De toestand in de wereld

G.B.J. Hiltermann

bron
G.B.J. Hiltermann, *De toestand in de wereld*. Van Holkema & Warendorf, Amsterdam 1958

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/hilt002toes01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

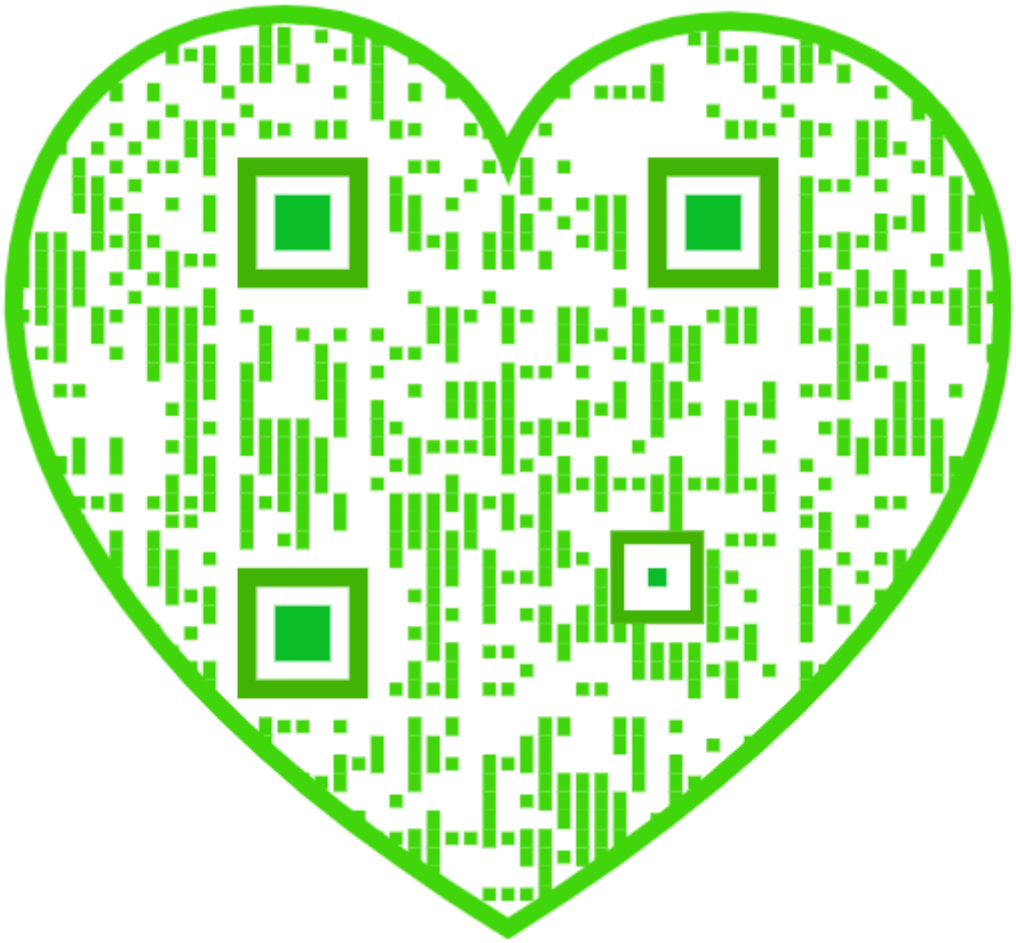

Voorwoord

De hier volgende essays zijn geen gebundelde radio- en televisiecommentaren, alhoewel zij daar hun titel aan ontlenen, maar zij zijn wel gebaseerd op het voor die commentaren - en voor lezingen en cursussen - verzamelde materiaal en zij hebben dezelfde gedachtengang.

Al is de opzet breder dan van radio- en televisiecommentaren en tasten zij naar diepere oorzaken, het zijn: opstellen; zij pretenderen niet meer te zijn en verdienen, en verdragen, geen zwaardere kritische maatstaf.

De onderwerpen zijn niet geheel willekeurig gekozen; zij hebben allemaal betrekking op het grote politieke probleem van onze tijd: hoe Europa en de wereld zullen moeten leven nu de grote ordenende macht van Europa is weggevallen. En zo worden behandeld: de toekomst van Europa, de grote machten buiten Europa, problemen in de gebieden waar Europa zich uit heeft teruggetrokken en enkele opvallende aspecten van onze tijd, die voor de politieke ontwikkeling van belang zijn.

Iets nieuws onder de zon:
De transportrevolutie

Het liep tegen het einde van de vorige eeuw.

De Franse invloed in Marokko breidde zich geleidelijk uit. Een oud land, waar het Westen al duizenden jaren betrekkingen mee onderhield. De kust was bekend terrein; maar waar het Atlasgebergte de grens van de Saharawoestijn vormt, daar lag nog onbetreden gebied. Steil rees het uit de zandmassa op: een bronzen kolos in de gloeiende zon en de doodse stilte. Het uitgebleekte gebeente van de aarde, als een reusachtige mastodont uit de oertijd. De plaats waar naar de mening der ouden Atlas de wereldbol schraagde en waar geen mens ooit een schrede had gezet.

Naar dat gebied werd een Franse colonne gezonden om het te verkennen en in kaart te brengen. Vijandig, onherbergzaam land; een woestijn van zand en steen, die zinderde in de onbarmhartige zon. Vermoedelijk zouden luitenant Morand en zijn soldaten op hun schreden zijn teruggekeerd, wanneer zij niet werden gedreven door de hartstocht en de ambitie om land te betreden waar nog geen voetstap lag. Eerzucht dreef hen voort: als zij gindse steile zuidelijke bergkam zouden bereiken, dan zouden zij schrijven in het boek der geschiedenis. Zo worstelden zij verbeten verder en dorst noch uitputting kon hen weerhouden zich tegen de steenharde hoogten op te werken. Hun wil zegevierde: zij bereikten de top. Daar aangekomen bemerkte de luitenant een vooruitspringende gladde rotswand en met rechtmatige trots beval hij er de naam en het nummer van zijn regiment in te beitelen. Mensenogen zouden het vermoedelijk nooit lezen, maar de zon en de hemel zouden weten dat het regiment van Morand hier het eerste was geweest.

Een onderofficier werd met de uitvoering van het plan belast.

Hij klom omhoog, maar keerde na korte tijd terug. Geheel verbluft vroeg hij zijn luitenant hem te volgen. Zij gingen tezamen op weg en daar lazen zij op de rots, gebeiteld in grote duidelijke Romeinse letters:

III. LEGIO . VICTRIX . GLORIOSA

Zij stonden stil, zwegen en salueerden.

Het verhaal van deze heroïsche tocht maakt nu geen indruk meer: enkele helikopters, een kortegolfzender, proviand en vers water per parachute, en de prestaties - beide - zijn in een handomdraai geëvenaard; er is niet veel opmerkelijks meer aan met onze moderne hulpmiddelen. Maar wèl opmerkelijk is, dat tussen deze beide volkomen gelijke tochten, met vrijwel gelijke uitrusting, met gelijke inspanning, met gelijk tempo, twintig eeuwen zijn verlopen en dat toen - plotseling, in razend tempo - het ene hulpmiddel na het andere ter beschikking kwam om deze prestatie, die twintig eeuwen lang heroïsch was, te vereenvoudigen.

Het bijzondere is dat de wereld twintig geregistreerde eeuwen en vele daarvoor, in precies hetzelfde tempo heeft geleefd. Eeuwen waarin mensen en goederen en berichten met precies dezelfde snelheid over de aarde werden verplaatst. Plotseling werd dat schijnbaar voor eeuwig vastgestelde tempo, in nauwelijks honderd jaar, tot het tien-, het honderd-, ja soms zelfs tot het duizendvoudige opgejaagd.

Het moet in die vervlogen eeuwen hebben geleken of een onveranderlijke snelheid deel en doel der schepping was. Een vaste gegeven grootheid, onveranderlijk als de snelheid waarmee sterren, zon en maan zich langs de hemel bewogen. Predikers en kooplieden, bedelaars en koningen, legers met hun tros, armen en rijken, de snelheid is vrijwel gelijk. Of zij reizen met de bedelnap, met Gods woord, met mirre, goud of graan, het tempo is hetzelfde. Te voet, of op ruggen van ezels, kamelen en paarden, nooit gaat het reizen sneller dan mensen, of hun dieren, kunnen lopen.

Er zijn wel enkele uitzonderingen: te water gaat het sneller - als stroom en getij en wind gunstig zijn, maar als de wegen slecht zijn of het klimaat onvriendelijk, dan zakt zelfs het dage-

lijkse gemiddelde en is het niet eens meer mogelijk enige uren per dag ten minste zo snel te reizen als mens of dier kunnen gaan. Boodschappers zijn er op getraind zich snel te verplaatsen en Kuschi de hardloper, die boodschappen brengt naar koning David (Samuel II, 18, 19-31) zal er wel duchtig de pas in hebben kunnen zetten; maar de oudheid minachtte cijfers en de bijbel vermeldt de snelheid van Kuschi niet. Ook te paard is het altijd wel mogelijk geweest om iets sneller te reizen dan normaal. Certo de Oude reisde in vijf dagen van Hydrunt naar Rome, een afstand van tachtig mijl en Mithridates legde wel eens 22 mijl per dag af. Van Hannibal is bekend dat hij te paard in twee dagen en twee nachten 48 mijl aflegde. Maar reizen, normale reizen, bleven lange avonturen. Graaf Willem IV van Holland, Zeeland en Henegouwen trok te paard naar het Heilige Land en terug. Hij vertrok op 8 augustus 1343 en reisde blijkbaar snel, want hij was voor die tijd vrij spoedig terug: op 8 april 1344.

Het denkbeeld om langs goede wegen en op vaste plaatsen paarden te stationeren en, met behulp van *organisatie*, in ieder geval zo lang mogelijk de maximumsnelheid te handhaven is al heel oud. Cyrus voerde wisselplaatsen in Perzië in en de Romeinen vervolmaakten dat systeem: het Forum in Rome was ook het middelpunt van een net van posthuizen, de mutationes, die vijf à zes mijl van elkaar lagen. Goede wegen konden de snelheid weliswaar niet verhogen, maar zij konden die wel op het hoogst bereikbare maximum per dag houden. De politieke en militaire macht van Rome steunde op zijn goede wegenstelsel, waarlangs de Romeinse legers zich snel konden verplaatsen, sneller zelfs dan de legers van de zeventiende en achttiende eeuw, die in vier of vijf evenwijdige colonnes door het terrein marcheerden, voorafgegaan door pioniers voor het maken van ouvertures. Maar de snelheden van de legers van Napoleon verschilden weer niet veel van die van de legers van Rome en Alexander de Grote en bedroegen ongeveer 25 kilometer per dag. Lodewijk XIV bracht het maar tot 15 kilometer per dag en Karel de Grote legde met een volledig uitgerust leger niet meer dan 10 kilometer per dag af. Sneller waren de lichte troepen, en beroemd en gevreesd om hun snelheid waren de

oosterse ruiterlegers, die door hun onverwachte snelheden verrassende manoeuvres konden uitvoeren, maar als zij reisden met hun tros van vrouwen, knechten en tenten, dan daalde ook hun snelheid aanmerkelijk.

Het vervoer van berichten gehoorzaamde altijd aan andere en snellere wetten. Het was nooit geheel gebonden aan de snelheid van boodschappers; zelfs de primitiefste volken wisten, dat men eenvoudige mededelingen snel kon doen reizen door gebruik te maken van de snelheid van het geluid en het licht. Met tom-tom, met vuur- en rooksignalen, met semaforen en met vlaggeseinen is het steeds mogelijk geweest verrassend snel nieuws te verspreiden - onder gunstige weersomstandigheden. Verrassend snel in vergelijking met de maximumsnelheid van het vervoer van mensen en goederen, maar tenslotte toch ook met een vrij laag plafond, dat evenmin wijziging scheen toe te laten.

Eeuwenoud het ijzeren tempo, maar eeuwenoud ook de lust om met automaten die ijzeren snelheid te vergroten. Heron van Alexandrië construeerde daarvoor de aeolifile en trachtte van de wind gebruik te maken en naar hetzelfde principe bouwde Simon Stevin in 1600 een zeilwagen waarmee hij in twee uur van Scheveningen naar Petten reed.

Al deze pogingen de ijzeren snelheidsmaxima te doorbreken zijn vruchteloos gebleven.

Het zou duren tot de uitvinding van de stoommachine voor de mensheid het tempo kon gaan verhogen, maar toen maakte dat ook een fenomenale sprong. In de eerste helft van de negentiende eeuw begon men stoomkracht aan te wenden om voertuigen te bewegen. In de tweede helft van de negentiende eeuw werd de explosiemotor ontwikkeld en behielden de berichten hun oude voorsprong door de invoering van de telegrafie. Toch waren de snelheden van de negentiende eeuw nog maar nauwelijks van betekenis vergeleken bij de snelheden die de twintigste eeuw mogelijk zou maken. In die eeuw werd de explosiemotor eerst vervolmaakt, maar voor vliegtuigen vervangen door de turboprop, en straalmotoren, waarmee tenslotte de geluidsbarrière kon worden doorbroken. Middelerwijl werd de explosiemotor zoveel eenvoudiger en betrouwbaarder gemaakt, dat

hij op fietsen, scooters, auto's en schepen steeds hogere snelheden mogelijk maakte en werd door verbetering van het wegenstelsel en de vervolmaking van de systemen om brandstof mee te nemen en aan te vullen, de grondslag gelegd voor het razende, moderne verkeer van deze tijd.

In diezelfde periode is het transport van berichten wederom niet minder revolutionair veranderd; daarvoor gelden tijd en afstand praktisch in het geheel niet meer. Nieuws is per radio en televisie vrijwel te zelfder tijd op de hele aarde bekend.

Deze versnelling van het transport is zó hevig geweest dat het woord ‘revolutie’ niet overdreven is en deze *transportrevolutie* heeft het leven der mensen zo ingrijpend veranderd, dat afzonderlijke behandeling en bestudering van dit verschijnsel gewettigd schijnt. Temeer omdat het bij die versnelling van het vervoer van mensen, goederen en berichten, in al zijn vormen, en bij de groei van het transporteerbare volume, niet is gebleven.

Er gingen nog andere versnellingen mee gepaard, want een essentieel kenmerk van vele nieuwe ontdekkingen, werkwijzen en stoffen is, dat zij alle een versnelling van handelingen, een tijdsbekorting bewerkstelligen. Die versnelling is niet alleen kenmerkend, ze duidt dikwijls aan waar iets gemeenschappelijk en principieel nieuws van die ontwikkelingen in zit.

Wil men ze op één noemer brengen, dan dient zich ook die versnellende eigenschap aan en zou men ze ook onderdeel kunnen noemen van dat fenomeen der versnelling dat onze tijd markeert en behoren ze ook tot die transportrevolutie, waarmee dan wordt aangeduid de revolutionaire versnelling van het vervoer van mensen, goederen en berichten in engere zin, die versnelling van het levenstempo, en in algemene zin het geheel van veranderingen dat die versnelling teweegbrengt.

Zij is aangevangen in het begin van de negentiende eeuw en is nog niet afgesloten. Zij markeert het begin van de moderne tijd en als men ze als uitgangspunt voor een bezichtiging van onze tijd gebruikt, wordt menig verschijnsel begrijpelijker en menig inzicht verdiept en schijnt het geboden ons op nog menige consequentie van die versnelling voor te bereiden.

Ze is misschien wel het belangrijkste fenomeen van onze tijd.

Van meer betekenis, vermoedelijk, dan vele andere fenomenen, die wij voor onze tijd kenmerkend achten. Zelfs kenmerkender misschien dan de uitvinding van de kernsplitsing, of de dreiging van het communisme en de schepping van de welvaartsstaat met de sociale zekerheid voor alle burgers. Al die verschijnselen houden wij voor kenmerkend omdat wij - als alle generaties vóór ons - de gevaren, de onrust, de onzekerheid en de betekenis van onze eigen tijd overschatten.

Het is gebruik om alleen het verleden te romantiseren en te idealiseren. Nooit het heden, en nooit de toekomst. Het verleden lijkt altijd vredig, rustig en harmonisch. In vroeger jaren, in vroeger eeuwen, toen wisten de mensen nog wat leven was . . . de mythe van de goede oude tijd. Wie er over wil dwepen ontkent altijd eerst met nadruk een ‘laudator temporis acti’ te zijn en mijmert dan bekoord over vervlogen tijden toen het leven behaaglijker, de vrouwen deugdzamer, de kinderen gehoorzamer, het geld waardevaster, de wijn goedkoper en de arbeiders tevredener waren en kunst en cultuur bloeiden.

Het is een aanlokkelijke stelling, maar zij geeft al te denken omdat zij van alle tijden is. Welke verrukkelijke periode men ook schildert, steeds zullen er ook in die tijd verzuchtingen zijn geslaakt over het betere en aangenamere verleden. De oorzaak van die ‘oude tijd’-verheerlijking is niet moeilijk op te sporen. De mensen herinneren zich ongaarne tegenspoed, ongemak en ontbering. Van het verleden blijft de herinnering aan het goede, en ook wat concreet blijft staan, is goed, omdat het van deugdelijk materiaal is of verzorging waard. Fraaie schilderijen worden gerestaureerd, middelmatige worden overgeschilderd of vergaan tot stof; goede muziek wordt uitgevoerd, middelmatige vergeelt in kelders en op zolders; waardevolle boeken worden herdrukt, van middelmatige maakt men bonbonnières; fraaie bouwwerken worden gekoesterd, middelmatige worden afgebroken om plaats te maken voor verkeerswegen. Wat blijft leven en blijft bestaan is - een gedeelte van - het schoonste en waardevolste van het verleden. Wat in dat verleden middelmatig, lelijk of afgrijselijk was, wordt vergeten, verpulverd en verstoft, zonder een spoor van herinnering achter te laten.

Het heden echter is een open boek, waarin men alle kwalen

en nadelen kan lezen en waarin vooral heden ten dage duizenden verschijnselen worden geregistreerd, geteld en onderzocht met technische hulpmiddelen en methoden, die men vroeger niet eens kende. Het wil nog niet eens zeggen, dat die kwalen en die verschijnselen nieuw zijn. Zij kunnen in omvang en betekenis niet meer worden vergeleken met het verleden, omdat het verleden minder registreerde en minder statistieken, enquêtes, beschrijvingen en rapporten - in ieder geval andere - kende dan wij nu. Gelijk ook de toekomst wel weer van ons zal zeggen.

Onze tijd zal daar tegenover willen stellen, dat dit alles in zekere mate waar kan zijn, maar dat geen epoche voor ons enkele indrukwekkende en benauwende fenomenen van de twintigste eeuw heeft gekend. Problemen bijvoorbeeld, die zijn ontstaan na de ontdekking van het procédé der kernsplitsing, door de groei van het communisme en de invoering van de sociale clausule.

Laten wij de vraag terzijde of het misschien niet zo is, dat wij tegenwoordig ook de beroeringen in de menselijke ziel gedetailleerder en op grotere schaal analyseren dan onze voorouders en veel psychische problemen aan het licht brengen die vroeger als zodanig niet werden herkend, maar zeker is, dat die verschijnselen zelf toch bepaald minder nieuw zijn dan wij in onze hoogmoed denken.

De angst voor de destructieve werking van de kernsplitsing bijvoorbeeld, verschilt in niets van de angst voor de ondergang der wereld die onze voorouders herhaaldelijk bij de keel heeft gegrepen. Er is nauwelijks een tijd denkbaar, waarin niet op de een of andere plaats is geprofeteerd dat het met de wereld ten einde liep en dat zij ten onder zou gaan, en altijd zijn er mensen geweest die dat hebben geloofd, omdat zij het wilden geloven. Wat maakt het voor verschil, dat nu een scholier kan aantonen hoe dat met kernsplitsing mogelijk is en dat de ondergang niet door boze geesten of straffende hand behoeft te geschieden? Van belang is of men er aan heeft geloofd en dat heeft men gedaan. Of men het vroeger méér deed en er heviger door was verontrust dan nu, dat is niet uit te maken door de resultaten van onderzoekingen naar de publieke opinie te vergelijken. Het

is jammer, want de twintigste eeuw gelooft in cijfers en met een Gallup-poll uit de veertiende eeuw zou men gemakkelijker kunnen bewijzen dat de vrees van onze eeuw niet nieuw is.

Nu moet het blijven bij een veronderstelling.

Zeker is dat angst voor machtige vijanden in het geheel niet nieuw is. Er zijn tijden geweest waarin de wereld bevreesd was voor de komst van Djengis Khan, voor Turken of Fransen of Duitsers. Niet minder bevreesd dan nu voor communistische Russen. Misschien niet meer, maar waarom minder? De dreiging was niet minder reëel.

De geschiedenis der mensheid is ook de geschiedenis van menselijke hoop en angst. Voor iedere twintigste-eeuwse angst is er een uit vroegere eeuwen verdwenen. Nog in de zeventiende eeuw dankte men met een speciale godsdienstoefening voor de behouden thuiskomst van een reiziger uit Rome en vanzelfsprekend: ziekten, epidemieën, honger, rovers, oorlog, alle mogelijke onheilen bedreigden hem en het is nog niet eens zo lang geleden, dat iedere zeereis een hachelijk avontuur was.

Het is niet anders met die grootscheeps opgezette organisatie van sociale zekerheid. Een indrukwekkend schouwspel: om haar omvang. Voor miljoenen worden voorzieningen getroffen. Nieuwe rechten en aanspraken worden zorgvuldig vastgelegd. Voor alle eeuwigheid schijnen ze te worden beveiligd tegen onheil en ongemak. Het is waar: zeker is in díe omvang nooit tevoren een poging gedaan om de onzekerheden van het leven uit te bannen. Maar het is ook waar, dat het principe niet nieuw is en dat de zekerheid geen millimeter of gram groter is dan die in vroeger tijden aan kleinere groepen werd gegeven. Juist die omvangrijke literatuur over de twintigste-eeuwse angst bewijst het: de sociale zekerheid heeft de angst zeker niet verminderd. Wij hebben zelfs moeite om de sociale psychologen uit de twintigste eeuw te bewijzen, dat er vroeger óók angsten waren. Curieus eigenlijk: in een tijd waarin de westerse wereld volhoudt, dat er nimmer zoveel is gedaan om de massa te beschermen tegen werkloosheid, tegen ziekte en tegen armoede, zijn de publikaties over schuldgevoelens en angst het omvangrijkst.

Trouwens: niet alleen het principe is oud, ook twee schijnbaar moderne consequenties. Altijd, en ook nu, zijn de voorrechten gegeven aan een groep die horizontaal en verticaal afgegrensd is. Om in onze tijd tot de verzorgden te behoren, moet men wonen in het gebied van een ‘welfare-state’. Buiten haar territoir laat zij ieder over aan ontbering en ellende. Zelfs binnen het gebied van die welfare-state moet men behoren tot de aangeslotenen. Men moet aan criteria voldoen, men moet altijd ergens op een lijst staan, men moet in een categorie vallen. Als dat niet het geval is, dan spijt het de welfare-state, maar dan is zij machteloos. Zij begrenst niet uit domheid of wreedheid, maar uit organisatorische noodzaak. Al begrenzende onderscheidt zij zich niet meer van historische verzorgingsgroepen. Is zij niet principieel anders dan de historische organisaties, waarin de eenling sociale zekerheid zocht: de kloosterorde, het hof van de vorst, het huurlingenregiment, het gilde, de beambtenstand. En zij heeft met die historische organisaties nog een gemeenzame trek: door haar uniforme regelingen en haar vele voorschriften eist zij een deel van de individuele vrijheid op en vraagt zij als offer - niet principieel, niet uit wreedheid of uit onverschilligheid, maar uit organisatorische noodzaak - een stuk persoonlijkheid.

Waar is het verschil met vroeger? Men is niet meer afhankelijk van de luim van een vorst, maar van de wijze waarop een kleine ambtenaar een onbelangrijke paragraaf interpreteert.

Er is niet zoveel nieuws onder de zon. Tenzij men nieuw vindt, dat iets op grote schaal geschiedt of meerderen ten goede komt. Als men speurt naar het essentieel nieuwe, dan valt wel die verschrikkelijke versnelling op. Men ontneemt door de relativering van vele moderne verschijnselen hun niet hun betekenis; zij blijven gewichtig - maar ook in beginsel verschillen zij weinig met die van vroeger. Als men alle veranderingen tezamen neemt - en het zijn er niet weinig - dan valt echter op dat het merendeel een gemeenschappelijk kenmerk heeft: een procédé wordt zo vereenvoudigd en gemechaniseerd dat het zich sneller voltrekt, en daarbij meerderen ten goede komt. Er is in principe géén verschil tussen houtskool en broodrooster, tussen spit en

gasfornuis, tussen koetsje en taxi. Alle genoeglijkheden, die de moderne uitvindingen bieden, zijn al eeuwenlang het bezit van een kleine selecte groep geweest; de rijke Romeinen kregen hun pauwetongetjes al op ijs opgediend. Sterker nog: vele van de modernste ontdekkingen onderscheiden zich niet van eeuwenoud, maar onbegrepen, bezit der mensen. Penicilline kenden de Afrikaanse toverdokters al lang, al wisten zij niet dat zij hun maskers, hun totems, hun beschilderingen en hun wilde dansen en wat er verder bij hun ritueel te pas kwam, rustig konden weglaten, omdat de genezende werking van hun behandeling alleen uitging van de gekauwde, maar *beschimmelde* varens, die zij op infecties legden. Principieel is er geen verschil tussen Grieks vuur, kruit, trotyl en de A- en H-bom.

De meeste moderne uitvindingen en constructies echter hebben tezamen als kenmerk dat zij een proces versnellen. Of zij betrekking hebben op ontdekkingen in de chemie, in de natuurwetenschappen of - vooral - in de techniek.

De transportrevolutie is een gevolg en een onderdeel van de technische ontwikkeling van onze tijd en van de negentiende eeuw en zij sluit aan, en is de logische volgende fase van de Industriële Revolutie. Zij verdient, evenals de Industriële Revolutie, afzonderlijke benaming, omdat zij evenals de Industriële Revolutie een gesloten geheel van ontwikkelingen omgrenst en omdat die gesloten ontwikkelingen diep insnijdende gevolgen hebben gehad voor alle mensen en hun samenlevingen en de verhoudingen van mensen onder elkaar en samenlevingen onder elkaar. Een menigte nieuwe verschijnselen wordt verklaarbaar, wanneer men ze ziet als het gevolg van die transportrevolutie, die - als de Industriële Revolutie - is veroorzaakt door de uitvinding van de stoommachine door James Watt in 1760. Zijn meest enthousiaste tijdgenoten zullen wel nauwelijks hebben vermoed, dat hun meest fantastische verwachtingen van die uitvinding nog verre zouden worden overtroffen. Dat zij de gehele wereld zou veranderen en tenslotte een complex van gebeurtenissen zou veroorzaken, dat als transportrevolutie nogmaals mensen en dingen een ander gezicht zou geven, want er is nauwelijks één menselijke bedrijvigheid meer te vinden, die van die moderne transporttechniek géén gebruik heeft gemaakt

en lang niet alleen het vervoer van mensen, goederen en berichten is er door veranderd. Voor het bouwrijp maken van terreinen en wildernissen zijn draglines en bulldozers geconstrueerd; zij transporteren bomen, ruïnes, heuvels, oneffenheden, zodat de moderne wegenbouwapparaten - gebaseerd op het principe de bouwstoffen voor wegen snel te transporteren - aan het werk kunnen worden gezet.

Kranen transporteren onderdelen van huizen die als blokkendozen in elkaar worden gezet. Het huis zelf is vol van moderne transportmiddelen: liften, vuilafvoerkokers, telefoons, die goederen en mensen en afval ook in het huis transporteren naar de bestemde plaats. Bedrijven maken gebruik van speciale deskundige adviseurs, die zich hebben gespecialiseerd in het ‘intern transport’ en die grote versnellingen van het produktieproces mogelijk maken omdat zij grondstoffen, halffabrikaten en eindprodukten zo snel door de ondernemingen verplaatsen, dat een optimale benutting der arbeidskracht mogelijk wordt. Produktie aan de lopende band of met het bundle-systeem is alleen mogelijk door de vindingen van de transportrevolutie, banden zonder einde en heftrucks.

In die snelle wereld is aan de snelheid van het bericht ieder maximum ontnomen. Nieuws is vrijwel overal tezelfder tijd bekend, maar het is ook mogelijk in enkele dagen de fotokopie van een tekst uit een zeldzaam boek uit een bibliotheek in Californië, die per vliegtuig wordt vervoerd, in iedere Europese hoofdstad te raadplegen. Taalverschil vormt geen probleem meer. Op de grote internationale bijeenkomsten worden toespraken tijdens het uitspreken vertaald en kan men dezelfde spreker in drie of vier talen beluisteren; zo is het transport van de ene taal in de andere versneld. De lange weg in stoffige rommelige archieven is bekort: duizenden kubieke meters documenten worden op microfilms gebracht en kunnen geconsulteerd worden in een fractie van de tijd die daar vroeger voor nodig was.

Ziekteprocessen, groeiprocessen, tellen, rekenen en meten, kookprocessen, rijpingsprocessen, droogprocessen, alle zijn ze versneld; overal is het transport van de ene plaats naar de andere en van de ene toestand in de andere, bekort in tijd.

Zulk een radicale versnelling van alle handelingen en processen - alleen de omwentelingssnelheid van de aarde en de wijzers van de klok hebben niet gehoorzaamd - moest het leven der mensen wel grondig veranderen en het is vermoedelijk géén overschatting van de betekenis van eigentijdse gebeurtenissen te concluderen, dat de mensheid nimmer tevoren haar leven zo grondig heeft moeten wijzigen.

Vóór de transportrevolutie bewogen de mensen zich maar zelden van de plaats. Zij maakten één of twee keer in hun leven een grote reis en zij leefden met een kleine kring en ontvingen weinig mededelingen. Zij leefden met duurzame voorwerpen. Meubels, glaswerk, zilver, tin, kleren en lijnwaad konden het generaties lang volhouden. Een voorsprong in bezit of kennis plaatste de gelukkige vrijwel duurzaam in een bevoorrechte positie. Voor alle beslissingen kon men, en moest men, zich tijd gunnen. Niemand werd per telegram of telefoon tot een besluit gedwongen. Geen radiobericht deed ooit het wereldbeeld wankelen. In de kleine wereld waar men in leefde verzamelde men zoveel mogelijk herinneringen, fraaie voorwerpen en middelen ter verstrooiing. Tot bezinning en overdenking werd men uit verveling wel gedwongen. Men leefde met de seizoenen, met het klimaat van de seizoenen, het ooft van de seizoenen en de keuken van de seizoenen. Merendeels diep geworteld in stad of wijk en beroep of ambacht waar men zich lang, zorgvuldig en bedachtzaam op had voorbereid.

In betrekkelijk korte tijd is dat allemaal anders geworden. Van dat rustige, behaaglijke leven met zijn bedaarde tempo is niet veel meer overgebleven en al kan men twisten over de vraag welke vernieuwing de gewichtigste is geweest: dat de verandering zich manifesteert als een versnelling van bijkans alle handelingen zal moeilijk weersproken kunnen worden en dat betekent, dat de mensen van de moderne tijd hun leeftrant, hun dagindeling, hun levensschema's en hun levenswandel niet meer konden modelleren naar die van hun voorouders en vrij onverhoeds in een samenleving kwamen te wonen die naar een nieuwe orde moest zoeken.

De versnelling manifesteerde zich het eerst bij het vervoer van

mensen, goederen en berichten in engere zin en dat heeft een hele omwenteling in de levensstijl teweeggebracht. Het vertrouwde en bekende deel van de wereld werd groter. Men sprak meer mensen en men zag meer vreemde steden en landen. En men ontving meer bezoekers. Maar bij die versnelling alléén is het niet gebleven: men kreeg ook de beschikking over meer goederen en andere goederen en de levensduur van die goederen werd korter. Honderdvijftig jaar geleden deed men zijn hele leven met enkele kostuums en een stapel hemden. Zij waren van superbe kwaliteit en rijk versierd. De levensduur is ingekort tot enkele jaren. Het bord van porselein of aardewerk was een korter leven beschoren dan het geschuurde tinnen bord, maar het plastic bord dat het jaar niet overleeft en het ééndagsbord van geplasticeerd karton zijn al vertrouwd bezit van de gehele beschaafde wereld, die als voornaamste doelstelling schijnt te huldigen de mensen zo los mogelijk te maken van plaats en bezit. De fundamenten van eeuwenoude gebouwen trotseren nog moedig de elementen, maar wat onze generatie bouwt is opzettelijk maar een korter leven beschoren. Wanneer deze veranderingen zich niet hadden voltrokken in een tijdsverloop van tenslotte toch honderdvijftig jaar (een zucht in de eeuwigheid), maar in een nog korter tijdsbestek zouden zijn ingevoerd, zouden hevige schokken niet zijn uitgebleven. De uitstrijking over een periode van meer dan een eeuw heeft de ergste schok vermeden of liever aan het oog onttrokken, want feitelijk is de mens als in een luchtledig gestort. Feitelijk is hetzelfde gebeurd alsof in een stille middeleeuwse gemeenschap plotseling de lucht ijler was geworden. Alsof een primitieve maatschappij als een versnelde film moest leven.

Ieder uur van de dag doet hij iets sneller dan zijn voorouders. Scheren, wassen, ontbijten, de gang naar het werk, rekenen of schrijven, confereren, bouwen, timmeren, lassen, draaien, alles gaat vlugger. Wie thuis blijft, poetst en stoft met mechanische hulpmiddelen, verstelt sneller de kleren, bereidt het eten vlugger, was sneller af, musiceert niet, maar zet de radio aan, schrijft geen brieven, maar telefoneert. De kunst van het brieven schrijven is in onbruik geraakt. Niemand wordt meer voorgehouden hoe men hoofs of elegant, spiritueel of beeldend dient te formu-

leren. Het converseren is geen kunst meer, die men zich eigen moet maken om met succes in gezelschap te kunnen beoefenen. Wie getroost zich nog de moeite om zich vertrouwd te maken met de klassieken om aan een diner met een goedgeplaatst citaat te verrukken? Jonge meisjes worden niet meer vanzelfsprekend bekwaamd in het musiceren teneinde het gezin gedurende de lange winteravonden wat te vermaken - daar zorgt de radio of de langspeelplaatgrammofoon voor; noch beoefenen zij doodernstig de kunst van het fraaie handwerken om zich voor verveling te behoeden. Gezelschapsspelen - zoals charades - zijn vergeten. Als men nog bijeenkomt, dan meest om in te kleine ruimte - liefst nog staande - wat te eten en te drinken en in telegramstijl wat losse mededelingen uit te wisselen.

De nieuwe transportmogelijkheden voorzien deze mensen van éénvormige voedingsmiddelen, kleding en andere levensbehoeften. In de gezinnen worden geen groenten en vruchten meer geconserveerd, noch verlaten de meisjes het huis met de handgeschreven recepten van de familie. Noch spreekt het vanzelf dat hun is onderwezen wat zij moeten doen in afwachting van het dokterskoetsje (dat een loopjongen ontboden heeft) om een zieke eerste hulp te bieden.

Dat alles raakt de levensstijl, maar de verandering gaat dieper. De encyclopedische mens verdwijnt - dat kan niet anders bij zulk een specialisatie - maar ook de dilettant van de negentiende eeuw, de liefhebber met algemene brede belangstelling, want de belangstelling is nu overal breed. Om meer te weten dan een ander, moet men zich wel zó specialiseren, dat men zich moet beperken tot een zeer kleine sector.

Het resultaat is wel merkwaardig. Aan de ene kant een gigantische vervlakking. Zo wat vaag en ongenuanceerd en héél oppervlakkig, weet tegenwoordig iedereen veel meer dan zijn voorouders, maar er is tegelijkertijd vaak ook een even gigantische verdieping van kennis en inzicht. Op leidende plaatsen in de maatschappij komen specialisten met bijzonder uitgebreide kennis en grote bekwaamheid voor. De afstand tussen de hoogstbekwame specialisten en de breed, maar oppervlakkig geschoolde massa is vermoedelijk groter dan hij ooit is geweest.

Individuele prestaties - wetenschappelijke, artistieke of sportieve - overtreffen die van vorige generaties.

Het nieuwe levenstempo neemt van de mensen bezit. Ook daar waar geen technische hulpmiddelen het tempo bepalen, streven de mensen er naar het te handhaven. De fraaie badplaatsen van onze voorouders liggen verlaten. De kuuroorden in Duitsland, het traditionele reisje langs de Rijn, de hotelplaatsen met grote plantsoenen in Zwitserland zijn het ideaal niet meer. Wie al niet tijdens zijn vakantie ‘trekt’ - te voet, per fiets, op scooter, in auto of autobus - kiest toch een plaats waar hij zich kan... bewegen. Hij wil skilopen, wandelen, zwemmen, golfspelen - alleen één ding niet: leven in het bedaagde tempo van zijn voorouders.

Van meer belang nog is dat kennis, wetenschap en vooral actuele kennis - wat journalisten ‘nieuws’ noemen - in verbijsterende hoeveelheid naar iedereen toe getransporteerd wordt. Kennis en wetenschap in goedkope uitgaven, in gedrukte cursussen en op grammofoonplaten, die door de gemakkelijke verspreidingstechniek in grote hoeveelheden gesleten kunnen worden; het nieuws via pers, radio en televisie. Als de versnelling van het transport in het algemeen sensationeel mag worden genoemd, dan ontbreekt het woord om aan te duiden wat er met de nieuwsvoorziening is gebeurd. Die arme mensen die zichzelf al zoveel sneller konden verplaatsen en door hun eigen snelheidsverhoging, plus die van anderen, toch al zoveel meer mensen ontmoetten en spraken dan vroeger, worden Gods ganse lieve dag met mededelingen achtervolgd. Van alle delen van de wereld komen zij, en bliksemsnel. Zij komen per radio, per televisie, per telefoon, per telegram; zij staan in kranten en vlugschriften. Een overstelpende stroom mededelingen, een verschrikkelijke lawine, die miljoenen mensen bereikt. Geen enkele dier door het lot begunstigden is in staat ook maar een gedeelte van die mededelingen aan te horen, te lezen of te overdenken. Het grootste deel is voor hen zelfs volstrekt waardeloos.

De berichtgevers beseffen dat zeer wel; om in die stroom op te vallen moet men het bericht opvallend en kort en bijzonder formuleren. Alles wat de aandacht afleidt wordt weggelaten.

Alles wat vreemd is wordt opgeblazen. Alles wat bizar is krijgt voorrang. Alles wat verrassend is en aangenaam en onderhoudend, krijgt nadruk. Alles wat onaangenaam is wordt weggedrukt, tenzij het weer sensationeel is. En wie ernstig zou trachten zich tegen die tendens te verzetten, wordt veronachtzaamd.

Radiostations, filmmaatschappijen, bioscoopdirecteuren, krantenredacteuren en sprekers, die niet verrassen en boeien, vinden geen gehoor meer. Zij raken achterop en zo wordt de mens overstelpt met nieuws en weet nog minder dan voorheen en overdenkt nog minder dan voorheen. Met al die moderne communicatiemiddelen is van de wereld wel een lachspiegel gemaakt.

Evenwel: bijkans alle mensen zien en horen min of meer hetzelfde. De films, de radio, de kranten en tijdschriften richten zich - zelfs bij voorkeur - tot allen. Maar ook de producenten richten zich - bij voorkeur - tot allen. Het monopolie van een klasse, een elite, zeker als die zich alleen op geboorte beroept, is goeddeels verloren.

Veel van wat hen onderscheidde is nutteloos geworden; wat nu van belang is staat voor allen ter beschikking. Arbeiders en directeuren, huishoudelijk personeel en douairières zien en horen vrijwel hetzelfde. Wie meer wil horen, zien of aanschaffen dan de grote massa, moet zich wel grote offers getroosten, want de kleine groep wordt steeds minder graag bediend.

Dit proces is nog niet afgesloten. De grens is nog niet zichtbaar. Noch op de welvaartsspreiding, noch op de specialisatie, noch op die begrijpelijke hang naar lichte verstrooiing is de reactie merkbaar, die toch onvermijdelijk moet komen. Het zal er niet bij blijven dat de wandversiering rustiger, de kleren eenvoudiger en de kleurgamma's eentoniger worden. Dat zijn allemaal rustpunten voor een jagende mensheid, die de oogverblindende afleiding van vorige generaties niet meer verdragen kan. Ergens houdt niet alleen de welvaartsvergroting, de tempoversnelling en de vereenvoudiging op, maar ergens ligt ook het punt waar het amusement niet meer prikkelt of verstrooit en noodzakelijkerwijs een onbedwingbaar verlangen naar meditatie, afzondering, verdieping en verstilling zal ontstaan.

Wanneer de moderne tijd voornamelijk wordt gekenmerkt door een versnelling van het levenstempo en wanneer de kenmerkende eigenschap van nieuwe vindingen - of zij nu al mankracht op grote schaal kunnen vervangen, huishoudelijke werkzaamheden kunnen vergemakkelijken of ziekten kunnen genezen - altijd mede daarin bestaat, dat een tempoversnelling er het gevolg van is, dan rijst de vraag of het niet verstandig zou zijn de maatschappij veel consequenter met de gevolgen van die transportrevolutie rekening te laten houden.

Voor de individuen heeft dit fenomeen der versnelling al geruime tijd onaangename gevolgen gehad. Tegelijk met de uitbanning van alle mogelijke infectieziekten neemt het aantal nerveuze storingen toe. De fysieke machinerie van de mens wordt beter onderhouden, maar het versnelde tempo wordt sommige organen te veel. Mensen in leidende posities vertonen op jeugdiger leeftijd en in groter getale hartgebreken.

Zou het niet voor de hand liggen om in zo'n razend-snelle maatschappij veel consequenter in de korte curve rustperiodes in te lassen? Ligt het niet voor de hand om ter beveiliging van de geestelijke en lichamelijke gezondheid van zich zo snel bewegende mensen meer dan één rustdag per week in te stellen? Welke pleidooien er ook zijn gevoerd voor een vijfdaagse werkweek, nimmer is het argument zo sterk als wanneer men zich beroept op de transportrevolutie, die het logisch en redelijk, maar ook noodzakelijk maakt dat die razend-snel roterende maatschappij periodiek langer wordt stilgezet dan vroeger.

Ook in de langere curve - het mensenleven - zou het misschien niet kwaad zijn planmatig langere rustperioden in te lassen.

Het begint al bij de jeugd. Wie eenmaal opgenomen is in het maatschappelijke leven kan zich daar moeilijk aan onttrekken. Het is bijna niet mogelijk per dag enkele uren, per week enkele dagen, per jaar enkele maanden, de gebruikelijke snelheid af te remmen om in rustiger tempo te studeren, te contempleren of wat mij betreft helemaal niets te doen. Hoe gemakkelijk wij het ook zullen leren maken om in de snellevende wereld van veel kennis te nemen, het zal nooit mogelijk zijn aan dit razendsnelle proces te gaan deelnemen zonder deugdelijke, rustige

voorbereiding in een kunstmatig afgeremd tempo. Het steeds hoger stellen van de leerplichtige leeftijd is daarom niet alleen wenselijk, omdat het allen beter voorbereidt op het bereiken van een gunstige positie in de maatschappij, het is in principe ook goed dat men pas zo laat mogelijk wordt opgenomen in die maatschappelijke werveling.

Dat geldt vooral voor de academische opleiding. Het is niet verwerpelijk om lang aan de universiteiten te studeren, het is niet nuttig en zelfs schadelijk om in die studietijd al op beperkte schaal aan het maatschappelijke proces te gaan deelnemen. Het klinkt modern en energiek als studenten ook de eenvoudigste werkzaamheden willen verrichten om in hun onderhoud te voorzien, maar het is niet nuttig. In hun studietijd dienen zij zich voor te bereiden op hun sprong in de wilde wereld. Hoe hechter, breder en dieper het fundament van kennis is waarmee zij tenslotte aan het maatschappelijke proces gaan deelnemen, des te beter zijn zij toegerust en des te nuttiger zijn zij voor de maatschappij. Het is geen toeval dat men dikwijls langzame studenten plotseling snelle carrières ziet maken. Goed uitgerust, niet makkelijk van hun stuk gebracht en met klare blik, zijn zij nuttiger in dat snelle proces dan degene die al begon te jachten voordat het strikt nodig was.

Het is bijna niet mogelijk om tijdelijk de deelneming aan de jacht te stoppen en het zou misschien nuttig zijn om na behoorlijk onderzoek op veel groter schaal de gelegenheid te scheppen om rustjaren in te leggen na de curves van grootste inspanning uit het menselijk leven.

Nog veel te inconsequent is de maatschappelijke reorganisatie van het dagelijkse leven. Wanneer men in deze tijd pleit voor frequente, behoorlijke, comfortabele publieke vervoersgelegenheid, dan pleit men niet voor nog verdere verwennerij van een verslapte generatie. De generaties van na de Transportrevolutie leven in een zo verschrikkelijk veel sneller tempo dan hun voorouders, dat zij er recht op hebben dat overal waar dat mogelijk is iedere noodzaak tot jacht, inspanning of ergernis wordt weggenomen. In Europa is men op dit gebied nog veel minder ver dan in Amerika. In het driftige jachtige Amerika is het voor arbeiders en lagere employés - vreemd als het mag schijnen -

heel wat eenvoudiger om rustig te zitten, te eten en te drinken en inkopen te doen dan in Europa. Daar is dat nog steeds het monopolie van een bevoorrechte klasse.

Wanneer men pleit voor logischer openstelling van winkels, bad- en zweminrichtingen, kappers, manicures, voetverzorgers, consultatiebureaus, medische spreekuren - dat wil zeggen: afgestemd op de werktijden van kantoren en fabrieken - dan is dat niet maar zo verzonnen omdat het wel handiger zou zijn en wel gemakkelijker, zodat vooral de oudere zich afvraagt of dat nu allemaal wel nodig is, maar het is een onverbiddelijke consequentie van een revolutionaire versnelling van het levenstempo.

Het heeft er wel eens de schijn van of de maatschappij zich tegen de logische consequenties van de Transportrevolutie wil verzetten. Voor enkele moeilijkheden van deze tijd zijn oplossingen verzonnen en remedies aan de hand gedaan. Zij hebben dikwijls onvoldoende succes, omdat hun betekenis blijkbaar onderschat wordt. Dit is maar niet zo toevallig de tijd van de beeldgrafiek, de sprekende kaart, de in een grafiek uitgebeelde historie, de hele korte toelichting, de synopsis en zelfs van de beeldroman. Dit zijn geen infantiele hulpmiddelen. Het zijn noodzakelijke formules voor een wereld waarvan het tempo door de transportrevolutie is versneld. Het zijn formules waarvoor deskundigen en gebruikers de neus niet moeten ophalen; integendeel, de beste deskundigen moeten ze vervaardigen en de serieuze gebruiker moet ze door zijn kritiek helpen verbeteren. Het geldt zelfs voor de beeldroman. Hij is misbruikt en heeft een slechte reputatie gekregen omdat hij steeds sensationeler geschiedenissen aan kinderen ging vertellen, terwijl hij dienstbaar had moeten worden gemaakt aan onderwijs en voorlichting. Wie hem voor onnozel houdt ziet niet in dat men er een nuttig gebruik van kan maken en dat men dat wel zal moeten. In Nederland heeft een moderne minister van Financiën zijn begroting eens laten vereenvoudigen tot een hele simpele geïllustreerde... beeldroman. Velen die dat een profanatie van dat gewichtige stuk vonden en hem er over berispten, deden het daarbij voorkomen alsof zij met de bron zelve, de complete begroting, op zeer vertrouwelijke voet stonden,

maar waarschijnlijk had negentig procent van die critici het stuk zelve nooit gezien en zouden zij noch de tijd, noch de energie hebben om er kennis van te nemen.

Wie voorgeeft nog met oude bronnen te willen werken en de moderne hulpmiddelen bespot, miskent de hevige invloed van de Transportrevolutie en stelt het geheel ten onrechte voor alsof die moderne formules alleen maar dienen om de gemakzucht der mensen te bevredigen en een bewijs zijn voor de achteruitgang van het geestelijk peil van de wereld. Men reist echter niet meer per koets, maar per trein, men zendt geen boodschapper meer, maar telefoneert en evenzo neemt men van feiten niet meer kennis uit langdradige stukken, maar uit korte aperçus.

Eén van de merkwaardigste successen van een moderne formule is het Amerikaanse weekblad Time. Zolang dit geen Europese editie drukte, kon men het gemakkelijk doodverven als een minderwaardig, kinderlijk, onbetrouwbaar stukje Amerikaans barbarendom. Sedert in Europa een aparte editie verschijnt, is Europa Time beter gaan begrijpen. Het aantal lezers nam toe en zeker niet onder de barbaren. Wie vertrouwd raakte met de stijl en wie de bedoeling begreep: in eenvoudige taal een samenvattend overzicht te geven van al het nieuws, in samenhang met alle feiten en achtergronden en de historische wetenswaardigheden die nodig zijn om dat nieuws te begrijpen, is het gaan waarderen. Het wil lang niet altijd zeggen, dat de kritische lezer het met de visie van Time eens behoeft te zijn en Time bevat zeker in ieder nummer wel fouten. Die fouten zijn echter niet het gevolg van onachtzaamheid, oppervlakkigheid of ondeskundigheid en zij zijn ook niet inherent aan het proces. Als er in Time fouten worden aangetroffen, dan bewijst dat alleen maar dat het grote apparaat nog te klein is en nog niet zorgvuldig genoeg werkt. Wie in Time een fout aantreft moet niet de schouders ophalen en het blad als een Amerikanisme honen, maar veeleer aan de staf schrijven en vrijwillig medewerken aan de vervolmaking van een van de beste hulpmiddelen voor de moderne mens om de weg te vinden in de berichtenlawine die de Transportrevolutie op het gebied van de nieuwsvoorziening heeft ontketend. De staf van Time zal er waarschijnlijk

alleen maar dankbaar voor zijn; er is geen blad dat zo consciëntieus rectificeert.

Dat alles betreft de mens en zijn innerlijk en zijn plaats in de maatschappij, maar die maatschappij heeft door de Transportrevolutie haar aangezicht ook economisch veranderd. De Transportrevolutie schiep op alle terreinen nieuwe distributiemogelijkheden. Met films, per radio en per krant kon men nieuwe behoeften suggereren en men was zeer wel in staat om aan die behoeften te voldoen. Produkten kunnen worden gezonden naar de verst afgelegen oorden. Men kan er alles laten weten en er alles heenzenden. Massale produktie wordt mogelijk en lonend, nog goedkoper worden de produkten, nog dwingender wordt het ze te verspreiden, nog gewichtiger niemand de vrijheid te laten zich buiten dit proces te stellen.

Aanvaarding van de consequenties van de (technische) Transportrevolutie schijnt het uitgangspunt te moeten zijn. Tegen de Transportrevolutie kan men zich niet verzetten, evenmin tegen de invoering van de machine - dat leert de ervaring, want één facet van de moderne maatschappij is wel uitvoerig bestudeerd en dat is de invloed van de machine - in het algemeen - op het economisch leven en op de psyche van de arbeider, wiens dagtaak door een voortdurend verdergaande arbeidssplitsing tot het verrichten van monotone handgrepen dreigt te vervallen - zo ‘automation’ hem al niet helemaal overbodig maakt. Hulpeloosheid van de mens tegenover de machine en de problemen die zij schept, is vrijwel altijd de slotsom en dat ligt ook voor de hand.

De mens wordt van de voortschrijdende ontwikkeling makkelijk de slaaf, omdat de technische ontwikkeling in een onafgebroken curve omhoog gaat - de geestelijke ontwikkeling niet. Het technisch erfdeel dat een vorige generatie nalaat wordt begrepen en aanvaard en de ontwikkeling wordt voortgezet van het punt dat de ouderen hadden bereikt. Met het geestelijk erfdeel gaat dat moeilijker. Als een nieuwe generatie het al niet afwijst, weet zij het doorgaans niet naar waarde te schatten en van een verdere ontwikkeling van het bereikte punt af is nooit sprake. De wijsheden van Galileï, Newton en Planck gaan niet

meer verloren; zij zijn het bezit van deze en vele nog komende generaties. De wijsheden van Augustinus, Thomas, Shakespeare en Goethe zijn nog maar het bezit van enkelen. Hoe nadrukkelijk onze voorouders de mensen hebben ingeprent dat hun persoonlijke vrijheid en verantwoordelijkheid hun kostbaarste goed is, voor een machtsdroom of een sociale zekerheid offeren zij die zonder bedenken.

De vruchten der techniek accepteren zij zonder meer. Zij zijn direct bereid telefoon, televisie en radio te aanvaarden en te gebruiken en vandáár, van dàt niveau verder te leven. Geestelijk echter aanvaarden zij niets, behalve een ‘vir natus’. Meestal begrijpen zij pas aan het einde van hun leven wat hun voorouders hun hebben willen laten weten. Er is een eigenaardige discrepantie tussen de technische (wetenschappelijke) ontwikkeling en de geestelijke. Technisch gaat de mensheid vooruit, geestelijk begint iedere generatie vrijwel weer bij het beginpunt.

Om het geestelijke, het culturele bezit der mensheid te aanvaarden is voor iedere nieuwe generatie een rijpheid, een groeiperiode, een opnieuw zelf beleven onverbiddelijke noodzaak. Ondanks de vorderingen, de onweersprekelijke vorderingen van de doceertechniek is het niet mogelijk het moeizame zelf beleven uit te schakelen.

De technische formule heeft maar één onveranderlijke gestalte. Van $(a + b)^2$ tot een brugspanning, tot een kernreactor. In de simpelste gedaante begrijpelijk voor oud en jong, zwart of blank, progressief of reactionair, communist of mormoon. Maar zo is het met wat men gemeenzaam levenswijsheid pleegt te noemen helemaal niet. Soms brengt ze het tot een algemene formulering in een spreekwoord - dat betekent meteen dat iedere erudiet, intellectueel, halfintellectueel of snob er wat meewarig over doet. Meestal staat ze in heel eenvoudige klare taal bij Homerus - en is dan zo dood als een pier; of in de Bijbel en dan ergert ze pubers en maakt ze ouderen diep weemoedig, of bij Goethe, ergerlijk van pedanterie, of bij Shakespeare en dan danst en zingt ze, zodat iedereen er overheen hoort of leest en iedere romancier, predikant en zelfs columnist kan ze iedere week als gloednieuw in de juiste actuele

vorm gieten en in die vorm, in die formulering, met die woorden pakte ze pas weer, is ze pas weer levend en overtuigt ze pas weer.

Zo leeft $(a + b)^2$ voor jong en oud, voor alle tijden, maar de geschiedenis van Absalom is dood tot ze tot leven wordt gewekt.

Dat heeft ook een heel groot voordeel: tegelijk met een generatie sterft ook haar rancune. Jonge mensen weten niet waar ouderen nog verbitterd om wrokken. En dat is wel goed.

Het is logisch, dat de geestelijke consequenties van de Transportrevolutie en hun neerslag in de maatschappelijke organisatie later duidelijk worden dan de maatschappelijke consequenties die door technische of feitelijke ontwikkelingen worden gedicteerd. Het economisch leven grijpt zonder nadenken de nieuwe mogelijkheden aan, veldheren maken er gebruik van, ingenieurs bouwen - terwijl de geestelijke instelling der individuen nog in de negentiende eeuw leeft en iedere wijziging in de dagindeling of de sociale structuur nog op hevige weerstand stuit.

Onder die sociale structuur kan men dan begrijpen de staatkundige. En toch was die staatkundige structuur éénmaal de min of meer logische consequentie van de geschiedenis, van een geografische constellatie en een volkswil, maar ook van de transportmogelijkheden van die twintig eeuwen met het ijzeren tempo. Een revolutie van dat transport heeft derhalve consequenties voor de staatkunde van Europa. Zij hebben zich in de economie en in de strategie al duidelijk doen gelden en hun onafwijsbaarheid laten voelen. Wie ze ziet als gevolgen van de Transportrevolutie, en niet als toevalligheden of tijdelijke verschijnselen, zal niet aarzelen ze te aanvaarden en er gebruik van te maken in stede van ze te weerstreven. Ook in de staatkunde.

Voor wat Europa betreft vraagt dan wel allereerst de verstandhouding tussen het oude Europa en de koloniale of bevoogde gebieden de aandacht. Ze is rond de wende van de helft van de twintigste eeuw fundamenteel veranderd - dat staat wel vast. Engeland, Frankrijk en Nederland, de grote kolonisatoren, verloren de heerschappij over enorme gebieden - tezamen enige malen heel Europa. Zij verloren ze, zij gaven ze weg of ze wer-

den er uit verdreven, het hangt er maar van af hoe men dat ziet.

De verleiding is groot om die ontwikkeling heel simpel te verklaren uit Amerikaanse dwang en te stellen dat de Verenigde Staten, eens ook een kolonie, als prijs voor de bescherming van de democratie in Europa de toezegging vroeg om na afloop van de oorlog alle koloniale banden te slaken. Het hangt er dan maar weer van af hoe men het wil zien, of men concludeert dat zij die toezegging vroeg, of afperste. Het hangt er vooral van af of men tegen die ontwikkeling minder of meer bezwaar maakt.

Minstens even gemakkelijk kan men die ontwikkeling verklaren uit een verslapping van de lust om gezag uit te oefenen bij de Europese kolonisatoren, of - en dat is nog vager -: uit een ‘Aziatisch ontwaken’, want het is misschien wel waar, dat de gekleurde volken zijn ontwaakt, maar een ‘Aziatisch’ ontwaken kan men dat toch bezwaarlijk noemen. Het zijn wel Aziaten die ontwaken, maar wat ze omhelzen zijn niet anders dan Europese religieuze, culturele, sociale, politieke of economische gedachten. Hetzij uit de Duitse Marxistisch-Leninistische school via het bolsjewisme, hetzij uit de democratische school van Franse en Engelse origine. Een Aziatisch cultuurbeeld of staatkundig ideaal is er nauwelijks bij - misschien zou men daarvoor kunnen houden de denkbeelden van Ghandi en zijn Satijagraha, de leer van de geweldloosheid, of de heel wazige denkbeelden in Azië over de Pantja Sila. Wat de koloniën bewoog, wat ze nastreefden, de methoden die zij daarbij kozen, de mogelijkheden die zij aangrepen, de theorieën waar zij zich op beriepen, dat alles was ontleend aan de Europese beschaving. Zij beriepen zich op een zelfbeschikkingsrecht dat het Aziatische denken helemaal niet kende, op de principes der democratie die in Azië even inheems zijn als de walvis in de woestijn, ze gebruikten de pers, de radio en public relations als deskundige Amerikanen, ze dreigden met Europese wapens - het hele zuidelijke halfrond heeft geen wapenindustrie - en ze pretendeerden zelfstandig te kunnen leven, omdat zij het Europese sociale, staatkundige, fiscale, monetaire, economische en commerciële leven zeiden te beheersen.

Het is mogelijk dat een Aziatische impuls hen bewoog - ze

zou dan nog moeten blijken - maar het is zeker dat ze konden slagen omdat ze inderdaad - en dank zij de Transportrevolutie - hun eigen zaken min of meer konden redderen en de Transportrevolutie *de natuurlijke voorsprong* van de kolonisatoren te niet had gedaan. De voorsprong, respectievelijk de natuurlijke taak. Die natuurlijke voorsprong en die natuurlijke taak berustten op een culturele hovaardij - minder gewettigd dan het Westen pretendeerde - en een technisch beter weten.

Inderdaad heeft westerse energie die gebieden ontsloten en ontwikkeld, bouwrijp gemaakt en in cultuur gebracht en is het westerse organisatie geweest die de rijkdommen van die gebieden naar de wereldmarkten heeft gebracht. Een enorme materiële welvaart en vooruitgang - in Europese zin - in die gebieden is daar het resultaat van geweest. Als men er van uitgaat dat ook Azië niet als Doornroosje in een (eventueel) Arcadië kon blijven slapen, dan is het zó, dat de kolonisatoren die gebieden aan de drempel van de deelneming aan het wereldverkeer hebben gebracht. Zeker een verdienste - geen dier koloniale gebieden is er naar gaan streven om terug te keren naar een Aziatische winterslaap. Alle wilden verder langs het pad waar de kolonisatoren hen op hadden gebracht. Alleen forser en zelfstandiger. Ze waren daartoe ook in staat, dank zij de Transportrevolutie. Zij lagen niet meer achteraf. In enkele dagen kon ieder hen bezoeken; zij op hun beurt konden in enkele dagen ieder centrum van het westen bereiken. Zij vernamen evenveel als het westen: koersen, prijzen, nieuwe vindingen. Ze verkochten hun produkten niet meer voor kralen en spiegeltjes, maar ze kenden de marktprijzen van de hele wereld. Werkwijzen en uitvindingen bereikten hen even snel als de rest van de wereld. Steeds minder werd het gebied afhankelijk van de gespecialiseerde kennis van enkele doortastende, volhoudende en ijzersterke pioniers, die een gevaarlijke reis, een moeilijke acclimatisatie en een langdurige leertijd aanvaardden om ‘nabob’ te worden. In een oogwenk worden ze nu getransporteerd, tezamen met technische hulpmiddelen om in het warme gebied te leven; met airconditioning, ijskasten, radio's en auto's, maar ook met blueprints voor hun bedrijvigheid. Het is mogelijk de verste gebieden te veroveren met de serie: helikopters,

airstrips, transportvliegtuigen, prefabricated huizen, industrieën. Kortom: kennis, wetenschap, mensen en dingen zijn zo gemakkelijk transporteerbaar, dat de leiding in Aziatische gebieden niet meer het monopolie is van een geharde deskundige uit het noorden van Europa. Kennis, know how, inzicht, cursussen, machines, fabrieken, alles is zo makkelijk verplaatsbaar, dat de brug van de stoere kolonisatoren niet meer nodig is.

De natuurlijke voorsprong op het achtergebleven gebied is verdwenen. Men zou ze niet eens meer kunstmatig in stand kunnen houden. Als het achtergebleven gebied wil - maar het wil nog niet altijd - is het even goed geïnformeerd als een westers land. Als men het kennis wil onthouden moet men het kunstmatig doen. De natuurlijke barrière van een gevaarlijke, verre reis, de onmogelijkheid om alle materialen te verplaatsen is verdwenen. Alle kennis, alle mensen, alle goederen kunnen ogenblikkelijk worden verplaatst. Dat heeft ook enorme consequenties.

De fundamentele verandering in de toestand heeft de grote wijziging in de verstandhouding tussen het koloniserende Europa en de bevoogde gebieden mogelijk gemaakt en alleen een dwaas kan zich daarom verzetten tegen het geheel nieuw opzetten van de verstandhouding.

Maar ook de interne structuur van Europa moest noodzakelijkerwijs veranderen; het historisch gegroeide en fijn uitgebalanceerde stelsel van evenwichten tussen de politieke en economische machten van Europa zelf, het samenspel dat men wel het ‘Europees Concert’ noemde, verloor iedere zin. Intern omdat de geo-politieke vaste punten plotseling verdwenen. Antwerpen was niet meer een pistool op de borst van Engeland en de Rijn geen verdedigingslinie meer, Coevorden geen sleutelstelling en de waterlinie geen barrière. Over de Maginotlinie praat niemand meer. Maar op dat historische patroon was Europa gebouwd. Zelfs al zou de betekenis van Europa in de wereld dominerend gebleven zijn, dan nog zou de interne politieke structuur van Europa geheel veranderd zijn.

Maar de dominerende positie heeft Europa verloren en niet alleen omdat het de beheersing van grote stukken koloniën moest opgeven, het verloor ook aan betekenis, omdat in de grote

strijd van de tweede wereldoorlog twee machtige politieke en economische potenties ontstonden: de Verenigde Staten en de Verenigde Radenrepublieken, die op hun beurt ieder partij trokken van de mogelijkheden van de Transportrevolutie. Daarmee verloor Europa zijn dominerende positie op menig gebied: economisch, militair, wetenschappelijk en zelfs cultureel.

Wel, zo zou men kunnen zeggen, dat alles weet toch iedereen en spreekt vanzelf, maar dat is niet helemaal waar.

De Europeanen beseffen wel, dat hun betekenis is afgenomen en voorzover ze niet terstond inzagen, dat ze gingen leven in een wereld waarin Moskou en Washington, maar ook de Afro-Aziatische bundeling gewichtiger waren geworden, werd hun dat wel met harde hand aan het verstand gebracht. Maar dat wil nog niet zeggen dat zij allen erkenden, dat dit het gevolg was van een volstrekt onherroepelijke en logische ontwikkeling. En niet een tijdelijk verschijnsel.

Het Europees Concert is niet verstoord door een toevallige ontwikkeling of door een tijdelijke machtsvergroting van Amerika en Rusland of een tijdelijke machtsontplooiing van wat men met een zeer vreemd woord de ‘achtergebleven gebieden’ noemt. Niet Sovjet-Rusland en het communisme en niet het motorische Amerika en niet de mensenmassa's van het zuidelijk halfrond dwingen Europa tot een herrangschikking van hun militaire en politieke inzichten. Het is de Transportrevolutie die hun eeuwenoude maatstaven obsoleet heeft gemaakt.

Zij heeft hun afzondering, hun voorsprong en daarmee een stuk zelfstandigheid en veiligheid vernietigd, maar aan de andere kant kunnen ook de Europeanen er partij van trekken, want ook zij hebben mogelijkheden tot een samenwerking en tot een bundeling van krachten die voordien onmogelijk was. Ze is niet alleen de oorzaak van de problemen die Europa ontmoet, ze verschaft ook de middelen waar Europa zich van kan bedienen.

Zoals de individuen en de afzonderlijke gemeenschappen consequenter zouden dienen te onderzoeken wat zij aan hun levensstijl zouden moeten veranderen, zo moeten de Europese landen zich ook de consequenties van die nieuwe beweeglijk-

heid van de wereld voor ogen stellen. Want men kan niet blijven leven naar de maatstaven van het verleden als er een revolutie over de wereld is gebrand. Die consequenties zijn in het staatkundige vlak ook nog niet helemaal te overzien, maar een stelselmatige bestudering van de noodzakelijke wijzigingen in de leefwijze, de dagindeling, de opleiding, de maatschappelijke structuur is niet alleen nagelaten: ook een onvervaarde bestudering van de mogelijkheden die voor Europa zijn gebleven of zijn ontstaan. Zoals de mensen blijven hangen aan hun oude leefwijze, zo zijn de Europese staten hun partijtje blijven blazen in het Europees Concert zonder zich af te vragen welke de partituur is in het wereldorkest.

Al die veranderingen kloppen aan de deur.

Zij dicteren allemaal: bundeling.

Maar als Europa niet gehoorzaamt of tot die geestelijke heroriëntering niet in staat is, dan worden de mogelijkheden waarmee een nieuwe structuur van Europa zou kunnen worden geschapen, gebruikt om Europa te koloniseren.

Want daar lenen zij zich ook toe.

Het land van de mathematische formule: De Verenigde Staten

Men behoeft waarlijk geen detective te zijn om te concluderen, dat Arthur Conan Doyle met zijn Sherlock Holmes zichzelf portretteerde zoals hijzelf zo graag zou zijn geweest. Misschien is het wel geweest om zijn eigen wensdroom te beveiligen, dat hij zich zo verachtelijk over zijn eigen schepping uitliet. In zijn hart zal hij hem vast niet minder hebben bewonderd dan de enthousiaste lezers die Doyle's serieuze schrifturen maar heel koel ontvingen en bijzonder vijandig stonden tegenover zijn spiritistische betogen, maar die niet genoeg konden krijgen van de successen van de vernuftige Sherlock Holmes.

Als model voor deze grandioze detective heeft één van Conan Doyle's leermeesters gestaan: professor John Bell, hoogleraar aan de medische faculteit van de Universiteit van Edinburgh, die Conan Doyle en zijn medestudenten placht te vermaken met zijn snelle conclusies over beroep, gewoonten, karakter en levensomstandigheden van binnentredende nieuwe patiënten. Zulk een opmerkingsgave moet Conan Doyle zeer hebben bewonderd, maar om van Sherlock Holmes de meesterspeurder te maken, moet de schrijver die opmerkingsgave toch minstens zelf ook hebben bezeten. Wij mogen wel aannemen dat Conan Doyle een scherpzinnig man is geweest.

In het jaar 1894 nu, bezweek Conan Doyle voor een aanbod om in de Verenigde Staten uit zijn eigen werk te komen voorlezen. Dat was in die dagen een hachelijke onderneming, want de verstandhouding tussen Engeland en Amerika was nog steeds geprikkeld. In Engeland gold Amerika als een raar, een wild en onbeschaafd land, waar de afschuwelijke ‘spittoon’ een voorname plaats innam, en Amerika beantwoordde die minachting

met spot over de aanstellerige Engelsen met hun monocles, fantasievesten en hun geaffecteerde uitspraak.

Men mocht elkaar niet zo erg - maar toch nodigde dat barbaarse Amerika gaarne beroemde Engelse schrijvers uit om lezingen en voordrachten te houden en de hoge honoraria en de aangeboren nieuwsgierigheid van schrijvers deden menig auteur moed vatten. Zo volgde Conan Doyle het voorbeeld van Charles Dickens en William Thackeray en ging naar Amerika voor een ‘lecture tour’.

Nu bleek duidelijk, dat Sherlock Holmes alleen maar een papieren held was: de meester-speurder had de berichten over de jonge republiek precies zo kritiekloos geaccepteerd als de lezers die hij met zijn scherpzinnigheid placht te verbluffen. Eerst in Amerika aangekomen kwam Conan Doyle tot de ontdekking dat dat griezelige land heel normaal en gewoon was en dat het beeld dat men er zich in Europa van had gevormd volkomen onzinnig was. Zijn brieven naar huis gewagen voortdurend van zijn bewondering en genegenheid voor Amerika en zijn verontwaardiging over de malle sprookjes, die men elkaar in Engeland over de Amerikanen op de mouw speldde. Toen al dus was zulk een scherpzinnig man het machteloze slachtoffer van de verdichtselen en onjuistheden die - ook in die tijd - over Amerika, en *door* Amerika, werden verbreid en was zijn eerste bevinding, dat Amerika geheel anders was dan hij had gedacht en zelfs als Amerikanen het hadden geschilderd. Van alle bizarre en excentrieke verhalen bleek weinig waar te zijn en dat weinige maakte minder indruk dan het gewone, het normale, het helemaal niet-uitzonderlijke.

Deze dagen, een halve eeuw later, gaat het de meeste reizigers niet anders; de tegenstelling tussen mythe en werkelijkheid is hoogstens groter geworden en dat laatste is vreemd. Het is niet ongewoon, dat er een kloof bestaat tussen de reputatie van een land en de werkelijkheid; dat is, zou men kunnen zeggen, de natuurlijke toestand. Reizigers vertellen graag vermakelijke verhalen en leggen nadruk op het bijzondere dat zij hebben gezien. Anderen vertellen dat verder en zo is het gebruikelijk, dat het kleine kleurige detail van een vèr land, elders als het meest kenmerkende geldt. Maar Amerika is geen

ver land meer en wat nog opvallender is: het is een land dat als geen ander bereid is inlichtingen te verschaffen, voorlichting te geven en te vertellen hoe, en hoe heerlijk en voortreffelijk, het er wel is.

Het is wel kennelijk de vraag wie zijn innerlijkste wezen het beste verbergt: de zwijgzame en geslotene of de vrolijke babbelaar die van niets een geheim maakt. Het staat lang niet vast dat men het meeste weet en begrijpt van de openhartige en het minste van de geslotene, want men maakt evenveel fouten bij gissingen als bij analyses van bergen materiaal. De Verenigde Sovjet-republieken zijn nors en gesloten, geheimzinnig en zwijgzaam; de Verenigde Staten van Amerika houden open hof. Het resultaat is voor de buitenstaander minder verschillend dan men zou denken.

De V.S. is een vulkaan van informatie. Dagelijks vloeit een kokende lavastroom van berichten over de wereld. Via radio en pers, in woord en geschrift. Miljoenen kranten en tijdschriften, pamfletten, overzichten met cijfers en verklaringen, toelichtingen en uiteenzettingen, toespraken van voor- en tegenstanders, boeken, boekjes, folders, vertellen over de Verenigde Staten en wie iets niet heeft begrepen of nog een decimaal meer wil weten, behoeft maar aan te kloppen hij een van de duizenden bureaus en zijn vinger op te steken en hij heeft een brave en toegewijde ambtenaar gelukkig gemaakt, alleen omdat er waarlijk iemand schijnt te zijn die al die moeite apprecieert. De gigantische machinerie komt in beweging. Omdat de machinerie zo enorm is kan het maanden duren voor het antwoord komt. Maar het komt. In enorme afmetingen. Wie een cijfer vraagt krijgt een statistiek, wie een statistiek vraagt krijgt een boek, wie een boek vraagt een bibliotheek, wie een enveloppe vraagt krijgt een kist.

Het resultaat is eigenlijk een beetje bedroevend. Met een beetje goede wil kan men in iedere plaats van de wereld waar de huizen verdiepingen hebben en een tram rijdt, de intiemste cijfers over Amerika naslaan en in weerwil van al het geld, alle inspanning, alle openhartigheid en toewijding, blijkt nauwelijks één Europeaan die het land niet heeft gezien, zich een duidelijke voorstelling van Amerika te kunnen maken en hij heeft

die dan ook niet. Geen duidelijke of onduidelijke; meestal bepaald een geheel verkeerde. Niettegenstaande al die inspanning is ook nu de Europeaan die Amerika bezoekt even verbaasd als Sherlock Holmes. Het is anders dan men hem had verteld: het is normaler en gewoner en logischer. Het schijnt alsof niemand nu juist datgene waar het om gaat duidelijk heeft kunnen vertellen. Bij zijn eerste bezoek is iedere reiziger nog steeds zijn eigen particuliere Columbus. Hij doet een ontdekkingsreis en het is zelden dat de eerste ontdekking niet is: dat het land gewoner, normaler, echter, vertrouwder is dan het van veraf scheen.

Ook dat werkelijke Amerika is zeer goed beschreven. Het is niet gebrek aan deugdelijk materiaal dat dit misverstand doet ontstaan. Het komt - dunkt mij - omdat het goede deugdelijke materiaal wordt bedolven onder een stroom van nonsens en gevaarlijke, eenzijdige, ondeugdelijke en bedrieglijke schilderingen. Het komt omdat de Amerikanen zelf niet bedenken wat voor indruk veel van hun materiaal maakt. Het komt ook omdat zij meesters zijn in het héél goed maken van slechte reclame en omdat zij geen realisten zijn, want het is voornamelijk uit Amerikaanse bronnen zelf, dat de Europeanen de verkeerde voorstellingen van Amerika putten. De stroom van boeken, tijdschriften en films is de voornaamste schuldige. Zij - die boeken en tijdschriften en die films - zijn voor Amekanen bedoeld. Voor mensen die weten dat wat daar wordt beschreven of getoond geen werkelijkheid is, maar amuseren wil. Dat het dient ter verstrooiing en ter afleiding, of dat het een ideaal toont. De Europeaan weet dat niet. Hij denkt met zijn detectiveboeken in de hand dat Amerika maar een vreemd en gevaarlijk land is. Hij heeft uitdrukkingen geleerd, die geen normale Amerikaan ooit gebruikt. Hij denkt dat Amerikanen in citaten praten, ‘hard boiled’ zijn en ‘tough’, en in ironische ‘understatements’ spreken. Dat ze allemaal wat koel en cynisch zijn en als hij de films volgt denkt hij waarlijk nog dat ze grappig zijn. Terwijl Amerika een bijna humorloos land is, met een simpele ernstige toon en geen enkele kelner gediend zou zijn van de grapjes die de Europeaan uit Amerikaanse films heeft geleerd te aanvaarden als de normale toon in Amerika.

Het ergste zijn de advertenties. Vooral de gekleurde in de tijdschriften. Amerikanen weten wel, dat die het ideaal voor ogen toveren. Dat moet wel in dat snel levende land dat voornamelijk aan de toekomst denkt. De Europeaan denkt dat Amerika er helemaal zo glanzend en kleurig en volmaakt uitziet. Prachtige glimmende keukens, glimmende kamers, glimmende auto's, glimmende ijskasten en het eigendom van slanke vitale glimmende mensen.

Diezelfde glimmende mensen die de film voortovert. Allemaal miljonairs, allemaal landhuizen, allemaal auto's, allemaal cowboys, allemaal gangsters.

Tegen die verleidelijke kleurendrukken en technicolor - die op zichzelf niet leugenachtig zijn - verbleekt het beeld van de werkelijkheid. Een werkelijkheid met 98 procent hele gewone normale mensen, wier emoties en gewoonten geen haar anders zijn dan die der Europeanen. Die net zo dol op hun kinderen zijn en net zo gesteld op hun ouders en net zoveel last hebben van warmte en stof, net zoveel moeite doen om geld te verdienen, net zo forensen, net zo praten en denken, net zo lijden en tobben en aan dezelfde kleine genoegens hangen als de normale mensen in Europa. Misschien hebben ze iets vlugger een auto - maar dat maakt hen in Amerika niet anders dan een Europeaan. Misschien zijn ze welvarender - het is nog maar de vraag - maar het is een gevaarlijk en onzinnig denkbeeld, dat ze fundamenteel anders zouden zijn dan Europeanen en het is jammer dat die, ook voor Amerika uitzonderlijke, pieken in Europa als het normale worden beschouwd. Men hoort wèl van opzienbarende echtscheidingen van neurotische filmsterren en decadente erfgenamen - maar dat is niet normaal. Normaal is dat de jonge Amerikanen veel sneller trouwen en trouwen willen en een gezin willen stichten en graag snel kinderen willen hebben en dan goede trouwe echtgenoten zijn, die niet over scheiden peinzen - waarschijnlijk minder dan Europeanen - en dat zij de escapades van die filmsterren en erfgenamen net zo gek vinden als wij. Men hoort wèl van beroemde oliemensen die plotseling miljonair worden, en krantenjongens die het tot magnaten in de geldwereld en de industrie brengen; maar veel minder van de gewone normale Amerikaan, die een vak leert

en dat rustig beoefent, zonder ooit schatrijk te worden en die net zo rekent als een Europeaan en voor zijn oude dag zorgt en zich het hoofd breekt om zijn kinderen een goede opvoeding te geven.

Wie dat gewone leven beschrijft - en het is gedaan - vindt minder lezers dan de karikaturist. Wie er een film over maakt, trekt minder kijkers dan de regisseur die het uitzonderlijke en het fantastische vertoont. En de Amerikanen in Europa spreken dat alles niet tegen: zij zijn op reis en verhalen als alle reizigers met trots en overdrijving van hun eigen land en bemerken ook wel dat hun hoorders aan hun lippen hangen wanneer zij het bijzondere, het kleurige, het opvallende vertellen.

Men vertelt graag en veel over de gewoonte van hele jonge kinderen om ‘dates’ te maken en veel uit te gaan en vandaar is het maar een klein stapje naar de gruwelverhalen over de ‘non virginity’ clubs van wat losgeslagen jonge meisjes; het zijn allemaal weer verschijnselen die bij nader inzien in het kader van het land normaal zijn of zo weinig voorkomen, dat ze uitzondering zijn. Maar men verhaalt minder graag van de knutselzucht der Amerikanen die er verzot op zijn een gedeelte van de kelder als werkplaats in te richten om er huishoudelijke reparaties te verrichten en een prachtig handig instrumentarium is hun trots en glorie. En als men daarvan verhaalt, dan toch hoofdzakelijk om duidelijk te maken hoe duur de vakbeweging de handenarbeid heeft gemaakt, zodat de Amerikanen de eenvoudigste herstellingen op vrije zaterdagen en zondagen zelf moeten verrichten - wat ook wel weer voor een gedeelte waar is, maar de grondslag van huiselijke nijverheid en liefhebberij uit het beeld vaagt. Terwijl die er bepaald ook bij hoort. Bewust of onbewust, ervaart de Europeaan bij zijn eerste bezoek vooral daarom het gewone. Het is een reactie op de griezel- en prikkellectuur.

Ik heb mij die ervaring duidelijk gerealiseerd bij een bezoek aan de persconferentie van president Truman en te dier gelegenheid ook de verleiding waar de berichtgevers aan bloot staan begrepen. President Truman dwong door zijn carrière nauwelijks gezag af. In Amerikaanse dagbladen verzweeg men waarlijk niet, dat hij enige tijd in een herenmodewinkel had

gewerkt en dat hij bevriend was geweest met politieke racketeers en daar zijn senatorenzetel aan had te danken. De dassen en de politieke racket kenmerkten hem derhalve tot wijd over de grenzen. Op een persconferentie waar hij de Washingtonse correspondenten van de Amerikaanse pers ontmoette, stelden enkele journalisten hem de triviaalste vragen waar hij met zekere goedmoedigheid ook op antwoordde. Volkomen onbelangrijke vragen, waar hij volkomen onbelangrijke antwoorden op gaf. Stof genoeg om enkele fijne trekjes aan de karikatuur toe te voegen.

Maar men zou ook door iets anders kunnen worden getroffen, want deze president dwong zichtbaar, voor allen duidelijk en geheel natuurlijk een diep respect af. Om zijn persoon en om zijn ambt. Het is waar, dat hij tijdens zijn politieke opleiding had geleerd steeds te glimlachen, maar belangrijker was dat op die conferentie bij gewichtige vragen die grimas van zijn gelaat verdween en men een ernstig nadenkend man voor zich zag, van wie men terstond begreep dat hij gezag kon doen gelden. Aangrijpingspunten genoeg om het abnormale te schilderen, maar in de grond van de zaak een geheel natuurlijke toestand. Een ernstig man vervult een hoog ambt en wordt met respect behandeld. En misschien omdat dat het natuurlijke en gewone is bericht men gaarne over het ongewone.

Normaal en gewoon, maar toch... anders. Het is gemakkelijker te stellen, dat de karikatuur niet juist is, dan aan te geven waarin nu dat ‘toch anders zijn’ zit. Het is nog moeilijker het te verklaren en die nuance daarmee eerst geheel duidelijk te maken. Terwijl ze toch voor het onderling begrip in de beschavingsgemeenschap van het Atlantisch bekken belangrijk is en alle deelnemers even duidelijk en vertrouwd zou moeten zijn, als de nuances die Engelsen, Fransen en Duitsers van elkaar doen verschillen, terwijl hun deelgenootschap aan eenzelfde beschaving vaststaat.

Vermoedelijk geeft de uitzonderlijke totstandkoming van het Amerikaanse volk het antwoord. Zowel in positieve als in negatieve zin. De feiten leveren verklaringen op, maar ook al datgene wat bij die totstandkoming niet is geschied en het ver-

leden van andere volken wèl kenmerkt. Het Amerikaanse volk is niet geboren en opgegroeid als andere volken. Het is anders verwekt en het heeft een andere jeugd gehad.

Het Amerikaanse volk is de vrucht van kunstmatige inseminatie, om een moderne term te gebruiken. Het ziet niet terug naar een ver en grijs verleden, waarin primitieve stammen en groepen van stammen in een half-animale schemerige geheimzinnige wereld leefden, vol van taboes en angsten. In een gedeeltelijk sacrale maatschappij, waarin de priesters ook vorsten en de vorsten ook priesters waren en de wereld was bevolkt met demonen en afgoden. Het ziet niet terug op een worsteling uit die primitieve maatschappij naar helderder inzicht en naar klaarder begrijpen. Een worsteling die men kan indelen in periodes waarin de rede of de mystiek, het avontuur of de inkeer, macht en geloof elkaar afwisselden. Een duizendjarige geschiedenis waarin telkens weer wordt teruggegrepen op de denkbeelden van vroegere periodes, tot het heden waarin wij nu leven. Een heden, dat onlosmakelijk verbonden blijft met die hele lange wordingsgeschiedenis, die niet weg te denken is en nog duizenden sporen in het heden heeft achtergelaten. Duizenden taboes, heilige huisjes, archaïsche denkbeelden, schimmen en altaren die toch weer plotseling kunnen worden vereerd en waar men weer op kan teruggrijpen. Moderne volken zijn gefatsoeneerd door die geschiedenis. Hun uiteindelijke afkomst uit een of meer stammen is nog traceerbaar. Duizenden toevallige vermengingen en toevoegingen zijn bekend. Hun gezamenlijke avonturen zijn beschreven. Zij zijn daar de vrucht van. Ontelbare elementen en factoren bepalen het heden. Duizenden raskenmerken, karaktertrekken en ervaringen zijn van geboorte tot wasdom in het volk verwerkt en duizenden jaren van belevenissen hebben dat gestempeld.

Zo is het de Amerikanen niet gegaan.

In betrekkelijk korte tijd verzamelde zich op het grondgebied van wat nu de Verenigde Staten is gaan heten, een groep die niet door ras of door eeuwenlange vermenging was geselecteerd en gekenmerkt, maar die bestond uit individuen van allerlei volken en rassen, maar met één gezamenlijk criterium: lust of noodzaak uit hun eigen maatschappij te treden en daarom goed-

deels met één gezamenlijke karaktertrek: een grote mate van initiatief en energie en een geringe aanhankelijkheid voor hun oude maatschappijverband.

Zouden zij die trekken al niet hebben, zij zouden ze wel krijgen, want zonder die zouden zij zich niet kunnen staande houden bij de openlegging van het land. Of zij hun vaderland al hadden verlaten omdat zij hun God niet naar hun eigen wens mochten aanbidden, omdat zij er het brood niet konden verdienen, omdat de justitie hen op de hielen zat of kortweg het avontuur hen trok of de traditie in hun vaderland hen verstikte, over één ding moesten zij wel beschikken: moed. Want men kwam er niet zonder moed. De uitgeweken of weggestuurde slappeling kon zich regenereren, of: ten onder gaan.

De tegenstelling is uiteraard niet absoluut.

Ieder volk is herhaaldelijk fysiek en psychisch geselecteerd: door epidemieën, door oorlogen, door onderdrukkingen. Maar die selectieperioden troffen toch altijd een min of meer historisch gegroeide en geschakeerde groep. Zulk een strenge slelectie op enkele eigenschappen als het volk van de Verenigde Staten heeft nauwelijks één ander volk ondergaan - zelfs in Zuid-Afrika, Australië en Canada geschiedde de selectie minder streng en werd de navelstreng met het volk van herkomst nimmer geheel doorsneden.

Deze wordingsgeschiedenis verklaart de grote uniformiteit van de Amerikanen - ondanks hun herkomst uit zovele rassen en nationaliteiten - hun praktische zin, hun voortvarendheid en ook hun opvallende vrijheid van inhibities en bijgeloof.

Ook deze vaststelling is niet absoluut en niets is gevaarlijker dan het te doen voorkomen alsof Amerikanen uit grote steden, kleine stadjes en dorpen helemaal precies hetzelfde zijn. Niets is dwazer dan het te doen voorkomen alsof er geen grote verschillen bestaan tussen de mensen uit Nieuw-Engeland, het zuiden en de westkust. Verschillen in afkomst en de invloed van het milieu hebben zich doen gelden, maar al zijn ze verschillend, ze hebben meer met elkaar gemeen dan Italianen uit Apulië en Piemont en de Fransen uit de Provence en Gascogne. Ze hebben meer gemeen dan een Hamburger en een Beier. Ze hebben meer met elkaar gemeen, en hun verschillen zijn geringer.

Géén herinnering aan een schemerig mystiek verleden derhalve, géén herinnering aan een sacrale gemeenschap: noch in oude geschriften, noch in de overlevering, noch in ruïnes. Het land zelve herinnert de bewoners niet aan een verleden. Het ziet er uit alsof het niet in bezit is genomen en alsof het niet het eigendom der mensen is. Er zijn enkele streken waar men restanten van oude beschavingen kan zien, maar dan zijn het beschavingen waar de tegenwoordige Amerikanen zich niet mee verbonden voelen. Voor het overige blijft het bij wat Indiaanse romantiek, waar de tegenwoordige bewoners nog vreemder tegenover staan. Die weinige sporen van vroegere bewoners, daar houdt het mee op. En al wonen de Amerikanen nu al meer dan honderd jaar in hun land en al doet hun vaderlandsliefde niet onder voor die van oudere volken en al hebben zij er grote steden en eindeloze wegen en vele grote werken opgebouwd, zij hebben het niet zo kennelijk tot hun eigendom gemaakt als dat in oude landen door oude volken is geschied. Hun wegen lopen niet over de tracés van eeuwenoude militaire wegen of postwegen. In hun beboste hellingen vindt men geen vage sporen van herderspaden. Aan de kromming van een rivier ligt geen ruïne van een feodaal kasteel, dat tol hief en de streek knechtte, maar ook beveiligde en er een eigen gestalte aan gaf. Er zijn geen ruïnes van tempels, van bedevaartplaatsen of heilige oorden.

De Amerikaanse klassieke tijd, dat is de tijd van de ‘frontier’. De tijd waarin een kleine groep krachtige mensen in korte tijd in het land drong. De deugden van die tijd waren: moed, vindingrijkheid, oorspronkelijkheid, beweeglijkheid. Dat zijn nog steeds de Amerikaanse idealen. Zij maken het volk zo ‘uninhibited’. Bij wat zij toen ondernamen, en bij wat zij nu ondernemen, worden zij niet geremd door restjes bijgeloof en bij wat zij willen doen behoeven zij nimmer rekening te houden met dode overlevering, die in oude landen nog steeds sommige handelingen verbiedt en andere aanbeveelt.

Dat vrij-zijn van inhibities wil zeggen: vrij van de inhibities, die oude volken kennen. In hun korte leven hebben zij vanzelfsprekend hun eigen formules opgesteld. Hun oorspronkelijkheid en vrijheid vallen alleen op als men ze vergelijkt met oude vol-

ken. Zij zelve zijn inmiddels gebonden door de vormen, die zij in vrijheid in dat lege land hebben geschapen.

In de Amerikaanse structuur heeft de verovering van het land twee kenmerken achtergelaten die eigenlijk elkaars tegenpolen zijn. Aan de ene kant nog steeds die hang naar beweging, naar oorspronkelijkheid en naar snelheid. Die ‘hunger for sudden performance’, zoals Emerson dat noemt.

Het hele land lijkt daardoor voortdurend in beweging. Er zijn geen magische of mythische beletselen en er is aan de andere kant die grote lijst van successen door onvervaard de hand aan de ploeg te slaan. Als men iets wìl, dan kan men het bereiken; de lust om iets te bereiken leeft sterk. Nog kort geleden hebben oudere generaties wildernissen ontsloten, Indianen bevochten, land bouwrijp gemaakt, paarden getemd, steden uit de grond gestampt en dat moedige leven te imiteren is het ideaal gebleven. Die trek geeft aan de Amerikaanse samenleving niet alleen dat beweeglijke karakter, maar zij maakt haar ook zo weinig realistisch - maar de Amerikaanse samenleving is niet onrealistisch omdat zij romantiseert of droomt, maar omdat zij fantaseert over de toekomst. Het is een fantasie binnen zeer rationele grenzen, maar de grenzen zijn ruim getrokken, omdat de ervaring heeft geleerd dat er met inspanning en intelligentie maar weinig onbereikbaar is. Een beweeglijk volk leeft voortdurend in de (nabije, maar dan toch) toekomst. Als zij tonen wat zij bereikt hebben, volgt daar snel op de schildering van wat zij zich nog voorstellen te doen.

Aan de bezoeker doet het zich daarom voor als een beweeglijk, rusteloos volk.

Die beweeglijkheid en die rusteloosheid en die oorspronkelijkheid worden echter geremd door een andere trek uit die beginperiode. Men krijgt de indruk, dat de Amerikanen er zich goed van bewust zijn, dat de successen van hun voorouders slechts mogelijk waren door een zeer bepaalde aanpak der problemen. Er zat in de verovering van het land een systeem. Dat systeem hebben zij overgenomen en passen zij nòg toe. Ieder probleem kan men oplossen: als men het onafhankelijk en vrijmoedig beziet en tradities, gebruiken en eerbiedwaardige gewoonten de oplossing niet in de weg staan. Er is echter één

belangrijke voorwaarde: het probleem moet vooraf zorgvuldig worden bestudeerd en geanalyseerd en het succes is afhankelijk van de zorgvuldigheid waarmee een plan wordt opgesteld, dat dan ook zonder afwijkingen en in alle consequenties moet worden uitgevoerd.

Het is het land van de *mathematische aanpak* der dingen geworden; dat is een erfenis van het heroïsche tijdperk van de schepping van het land. Ook die voorouders hebben het leven in de oude wereld niet gekopieerd. Zij hebben het leven van de oude wereld niet voortgezet en zij hebben het leven der inheemsen niet gekopieerd. Zij hebben zich van het begin af aan losgemaakt van alles wat primitief was en gebruik gemaakt van alle nieuwe mogelijkheden en van organisatie om in een grote greep het land te overweldigen. Niet dus door te groeien uit de primitiviteit, maar door consequente toepassing op grote schaal van moderne denkbeelden. Een afwachtende houding aannemen, oude gewoonten eerbiedigen, doorwerken in een sleur in de veronderstelling dat er wel iets zal gebeuren, is hun een gruwel. Micawber is hun tegenpool. Zij zweren bij blueprints. Zij houden niet van improviseren. Zij houden niet van risico nemen. Zij vertrouwen niet op het gelukkige ogenblik. Men ziet dat systeem het best als men nagaat wat er gebeurt wanneer een Amerikaanse industrie wordt opgericht of een nieuw produkt in de handel gebracht. Het is hun niet voldoende om te *vermoeden*, dat een produkt succes zal hebben en het is niet voldoende te weten dat het *goedkoop* kan worden geproduceerd en *waarschijnlijk* wel een lonende prijs zal opbrengen. Al deze vermoedens worden eerst stelselmatig onderzocht. Een researchbureau maakt een ‘market-analysis’. De markt wordt vastgesteld en op haar samenstelling onderzocht. Uit die samenstellende delen worden ‘monsters’ genomen. De typische groepen van klanten worden ondervraagd. Hun belangstelling wordt gemeten en hun oordeel gevraagd over kwaliteit en uitvoering - in verband met de prijs. De vraag en de prijzen worden in een curve gezet. Aan de hand van die curve wordt tot de prijs besloten. Nu wordt naar die prijs berekend hoeveel de fabriek mag kosten, hoeveel de machines, hoeveel het arbeidsproces. Er wordt nog steeds niets anders gedaan dan ge‘planned’. Nu

volgt de ‘tooling’. De machines en de gereedschappen worden speciaal voor dat proces geschetst en er wordt berekend of het proces die ‘tooling’ kan verdragen. Wanneer de voorbereiding gereed is en de hele blueprint klaar, wordt al of niet besloten tot uitvoering over te gaan. En nu komt het merkwaardige: als tot uitvoering wordt besloten en in de beginperiode de resultaten bij de verwachtingen ten achter blijven en het bedrijf ‘in the red’ komt, maakt niemand zich bezorgd. Het is uitgesloten, dat er iets verkeerd gaat. De markt is gemeten, de prijs ligt goed en het kan niet anders of het zal goed komen.

Dat is - dunkt me - wel heel anders dan de Europeaan zich voorstelt, ook al omdat de consequenties zo vanzelfsprekend worden aanvaard. Het is in Malakka voorgekomen, dat een Amerikaanse firma een produkt introduceerde waarvoor een ruime markt bestond die al gedeeltelijk door Europeanen werd bediend. De Amerikaanse firma bood haar produkten tegen lagere prijs aan dan de Europeanen en dezen meenden de Amerikanen er een dienst mee te bewijzen met hen te waarschuwen dat zij hogere prijzen konden bedingen.

De Amerikanen begrepen dat niet. Zij vonden het voorstel van de Europeanen vreemd. Dit is toch *de* prijs, meenden zij. Omgekeerd is het voorgekomen, dat een Amerikaanse firma een recht aan verschillende landen wilde verkopen. Toen één der interessenten zich beklaagde over de te hoge prijs, haalden de Amerikanen een kaart tevoorschijn waarop zij met spelden met verschillend gekleurde knoppen de prijzen hadden aangeduid, die het recht in de verschillende landen moest opbrengen. Toen zij zich er van hadden laten overtuigen dat de prijs voor dat bepaalde land te hoog was, achtten zij het vanzelfsprekend dat een eventuele verlaging moest worden gecompenseerd door een verhoging elders - maar zij deden dat ongaarne omdat zij zich niet goed konden voorstellen, dat hun berekeningen onjuist waren geweest. Zij konden zich met moeite losmaken van de eenmaal door hen gekozen *mathematische formule*.

Men moet van die mathematische formule niet als een wet van Meden en Perzen denken. Het is natuurlijk niet zo, dat er in Amerika geen enkel risico zou worden genomen of aan geen

enkele prijs iets te doen zou zijn. Zo wit-zwart is de tegenstelling niet. Het vertrekpunt echter is de mathematische formule en als men de Amerikaanse houding wil begrijpen, dient men er van uit te gaan dat hun zienswijze in laatste instantie altijd is gebaseerd op een weldoordacht en zo goed mogelijk berekend plan. Dat principe van de mathematische formule is het meest kenmerkende van de Amerikaanse maatschappij en daarin verschilde zij aanvankelijk veel, nu iets minder, van de Europese.

Men vindt het overal en in allerlei vormen. Ze is de grondslag van de Amerikaanse benadering van vrijwel ieder probleem. Natuurlijk kan ze in een levende maatschappij niet altijd volledig en in alle consequenties worden toegepast, maar ze is in beginsel altijd aanwezig. Men kan er vele verschijnselen die Europeanen verbazen, uit verklaren. Het is het land van de experts. Geen Amerikaan zal iets doen zonder zich aan alle kanten te laten voorlichten. Daardoor lijkt de samenleving, zo lang de beslissing niet gevallen is, dikwijls star en bureaucratisch. Zolang alle factoren nog niet zijn onderzocht en het licht nog niet op groen staat, gebeurt er niets. Het lijkt alsof de kracht van de persoonlijkheid niet telt. Zij telt ook niet als energiebron die, met grote verspilling van kracht, intuïtief doorzet. Dat is niet het soort persoonlijkheid, dat in Amerika succes heeft. De sterke persoonlijkheid in Amerika is de onvermoeide planner, die de mathematisch onderzochte weg zo efficiënt mogelijk aflegt.

Ook daar waar het persoonlijke inzicht, het subjectieve oordeel, het niet-berekenbare, een rol zou kunnen spelen, tracht men het nog zoveel mogelijk met de mathematische aanpak te meten, cijfermatig te omschrijven en te leren kennen. Een van de moeilijk te bepalen zaken is vanouds de mening, de smaak en de reactie van de groep, van de massa. Ook die trachten de Amerikanen te meten. Zij hebben daarvoor de opinie-onderzoeken ontworpen en hun doel is de publieke mening vooraf te leren kennen. Zij willen niet vertrouwen op geluk, op toeval, op de gelukkige hand, maar op de meting. Tot aan de karikatuur toe. Hun amoureuze en erotische gewoonten zijn niet door psychologen of door dichters beschreven, maar statistisch verwerkt in het Kinsey-report, dat de meest intieme en subtiele gevoelens

van een volk heel objectief wetenschappelijk wilde vaststellen. Dat is de oorspronkelijkheid en de vrijmoedigheid wel ver gedreven, maar het zou onjuist zijn zo'n rapport te zien als gecamoufleerde pornografie of de vrucht van de zonderlinge inval van een fanaticus: het is de logische consequentie van een samenleving, die gelooft in de grootscheepse ‘planning’ en die alleen gelooft in vrijmoedige, oorspronkelijke, nieuwe organisatie.

Het is niet verwonderlijk, dat de Amerikanen erbij zweren. Enkele generaties geleden hebben zij van de openlegging van een continent niet alleen een groot technisch succes gemaakt, maar die openlegging zou zelfs in het geheel niet mogelijk zijn geweest wanneer de maatschappelijke en economische problemen niet op die wijze waren aangepakt. Zelfs die harde kolonisatoren zouden ten onder zijn gegaan, wanneer zij zich langzaam uit primitieve levensomstandigheden omhoog hadden moeten werken. Wanneer zij hun eigen stoffen hadden moeten gaan weven en hun eigen meubelen waren gaan timmeren of hun landbouwgereedschappen, hun lampen, hun wapens of hun keukengerei per lokale kring waren gaan fabriceren. Zij zouden vermoedelijk zijn bezweken voor de heftige weerstand van het land en zeker zouden zij niet zo snel geslaagd zijn. In die tijd al geloofden zij in de mathematische aanpak. In die tijd ontwierpen zij hem en vervolmaakten zij hem en in die tijd werd hij de fetisch van Amerika. In die tijd werd de grondslag gelegd voor massaproduktie en voor massale distributie die elkaars voorwaarden zijn. In die tijd bleek het mogelijk alle economische en maatschappelijke moeilijkheden het hoofd te bieden, wanneer men op bijna mathematische wijze vaststelde wat het land nodig had en dan ook alleen dàt fabriceerde en distribueerde.

Dat heeft dit grote kapitalistische land niet alleen die voor Europeanen socialistisch lijkende planmatigheid gegeven, maar het ook gemaakt tot een land, dat *feitelijk* - alleen niet organisatorisch - op coöperatieve grondslag is opgebouwd. De Amerikanen zijn geen lid van een coöperatieve vereniging, maar hun grote materiële successen hebben een innige samenwerking op zuiver coöperatieve grondslag als basis. Van de tijd van de ‘frontier’ af tot nu is wat er feitelijk in dit land gebeurt dit: een

ondernemer zegt tot honderdduizenden landgenoten dat hij het voornemen heeft een goede patentolielamp, een eenvoudig ameublement, een goed jachtgeweer, een gilettemesje of een auto te gaan fabriceren en dat hij in staat is dat produkt voor redelijke prijs tot hun beschikking te stellen als zij allemaal meedoen. En hij kan dat stukje welvaart ook alleen bezorgen, als zij inderdaad allemaal meedoen. De befaamde ‘sales manager’ van wie men wel eens zegt, dat hij Amerika groot gemaakt heeft, en die in onze ogen tot in het absurde opgevoerde reclamebudgets, zijn daarom ook geen verspillingen. Integendeel: de sales managers en de reclame zijn onmisbaar. Uit naam van de coöperatie doen zij het aanbod en noteren zij de bestellingen. Hoe groter hun succes is, des te goedkoper wordt het produkt. Maar het is zelfs zó, dat de gehele welvaart ogenblikkelijk zou verdwijnen wanneer zij zouden worden uitgeschakeld. Zij zijn de voorwaarde voor het succes. Wie denkt dat de gemeenschap kosten zou sparen wanneer men ze uitschakelde, vergist zich. Het produktieproces zou weliswaar ontlast worden van het reclamebudget en de provisierekening, maar het zou een coöperatieve vereniging zonder leden worden en daarmee de mogelijkheid verliezen om zijn produkten af te zetten en derhalve ook om ze billijk te fabriceren.

Deze mathematische aanpak heeft vele consequenties. Zijn planning, zijn goedkope produktiewijze, de noodzakelijkheid een massale afnemersgroep te vinden, leggen beperkingen op. Zonder een ‘serie’ gaat het niet. Daaruit resulteert die voor Europeanen onwennige en griezelige eenvormigheid van de Amerikaanse produkten. Dat eenvormige massaprodukt is niet het resultaat van een proces van steeds verdergaande vervlakking. Wie het ziet, moet niet geloven dat hij er een indicatie in mag zien van een steeds verder afglijden naar lelijke doelmatigheid en dat dat proces zich nog zou voortzetten. Die eenvormigheid is niet een einde; zij is een begin. Alleen in die eenvormigheid is het mogelijk geweest *die* welvaart, in *die* kwaliteit, in *die* hoeveelheid en in *die* prijs aan het land te schenken. De tendens echter is niet naar beneden, maar naar omhoog. Wat men zich het duidelijkst realiseert als men de Ford-modellen op een rij

ziet staan. Daar is precies het omgekeerde mee gebeurd als met de Europese auto's, die oudergewoonte het eerst werden vervaardigd voor een toplaag en van die tijd af steeds verder werden vereenvoudigd.

Niettemin: de eenvormigheid blijft. Zelfs al nemen de schoonheid en waarde toe. Voor de vervaardiging van het uitzonderlijke produkt is geen ruimte en men staat zelfs tegenover het denkbeeld enkele stuks te maken zó vreemd, dat rijke Amerikanen de enkele stuks uit Europa moeten betrekken. Wanneer gefortuneerde Amerikanen de enkele stuks in Europa kopen, moet men niet denken dat zij dat doen uit een gevoel van minderwaardigheid of uit respect voor Europa of omdat Europa iets zou kunnen vervaardigen waar Amerika niet toe in staat is. Het is er door zijn systeem niet toe in staat. Het is er niet op ingesteld. De hoogste serie-auto in de luxeklasse is een Cadillac. Daarboven is de serie niet interessant meer. Zij wordt niet gemaakt. Wie zo gefortuneerd is geworden, dat hij boven de klasse Cadillac en minkbontjas stijgt, heeft de grens van de Amerikaanse series overschreden. Zonder afgunst ziet het Amerikaanse produktieproces hem de uitzonderlijke voorwerpen elders kopen.

De materiële welvaart is niet alleen eenvormig, zij is ook van middelmatige kwaliteit. Ook dat is een fenomeen, dat de Europeaan eerst later ontdekt. Afzonderlijke stuks die Europa bereiken gelden daar als bijzonder en als waardevol. Eigenlijk zijn zij dat niet. Zij zijn ook niet als zodanig bedoeld. Zij zijn niet in het klimaat van goede kwaliteit gemaakt. In hun formule is daar niet aan gedacht. Hun kwaliteit, hun levensduur, hun vorm zijn niet uit vrije wil verkozen. Zij zijn vastgesteld in samenhang met de factoren hoeveelheid en prijs. Zij zijn een onderdeel van het grote compromis. Zij streven niet naar de top. Zij vragen niet, dat men ze uitzonderlijk vindt. Ze zijn opzettelijk middelmatig, want alleen in hun middelmatigheid kunnen ze bestaan.

Een samenleving, die zich op zo'n grote schaal van middelmatige produkten bedient en die goeddeels doende is die middelmatige produkten te fabriceren en te distribueren en die ook bij het zoeken naar amusement of ontspanning - als zij zich dus

beweegt - eveneens is aangewezen op het ruimschoots aanwezige maar natuurlijk ook weer middelmatige amusement en de middelmatige ontspanning, moest wel noodzakelijkerwijs ook in haar geesteshouding, in haar gehele geestelijke structuur, in haar hele wijze van leven en denken, middelmatig worden. Groot in die middelmatigheid, maar ook middelmatig in haar grootheid. Formidabel in haar kracht als die massale middelmaat iets wil, maar hulpeloos wanneer niet de middelmaat maar het genie moet beslissen. Machtig genoeg om de laboratoria en de apparaten, de fabrieken en de steden om een atoombom te fabriceren in enkele jaren te scheppen, maar gedoemd om van Europese geleerden te horen hoe men het doen moet.

Het ideaal is ‘middle of the road’ en ‘reasonable’. Zo op het oog lijkt dat niet anders dan het bij ons in Europa is, waar het ook heet: ‘middelmaat siert de straat’. Maar er is toch een groot verschil. Het middenpad in Amerika is zo angstwekkend eng en er is zo weinig speling dat wie van dat middenpad dwaalt, direct in het luchtledig terecht komt.

Er is voor individualisering maar zo weinig ruimte. De Amerikaan die in Europa opvalt door zijn kleding of wijze van doen, valt alléén op omdat hij er in Europa uitzonderlijk uitziet, want ook het uitzonderlijke is in Amerika gestandaardiseerd. Uitzonderlijke kleding is ook een massaprodukt. Er is voor extremisme geen plaats. Wie niet meedoet, moet wel tot een heftig extreem vervallen en tot zulk een armzalig extremisme. Tot hoogst zonderlinge godsdienstbeoefeningen of tot een krampachtig verenigingsleven. Er is bitter weinig ruimte naast dat smalle pad. En het komt dan ook niet zelden tot primitieve rauwe explosies. Niet verfijnd, niet decadent, eerder brutaal. En dat is dan ook een reactie op geestelijke éénvormigheid.

Vanzelfsprekend is een onvermijdelijk gevolg van die pioniersafstamming, die mathematische formule en die volledige afwezigheid van een sacrale, weinig materialistische sluimer, een samenleving met een sterk materialistische inslag. Contempleren en nadenken en vegeteren is niet verachtelijk, maar toch ook niet geliefd. Academische titels worden verzwegen. Er is geen groter afstand denkbaar tussen het Duitse ‘Herr Professor’, dat men zich niet anders kan voorstellen dan met eerbied

uitgesproken, en de zorgvuldigheid waarmee een Amerikaans professor weet te verbergen dat hij een ‘egghead’ is.

Het denken in termen van geld en welstand is enorm. Men definieert een man door zijn inkomen en niet door zijn rente en niet door zijn academische graad. Geld verdienen is nooit verwerpelijk, maar zelfbeheersing en gevoel voor evenwicht zijn de Amerikanen ingescherpt en zo wordt het materialisme in evenwicht gehouden door een gezonde, redelijke belangstelling voor geestelijke zaken. Maar ook die is grof, weinig genuanceerd en weinig subtiel, wèl zeer intens en zo schept ze ook weer van die enorme prestaties. Kerken, tempels, publieke gebouwen en collecties worden weggeschonken als kleine broodjes. Als de belangstelling zich richt op een tak van kunst en wetenschap wordt ogenblikkelijk het beste aangetroffen. Maar het klimaat blijft nuchter en kil.

En toch is het verbazingwekkend hoe sterk de Amerikaanse samenleving door haar bureaucratische inslag op de Duitse lijkt, want Amerika is ook een bureaucratisch land. Dat komt ook door die veelvuldige en consequente toepassing van de mathematische formule. Het is groot geworden door het moedig opstellen van nieuwe formules, maar vooral door die consequent toe te passen. De regels waarin de formule is vervat zijn heilig. Men kan ze wijzigen; altijd, en geheel onverwacht, maar dan moet die wijziging behoorlijk zijn voorbereid. Zolang de regel niet gewijzigd is geldt ze onbeperkt. In de praktijk lijken de Amerikaanse en Duitse bureaucratie op elkaar, alhoewel de sfeer geheel verschillend is.

De regel, het wettelijk voorschrift of de dienstorder gelden in Amerika nauwgezet, maar niet omdat ze door een gevreesd gezag zijn vastgesteld of omdat de traditie of sleur het wil en evenmin omdat de ambtenaar er zijn macht en betekenis mee wil demonstreren. Ze worden nauwgezet nagevolgd en consequent toegepast, omdat men gelooft in de consequente toepassing van consequente regels. En daarom worden ook wijzigingen van de regels consequent toegepast.

Zo is er zoveel in Amerika dat precies lijkt op Europa met dat ene kleine verschil in geur, kleur, smaak of atmosfeer. Misschien staat dat hele kleine verschil het onderling begrip wel in

de weg. Hoe dat precies in elkaar zit proeft men het best als men Zeeuwse en Provençaalse kreeften heeft gegeten en een Amerikaanse geroosterde kreeft proeft. Ze lijken zoveel op elkaar en toch zijn ze anders.

Maar zo is het ook met de massafabricage in Amerika en in Europa. De massale fabricage van eenvoudige produkten van middelmatige kwaliteit volgt in Amerika op het stadium van het 'niets hebben', op het vacuum. Het was in Amerika het middel om van armoede tot welstand te geraken.

In Europa volgde zij op periodes van ongekende rijkdom en weelde en van bijzondere produkten en van superieure kwaliteit, bestemd voor een kleine groep, maar toch normatief. Voor Amerika is de massaproduktie de weg omhoog, maar voor Europa - in zeker opzicht - de weg omlaag. Voor iedere Amerikaan betekent massaproduktie vooruitgang, maar voor de bevoorrechte groepen in Europa betekent ze achteruitgang. Omdat het verdwijnende hoogtepunt normatief was, voelen de Europeanen, de massa dan, dat element van vooruitgang niet zozeer. De Europese massa heeft haar idealen ontleend aan de klassieke Europese welstand van de Europese aristocratie.

Het Amerikaanse progressieve humanisme, het moderne liberale kapitalisme lijkt precies op het gematigde Europese socialisme. Maar met welk een verschil! Het gematigde socialisme in Europa verloochent zijn marxistische afkomst niet en het klassenstrijdbeginsel geeft een geur aan het progressieve socialisme die Amerika helemaal niet kent. Maar in de praktijk is er maar bitter weinig verschil. Het innig kapitalistische Amerika heeft maatschappelijk-economische structuren, die precies lijken op typisch socialistische structuren in Europa. Het Amerikaanse kapitalisme is gebaseerd op planning - niet door de overheid, maar door allen -; er is één grote vrijwillige algemene planning, maar zonder het socialistische toporgaan. In feite geschieden de produktie en distributie op coöperatieve basis, maar zonder dat er een coöperatieve vereniging bestaat. Vakverenigingen bepleiten en bevechten de belangen der arbeiders, precies als in Europa, maar zij voelen zich geen leger in de klassenstrijd en streven niet naar overheidsgezag. De verschillen tussen rijk en arm zijn groter dan in Europa, maar omdat die rijkdom niet aan

een bevoorrechte klasse toebehoort en niet het stigma draagt van historische uitbuiting en overheersing, kan ze niet worden vereenzelvigd met geusurpeerd gezag en niet zo sterk worden gevoeld als aan anderen ontstolen en is de maatschappij vrij van die onaangename vijandige sfeer, die de landen waar de klassenstrijd is gepredikt, vergiftigt.

Tenslotte: een land, dat het niet makkelijk valt om, als wereldmogendheid en in een leidende positie, deel te nemen aan de internationale politiek. Hoeveel ‘mathematische formules’ hebben de Amerikanen al niet opgesteld: voor de Verenigde Naties, voor internationale samenwerking, voor koloniën, voor het Nabije Oosten, voor de beveiliging van het Westen, etc. En laten we realistisch zijn: ze hebben bijna geen van alle succes gehad. Arabieren, Indonesiërs, vooral communisten, handelden heel anders dan de Amerikanen hadden verondersteld. Kissingers boek beschrijft uitvoerig hoe de Amerikanen zich voorbereidden op een oorlog met het communisme - die niet kwam.

Dat is natuurlijk niet erg.

Wel erg was, dat de Amerikanen vrijwel altijd hulpeloos stonden als de formule waar ze zich naar hadden geprepareerd, onjuist bleek te zijn. Daar zijn ze niet aan gewend. Maar de rest van de wereld is niet zo makkelijk meetbaar, want de rest van de wereld wordt bevolkt door duizenden volken met duizenden ideeën en ideetjes en belangen en mogelijkheden.

Een mierenhoop van mogelijkheden. Met een mathematische formule komt men daar niet ver.

De vreemde tweelingbroer: Sovjet-Rusland

Het is uit de mode en zelfs riskant, maar vroeger kwam het voor, dat jonge mensen een periode van hun leven machtig door Rusland werden aangetrokken en ik behoorde tot hen. En ik had zowaar de mogelijkheid er heen te gaan: dat ging net in het begin van de dertiger jaren. Ik studeerde toen economie en de spitse analytische geest van professor Frijda speelde wat met 'Planwirtschaft', dat was toen de roepnaam voor wat nu gedirigeerde economie heet.

Ik denk, dat de verrukking in het ruggemerg door Russische volksmuziek, en Dostojewski en Tolstoi (in Duitse vertaling) en Gide en de teleurstellingen van Henriëtte Roland Holst-van der Schalk in haar kristalheldere maar droevige 'Grondslagen en problemen der nieuwe cultuur in Sovjet-Rusland' (teleurstelling in Rusland?, teleurstelling in het communisme?, in de mensen? of in zichzelf?) plùs natuurlijk de lust iets uitzonderlijks te doen, wel hebben bijgedragen aan mijn besluit om in het keldertje aan de Prinsengracht, waar een befaamde zwerverbohémien zich als agent van Intourist had gevestigd, een reis van een maand door Sovjet-Rusland te kopen. Ik heb voor die reis zelfs ijverig Russisch geleerd, zodat ik het eerste couplet van het strijdlied van de Komsomol nog kan reciteren.

Kortom: ik weet van Rusland en van Sovjet-Rusland wel wat meer dan menigeen, maar ik ben geen Kremlinologist - zoals de uitleggers van de Sovjet-Russische politiek nu schertsend worden genoemd. Ik geloof wèl, dat ik door die reis op ontvankelijke leeftijd de atmosfeer van Rusland, ook van Sovjet-Rusland, enigermate heb leren kennen.

De Unie van Socialistische Radenrepublieken is na Wereld-

oorlog II een vreemde en gevreesde verschijning geworden. Een communistische dictatuur en een tirannie, zegt de een, en de ander noemt het een heilstaat waar de maatschappij van de toekomst al bij stukjes en beetjes werkelijkheid wordt. Tussen die uitersten is plaats voor duizend nuances, maar als wij de heilsboodschappers terzijde laten, dan treft in de overige kenschetsen de nadruk op het vreemde, het ongewone, maar vooral op het *tijdelijke* karakter van die communistische samenleving. De Amerikanen zeggen zonder meer: dat vreemde tirannieke anti-democratische experiment is een *tijdelijke* aberratie, een afwijking die niet lang kan duren; vroeger of later keren ze ook dáár wel terug naar het *normale* patroon. Europeanen, die dáár nog niet zo van overtuigd zijn, rangschikken Rusland - althans dìt Rusland - niet onder de Europese landen. Het is al Azië daar, zeggen ze; vreemd en Europa vijandig land.

Wel, het is niet eenvoudig in een korte formule samen te vatten wat voor land dat ‘Sovjet-Rusland’ eigenlijk is, maar voor beter begrip van wat we van dat machtige land verwachten kunnen, is het misschien niet kwaad er enkele gewichtige karaktertrekken van te schetsen. Vooral omdat ze die al te gemakkelijke kenschetsen: een Aziatisch experiment van uiteraard tijdelijke duur weerspreken.

Om te beginnen: de Sovjet-Unie is niet alleen een Europees land, het is zelfs een zéér Europees land, maar het is niet verwonderlijk, dat de Westeuropese zonen hun Oosteuropese tweelingbroer nauwelijks herkennen, want hij heeft een heel andere opvoeding gehad; vreemd genoeg met in hoofdzaak dezelfde leerstof. Laten we zeggen: op verschillende scholen en aan verschillende universiteiten.

De Sovjet-Unie is een Europees land, ook al ligt het grootste deel van het grondgebied, over de Oeral, in Azië en al behoren tot de federatie ook republieken in het zuiden, die niet door Europeanen worden bevolkt. Het is een Europees land, omdat alleen al de Russen méér dan de helft van de bevolking vormen. Ruwweg: 100 van de 170 miljoen. Aan Oekraïners en Wit-Russen telt de bevolking nog eens ruim 45 miljoen mensen. De Aziaten zijn dus wel vèr in de minderheid. Heel Siberië is te dun bevolkt geweest - de bevolking trouwens ook te weinig

Aziatisch - om op het land een stempel te kunnen drukken.

Russen, Oekraïners en Wit-Russen zijn Slaven; tezamen heten zij de Oost-Slaven; ter onderscheiding van de West-Slaven: Tsjechen, Slowaken, Polen en Sorben, en de Zuid-Slaven: de Slowenen, de Serven, de Kroaten, de Macedoniërs en de Bulgaren.

De geschiedenis van Rusland begint als in de vijfde eeuw na Christus de Slaven hun stamland verlaten en Rusland gaan bevolken. Dat stamland van de Slaven ligt in Europa. Voor het eerst wordt van hen melding gemaakt in de eerste en tweede eeuw en zij heten dan Venedi (of Wenden). Hun stamland ligt tussen de Karpaten, de Weichsel, de Pripetmoerassen en de Midden-Dnjepr. Van daaruit zwermen zij naar het zuiden, het westen en óók naar het oosten - naar Rusland; ten dele tijdens de grote volksverhuizing van de vierde tot de zesde eeuw, als de opdringende Aziatische Hunnen Germaanse stammen naar West-Europa stuwen, ten dele later.

Rusland was toen een ‘leeg’ land. Er woonden maar weinig mensen en er hadden ook altijd maar weinig mensen gewoond in dat uitgestrekte en oneindig schijnende vlakke land, met enkele bossen en onafzienbare steppen. Wèl was het al héél lang bewoond, misschien wel door voorouders van de Slaven. Later zijn er Skythen en Sarmaten, korte tijd Herulen, Goten, Hunnen, Wolga-Bulgaren en Avaren gesignaleerd.

Het was niet helemaal onbekend gebied. Er liep een oude handelsweg door van de Finse Golf naar de Griekse koloniën aan de Zwarte Zee, die de Grieken bekend was, maar het waren eerst de Slaven, die zich blijvend nestelden in deze immense, gelijkvormige en droeve ruimte, tot waar zij in het zuidoosten stieten op de voorhoeden van Aziatische nomaden, waar zij tien eeuwen mee zouden moeten strijden. Rusland werd van Europa uit bevolkt; niet vanuit Azië.

Bij de eerste staatsvorming waren trouwens nog andere Europeanen betrokken: de Noormannen, die langs de waterwegen naar Engeland, Normandië, Sicilië en Napels, maar ook via het Ladogameer naar Rusland waren uitgezwermd en daar de eerste vorstendommen hadden gesticht. Het was de Viking Rjurik die hen verenigde met als zetel Nowgorod, dat een belangrijk

handelscentrum was aan de grote handelsroute van het noorden naar Byzantium. In Nowgorod werden de goederen uit het noorden verzameld om over de Wolga en de Dnjepr naar het zuiden te worden vervoerd. Toen Rjurik stierf werd de Viking Oljeg voogd van Rjuriks minderjarige zoon en deze prins Oljeg - een ervaren en sluwe krijgsman - wist de hand te leggen op Kiew, de opkomende handelsconcurrent van Nowgorod, en hij maakte van Kiew in 882 het centrum van het rijk en waagde het zelfs een expeditie uit te rusten tegen Byzantium.

Het eerste Russische rijk - het Rijk van Kiew - was in de geschiedenis getreden. Zoals elders werden de Noormannen door de plaatselijke bevolking geabsorbeerd; het vorstendom van de Vikingprinsen werd een Slavisch rijk.

Tot zover zou de geschiedenis van Rusland de geschiedenis van menig ander Europees rijk *buiten de grenspalen van het Romeinse rijk* hebben kunnen zijn; met dien verstande dan, dat het een koninkrijk met een Slavische bevolking was.

Ja, wat zijn nu Slaven? Volgens deskundigen met goede reputatie zijn de Slaven:

‘levendig, driftig, beweeglijk, onstuimig, woelziek, onbestendig, wispelturig, met groot aanpassingsvermogen, veerkrachtig van geest, buigzaam van karakter.’

Maar ook zoeken zij verband met het land en klimaat, waar de Slaven zo lang mee hebben geleefd; in hun éénvormige, eindeloze, karakterloze land is de kou geweldig en de hitte verzengend en daar schuilt misschien de oorzaak in van hun:

‘tuchteloosheid, maar met ontzag voor macht, hun zwakke persoonlijkheid, hun duldzaamheid, hun stoïcisme en hun berusting.’

Nu zijn zulke karakterschetsen van een volk, zelfs al zijn ze afkomstig van wetenschappelijke onderzoekers, altijd gevaarlijk en misleidend; meer dan een richtsnoer bedoelen zij niet te zijn en het is zeker niet de bedoeling van de schrijvers van die karakteristieken geweest om er een heel volk definitief mee te etiketteren. Maar wie Rusland en de Russen kent, al is het maar uit de litteratuur, hoort bekende geluiden. Dostojewsky spreekt over de ‘raadselachtige volksziel’ en Gorky zegt: ‘wij Russen hebben twee zielen, een dromerige, mystieke,

wazige, Mongoolse zwerversziel en een Slavische, die mooie en heldere vlammen kan schieten, maar die niet lang branden en snel uitgaan.'

Het is bij dat verschil met het westen, verschil door afstamming, niet gebleven; er is steeds meer bij gekomen. Een opvolger van Oljeg als grootvorst van Kiew, Wladimir genaamd, werd in 988 tot het christendom bekeerd, máár: door priesters van Byzantium en in 1054 gingen Rome en Byzantium gescheiden wegen: het grote schisma splitste de christenheid in een rooms-katholiek en een Grieks-katholiek deel en het westen van Europa ging tot Rome behoren. Rusland bleef zich op Byzantium oriënteren; voor Rusland werd het christendom de Grieks-orthodoxe kerk.

Het was op zichzelf een typische, en volkomen, *Europese* aansluiting. Rusland kreeg contact met een samenleving die gevoed werd uit dezelfde bronnen als West-Europa: het denken van Hellas, de Romeinse administratie, het christendom; precies dezelfde oerbronnen als van de Westeuropese cultuur, maar met een iets andere interpretatie, met een andere kleur, een andere atmosfeer.

De kerk van het westen, Rome, dwong de tweezwaardenleer af: paus en keizer regeerden gezamenlijk en beheerden ieder een ressort. De kerk van Byzantium was een gesubordineerde kerk, een kerk die zich aan het wereldlijk gezag onderwierp en daar dikwijls een instrument van werd. De sfeer van Byzantium was de sfeer van verheerlijking van de keizer, een sfeer van streng protocol, een verstarde en gestyleerde samenleving, waar weinig plaats was voor oorspronkelijkheid, individualiteit en vrijheid.

De geur van dat oosterse christendom is mystiek; de aanbidding neigt naar de collectieve extase; er is geen groter tegenstelling denkbaar dan tussen de Grieks-orthodoxe mis, waarin de gelovigen in het halfduister worden bevangen door de verrukkingen van pracht en kleur van ikonen en gewaden met edelstenen, bedwelmend gezang en benevelende wierook en de kille godsdienstoefening van de Westeuropese rechtzinnige protestanten, die alle afleiding door lijn, kleur, geluid, licht of geur verbannen en in stede van de gezamenlijke exaltatie met behulp

van kunstmiddelen, streven naar het allerindividueelste contact met God, waarbij zelfs geen priesterhulp gedoogd wordt.

Al wat bij de Slaven al dreef naar collectivisering en vaagheid werd versterkt door die oriëntering op het oosten.

Ook voor de praktische politiek had die oriëntering gevolgen. De Romeinse keizerskroon werd het politieke ideaal van de Westeuropese vorsten; hoeveel Duitse keizers zijn niet ten onder gegaan aan die verschrikkelijke ambitie om in Rome de oude Romeinse keizerskroon te gaan halen. Het ideaal van de Russische vorsten werd de kroon van Byzantium. Later zouden andere, zuiver politieke overwegingen, die hang naar Constantinopel nog vergroten, maar in die tijd werd voor dat ideaal de grondslag gelegd.

Het werd de scheiding tussen West- en Oost-Europa, maar toen werd ook dat ongelukkige Midden-Europa geschapen, die afschuwelijke legkaart van volken en stammen in de corridor van de noordkaap, Finland, de Baltische staten, Polen, Bohemen, Hongarije naar de Balkan en de Zwarte en Middellandse Zee, die geen van alle op een duidelijk afgerond gebied wonen, geen van alle economisch, politiek en cultureel sterk genoeg zijn om zich als onafhankelijke staat te handhaven en niet zwak genoeg om zich blijvend te integreren of op te lossen in een grotere eenheid. Dwars door dat land ging nu ook de scheidslijn van het schisma van de christenheid lopen. Met het westen van Europa kreeg Rusland geen duidelijke natuurlijke afscheiding, maar zou het eeuwen een verbrokkelde corridor van mensen, rassen en culturen vinden.

Vooreerst zou het daar geen belangstelling voor hebben. Evenals haar Westeuropese zuster, werd Oost-Europa door een vijand belaagd toen het bastion Rome was gevallen, maar terwijl de jonge landen van West-Europa de buiten-Europese bedreiging voor het westen: de expansie van de Islamietische Arabieren baas wisten te blijven, bezweek Oost-Europa toen dáár de invaller verscheen: de Tataren uit Azië. In de 13de eeuw drongen de Mongolen en Tataren van Djengis Khan door de Kaspische Poort Rusland binnen en versloegen en onderwierpen de Oost-Slaven. Twee eeuwen waren de Russische vorstendommen onderhorig aan de Khan van de Gouden

Horde. Het was een vreselijke tijd; rooftochten, plunderingen, brandstichtingen, moord en doodslag waren aan de orde van de dag en in die verschrikkelijke tijd werd het karakter van de op Byzantium georiënteerde Slaven nogmaals geconditioneerd. Zij bleven trouw aan hun orthodoxie; zij vluchtten en zochten bescherming in hun geloof en kerk, en zij gingen door een leerschool van lijden en werden onderwezen in de slaafse gehoorzaamheid, die zij later hun tsaren zouden betonen. Melancholie en gelatenheid werden hoofdkenmerken van Russische folklore. Maar tegelijkertijd konden slimme vorsten, met Tataarse hulp, het gebied dat zij als vazal van de Khan bestuurden, vergroten. Aan de versplintering van vorstendommen kwam een eind; zij werden weer gebundeld en zo kon Iwan III, grootvorst van Moskou, toen de Tataren door onderlinge oorlogen waren verzwakt, het juk der Mongolen afschudden en als tsaar (en natuurlijk: opvolger van de keizer van Byzantium) alleenheerser over alle Russen worden. Onder Iwan de Verschrikkelijke begon de expansie.

Wel, in die eeuwen was de geschiedenis van West-Europa ook geen lieflijk sprookje; maar de verschillen met de gang van zaken in Oost-Europa zijn markant. In het oosten leiden het keizersideaal van Byzantium, de vreemde overheersing, de mystiek van de Griekse orthodoxie en de ongebreidelde, onevenwichtige natuur van de Slaven tot machtsconcentratie. In het westen wordt de macht hersteld op basis van steeds meer en steeds verfijnder leenverhoudingen, waarbij macht, geweld, list en schurkerij een grote rol spelen, maar de grondslag toch onstuitbaar wordt: de rechtsverhouding. De basis ook voor een geheel andere ontwikkeling: de groei naar afzonderlijke Europese naties en het Westeuropese land - dat daar geografisch ook voor geschikt is - ontwikkelt zich steeds duidelijker naar afzonderlijke kringen. Afzonderlijke staatkundige kringen, maar ook afzonderlijke culturele kringen. Voor de ontplooiing van de persoonlijkheid, voor de vrijheid van het individu, biedt dat conglomeraat van eilanden, delta's en valleien ruimte. Zij zijn niet zo van elkaar afgesloten dat zij geïsoleerd raken; zij staan met elkaar in verbinding, maar krijgen toch hun eigen gestalte. De politieke ontwikkeling in het westen, maar ook de sociale

ontwikkeling en de religieuze overpeinzingen zijn evenzovele *individualiseringsprocessen*.

Er is over West-Europa - uit en met de erfenis van Hellas, Rome en het christendom - een geest van *individuele* onafhankelijkheid gevaren: de Hervorming, maar ook de revolutionaire sentimenten in Europa, ook Renaissance en Humanisme, ook de ontdekkingsreizen, zijn daar vruchten van.

In Europa groeit een geest van zelfstandigheid, van vrijmoedigheid, van oorspronkelijkheid en een neiging om rechtsfiguren voorrang te geven boven macht. Het is een wantrouwende, een onderzoekende, een speurende geest, maar reëel, en niet zozeer fantaserend en bespiegelend, als wel avontuurlijk, ondernemend en berekenend. Saamhorigheid bloeit in de vereniging als bemanning op het schip, voor de expeditie, voor het vak. In Rusland - die vlakke uitgestrekte steppe zonder duidelijke einder - in die troosteloze uitgestrektheid kan men alleen vluchten in wilde fantasie en in dat eindeloze wroeten in eigen ziel en gedachtenleven.

Als er in Rusland revolutie komt is dat in de vorm van de blinde bestiale doodslag; in Europa is het de verfijnde rationele liquidatie van een vorst of een klasse. In Rusland verdwijnt de vorst in het duister - niemand weet wie doodde en waarom; West-Europa kiest de rationele afrekening: bij voorkeur het proces.

De macht van West-Europa - immens groot en uitgestrekt, vooral later - wordt ingewikkeld en zorgvuldig opgebouwd. De macht in Oost-Europa is absoluut en geweldig.

Het begint al met die Iwan de Verschrikkelijke uit de tijd van het Moscovische Rijk. Als het Khanaat van de Gouden Horde ineenschrompelt, werpt Iwan zich op de vazalvolken van de Khan en brengt ze onder Moskou. Hij maakt van Kazan een Russische stad. In 1556 verovert hij Astrakan en in 1582 zelfs Siberië, maar de werkelijke veroveraar komt niet uit het huis-Rjoerikowitsj van de Iwans; in 1598 stierf het uit.

Er volgde een voor Rusland hachelijke tussenperiode van vijftien jaar, die ‘de verwarring’ - de smoeta - wordt genoemd. Rusland scheen de ondergang nabij. In 1613 bood het land Michael Feodorowitsj van het geslacht Romanow de kroon

aan. De eerste vorsten uit dat huis wisten er niet veel mee aan te vangen, maar voor Peter de Grote en Katharina de Tweede was die kroon bedoeld.

‘Ik verlang geen land, ik verlang water,’ antwoordde Peter eens toen iemand hem vroeg waar de grenzen van zijn ambities lagen en daarmee formuleerde Peter niet alleen zijn eigen politiek, maar ook het grote eeuwige probleem van Rusland: het is een ‘kernbeschaving’ - in tegenstelling tot een ‘kustbeschaving’ - en dus op zoek naar water.

Het is regel, dat de bevolking aan de kust zich sneller en dus eerder ontwikkelt dan de bevolking van het binnenland. Kust betekent water en water betekent vervoer. Aan riviermondingen, bij voorkeur aan delta's, maar ook aan baaien en inhammen en binnenzeeën ontstaan de eerste beschavingen. Vervoer over zee betekent: ontplooiing van handel, uitwisseling van goederen en dat is welvaart. Het betekent ook verrijking van kennis. Werkwijzen, uitvindingen en ideeën worden langs de waterwegen verspreid en van die natuurlijke voorsprong maakt de kustbevolking gretig gebruik om zich te ontplooien, maar niet zelden verliest zij haar voorsprong en onafhankelijkheid als het dichtbevolkte achterland - veel later - óók tot ontwikkeling geraakt en de bevoordeelde kust opslorpt. Dat is het lot geweest van de zelfstandige steden van Griekenland, van de Italiaanse kustrepublieken, van de Hollandse zeeprovincies en van de Duitse Hanzesteden.

Ten opzichte van West-Europa, als kustbeschaving, is Rusland de uiteindelijke kernbeschaving. Zoals Duitsland en Frankrijk - om beurten - Holland zien als niets anders dan de zeemondingen van hun land, zo ziet ook Rusland West-Europa als een versperring op de weg naar de zee.

Niet ten onrechte.

Want zó ongelukkig lag het land waar die Oost-Slaven heentrokken, dat zij nog na hun geweldigste veroveringen de ijsvrije zee niet hadden bereikt.

‘Engeland is een zeebeest, Rusland is een landbeest,’ zei Churchill eens tegen Stalin en inderdaad is er geen groter tegenstelling dan het uitgestrekte, compacte, ingesloten Rusland en het waterrijke Engeland; maar Rusland werd het uit noodzaak

en niet uit vrije verkiezing. In de expansie is de drang naar de ijsvrije zee voortdurend herkenbaar; al zou het irreële simplificatie zijn om het voor te stellen alsof hebzucht, machtswellust, hang naar grootheid bij de afronding en uitbreiding van het Russische gebied geen rol hebben gespeeld. Alle grote politieke avonturen van alle landen zijn het gevolg van een krachtenresultante; nóóit van één oorzaak alleen. Kruisvaarders zochten natuurlijk God te dienen - maar ook: avontuur, voordeel, vrijheid, of land of verlossing van de verveling of een kijfzuchtige vrouw. En zó is de Russische expansie niet *alleen* maar hang naar de zee, maar een machtige component was die kracht wèl.

In 1584 wordt Archangel gesticht in het woongebied van Finse stammen, die geen tegenstand boden. In 1703 bouwt Peter de Grote in het veroverde Ingermansland de eerste zeehaven: Petrograd. Dat wil zeggen: een haven nog steeds aan een binnenzee. In 1721 worden voor de eerste maal Estland en Letland veroverd. In 1783 de Krim; in 1794 wordt Odessa gesticht en in 1809 wordt de tsaar ook grootvorst van Finland. In 1899 Alexandrovsk aan de Moermanskkust. Het is allemaal: drang naar het open water, maar het blijft allemaal maar behelpen. Ieder weet wat de Russen willen: Narwik, en vooral: Konstantinopel - want dat betekent niet alleen dat de tsaren de bakermat van de Byzantijnse glorie en de oudste kerk van de Griekse orthodoxie onder hun hoede zouden krijgen, maar ook dat zij de sluis naar de Middellandse Zee - eindelijk - in handen zouden krijgen. Daar lijfden zij in 1812 en 1879 Bessarabië voor in en dáárvoor - meer dan voor Servië - gingen zij de oorlog van 1914 in.

Naar het oosten duurde de weg nog langer. Tegen het einde van de 16e eeuw begonnen de Russen aan de onderwerping van Siberië - onderwerping is een groot woord. Heel dat noordelijk deel van het Aziatische vasteland was dun bevolkt. Op veel tegenstand stieten de Russen niet. Alleen de Boerjatten bij het Baikalmeer boden enig verzet. In 1640 bereikten de Russen de Grote Oceaan, maar te noordelijk om er geheel vrije havens te kunnen bouwen; trouwens: het zouden voor een rijk met het zwaartepunt zo ver naar het westen moeilijk longen van be-

tekenis kunnen zijn. Voorlopig werd Siberië een kwasi-koloniaal gebied, dat hout en bont leverde.

Die expansie moest ergens op China stuiten en in 1689 werd met dat land een regeling getroffen, maar pas in 1860 kon Rusland van een tijdelijke verzwakking van China gebruik maken om de oceaankust tot Wladiwostok in bezit te krijgen, waar het - te zijner tijd - het gemoderniseerde Japan tegenover zich vond.

Van veel betekenis was die uitzwerming naar het oosten aanvankelijk niet. In 1897 woonden in heel Siberië maar vijf miljoen mensen; in 1914 waren het er tien miljoen. Pas in 1939 werd de bevolking op twintig miljoen inwoners geschat.

Al met al: een bewogen politieke geschiedenis, maar de lotgevallen van de interne sociaal-economische en politieke structuur van die samenleving zijn - naar verhouding - wel bijzonder eentonig: er is in de grond van de zaak nooit erg veel veranderd en allerlei avonturen van de Westeuropese gemeenschappen zijn in Oost-Europa achterwege gebleven. Er zijn altijd Bojaren geweest en hun macht was groot toen ze aan het hoofd stonden van vrijwel onafhankelijke vorstendommen, maar tot een logische en beveiligde positie in het rijk hebben zij het nooit weten te brengen. Toen hun macht eenmaal was geknakt, zijn zij in een afhankelijke positie van de tsaar gekomen en gebleven. Hun vergadering is niet de kern van een onafhankelijke raad geworden, waaruit zich een democratische instelling zou kunnen ontwikkelen. Onder die Bojarenlaag is er al heel weinig zelfstandige macht geweest. De oude democratische tezamenkomsten, die ook de primitieve Slaven kenden, zijn vernietigd. Er zijn geen onafhankelijke rechtsprekende of administrerende of adviserende colleges uit ontstaan die als aanknopingspunten voor een moderne politieke democratie onmisbaar zijn. Het is een land bij uitstek van grootgrondbezit gebleven, met tot ver in de 19e eeuw lijfeigenschap. Ook de onafhankelijke boerenstand was zwak en als gevolg daarvan ook de middenstand. De enige groep die het tot enige onafhankelijke welstand kon brengen bestond uit kooplieden, die de Russische stapelprodukten naar het buitenland verkochten en de uiteraard onmisbare

buitenlandse goederen importeerden. Tot industrialisatie en tot kapitaalvorming is het niet gekomen. Er is geen modern kapitalisme ontstaan en de communistische revolutie was dan ook in het geheel niet de, door Marx voorziene, logische consequentie van een voortschrijdend kapitalisme; het was een revolutie tegen een samenleving die aan kapitalisme nog niet eens toe was; tegen een verouderde statische wereld, die men niet eens feodaal kon noemen en waarvan het voornaamste kenmerk was een min of meer onafhankelijke koopliedenstand en een enorme en machtige groep ambtenaren. Een samenleving die geen democratie kende en die ook de individualiseringsprocessen, die aan het ontstaan van de democratie voorafgaan, niet had gekend.

Wat betekent dit nu? Dit betekent dat de communistische maatschappij, of liever: de maatschappij die de communisten in Sovjet-Rusland hebben geconstrueerd, voor de Russen helemaal niet zo vreemd, zo ongewoon en zo onnatuurlijk is, als wij in het westen geneigd zijn te veronderstellen. De individuele vrijheid die wij in het westen onmisbaar achten en die wij in het westen als de meest natuurlijke vanzelfsprekendheid beschouwen, heeft de Russische samenleving nooit gekend. Moderne industrie, modern krediet-, bank- en geldwezen, modern transportwezen hebben de Russen nooit in andere vorm gekend dan in die van de communistische maatschappij, want de communistische revolutie is van de aanvang af vooral gebruikt om de moderne techniek in die achterlijke Russische samenleving te introduceren; dat is trouwens van die communistische revolutie het grootste succes geweest. En moderne techniek betekent voor de Russen van deze tijd vrijwel hetzelfde als communisme, maar die communistische vormen zijn voor de Russen helemaal niet zo onnatuurlijk, zo ongewoon en zo ondraaglijk als wij in het westen geneigd zijn om aan te nemen.

Wendell Wilkie, de verslagen tegenkandidaat van president Roosevelt, heeft op de gebruikelijke rondreis van een niet-gekozen kandidaat-president in Sovjet-Rusland een grote Russische automobielfabriek bezocht en daar een lang gesprek gehad met een Russische ingenieur. Wendell Wilkie was zeer progressief en bijzonder geïnteresseerd in de communistische

maatschappij. Hij vertelt van dit bezoek in zijn idealistische boekje ‘One World’ en hij vertelt hoe hij tot zijn verbazing bemerkte, dat de functie, het inkomen, maar ook de leeftrant en de welstand van die Russische ingenieur op die Russische automobielfabriek vrijwel overeenstemden met de leeftrant van een Amerikaanse ingenieur op een Amerikaanse automobielfabriek. Het enige grote verschil kwam aan het licht toen Wilkie de Russische ingenieur vroeg of hij van betrekking zou kunnen veranderen. Pas na enig geharrewar - de Russische ingenieur begreep namelijk helemaal niet wat Wilkie bedoelde - bleek dat de Russische ingenieur dat vrijwel niet zou kunnen; maar even duidelijk bleek dat geen haar op zijn hoofd daar ooit over had gedacht en dat hij het helemaal niet als onnatuurlijk en onrechtvaardig voelde, dat hij dat niet kon. Hij had die vrijheid nooit gekend en zag er ook het nut niet van in.

Kortom: de mate van onvrijheid van de individuen in de Russische samenleving zal natuurlijk ook in Sovjet-Rusland wel op verzet stuiten en er zal zeker lust naar meer vrijheid bestaan, en vooral bij de boeren een hang naar grotere zelfstandigheid, maar het is een levensgevaarlijke illusie om te veronderstellen, dat het Russische communisme een gerijpte democratische levenshouding van het Russische volk onderdrukt, want die gerijpte democratische levenshouding heeft in Rusland nooit bestaan.

De staatskapitalistische structuur van de Russische maatschappij wordt door de Russen als vanzelfsprekend aanvaard. Ze sluit logisch aan op de Russische geschiedenis. Dat betekent niet dat zij zonder meer door allen wordt aanvaard, maar wat er aan lust naar groter vrijheid - op ieder gebied - in Sovjet-Rusland bestaat, is niet vergelijkbaar met wat er in West-Europa zou loswoelen wanneer de Westeuropese bevolkingen zouden moeten leven in een zelfde structuur. Verzet is denkbaar, maar vooral als machtsstrijd aan de top. Misschien van enkele nationaliteiten. Maar dat een gehele bevolking zou zuchten onder het verlies van democratische vrijheid, is een waanvoorstelling. Veel van wat wij in de maatschappij van de Sovjet-Unie communistisch noemen is in werkelijkheid: Russisch.

Zonder twijfel vatbaar voor verandering en zeker ook niet

altijd in Russische ogen ideaal, maar in Russische ogen niet een tijdelijke afwijking en niet zo aanstootgevend als het voor West-Europeanen zou zijn.

Uit deze schets van de hoogtepunten van de Russische geschiedenis blijkt, dat ook een goed deel van de agressieve buitenlandse politiek van de Sovjet-Unie niet communistisch, maar Russisch is en dat is ook wel het gevolg van een ander merkwaardig aspect van de Russische samenleving: een messianistische overtuiging.

Van tijd tot tijd openbaart zich ook in het Russische volk een diepgeworteld gevoel, dat de Russische mensen bedoeld zijn om een boodschap over de wereld uit te dragen. Heel sterk was dat in de periode van het pan-Slavisme, dat tot ver in de Russische geschiedenis teruggrijpt. Het is een beweging die zowel op het karakter van de Slaven als hun aanhankelijkheid aan de orthodoxie - die natuurlijk met elkaar verband houden - is terug te voeren. Tegenover het rationalisme van West-Europa en het individualisme in de Europese maatschappij stellen zij de geest van saamhorigheid en broederschap, die volgens de aanhangers van die leer voortspruit uit de oude Russische boerengemeente. De individualiseringsprocessen, die het moderne West-Europa hebben geschapen, wijzen zij af (en daarom ook de hervormingen van tsaren, die zich op het westen hebben georiënteerd). In de meest extreme vorm geloven de Slavofilen, dat zij het verrationaliseerde westen moeten genezen met de ware geest van het christendom, die in Rusland is bewaard. Deze gemoedsgesteldheid richt zich nu eens op de nationale politiek en leidt dan tot nationale bewegingen, nu eens richt zij zich op het doel om alle Slaven (dus ook de West- en Zuid-Slaven, die in Europese staten goeddeels rooms-katholiek zijn geworden) terug te brengen in de familie, maar zij richt zich ook soms op de mensheid in het algemeen en is in die vorm een goede voorbereiding geweest voor de communistische stelling, dat van het communistische Rusland uit de wereldrevolutie zou moeten worden geëntameerd. Zo kunnen samenvallen: deze vage messianistische gevoelens, met de belangen van de Russische communistische partij om de kapitalistische buurstaten van binnenuit te verzwakken, en met de oude agressieve

geopolitieke wensen van de Russische staat. Tezamen geven zij de buurstaten dan niet ten onrechte reden tot vrees.

Maar het is alweer een illusie om te menen, dat in de agressieve politiek van de Sovjet-Unie alleen en uitsluitend de ambitie van het communisme moet worden gezien en dat na wijziging van het systeem en regeringsvorm de Russische agressiviteit geheel zou verdwijnen.

Voor wat de Russische buitenlandse politiek vis à vis West-Europa betreft, springt dat wel heel duidelijk in het oog. Het grote Rusland is eigenlijk een staat in het luchtledig; een staat zonder duidelijke afgrenzing. Naar het oosten de steppen en toendra's, de onafzienbare verten; naar het westen een corridor met een volkerenmozaïek, dat half verwant, half niet-verwant is, maar zonder scherpe natuurlijke afgrenzing. En dit uitgestrekte rijk heeft geen enkele uitgang op de zee. Daarmee zijn de grondslagen van de onvermijdelijke Russische buitenlandse politiek gedetermineerd. In tijden van gevaar en zwakte van de Russische staat worden alle aspiraties terzijde gelegd en bepaalt de staat zich tot verdediging van de bestaande politieke grenzen. Nauwelijks wint die staat aan kracht en invloed of hij zal, voor wat West-Europa betreft, streven naar invloed in Oost-Europa, en het zal zijn politiek zijn om de landen aan de kust verdeeld te houden. Een uitgang naar de zee staat boven aan de verlanglijst.

Daarmee zijn de principiële doeleinden van de Russische buitenlandse politiek geschetst. Dat zijn de doeleinden geweest van de tsaren en dat zijn nu de doeleinden van de communistische regering. Wie zichzelve wijsmaakt dat het slechts de ambitieuze verlangens van een kort levende communistische tirannie zijn, bedriegt zichzelve. Toegang tot de Finse Golf, invloed en gezag, maar liefst bezit in het noorden van Scandinavië, invloed aan Bosporus, de Zee van Marmora en Dardanellen - dat wil zeggen zo mogelijk invloed in Griekenland en Turkije en het bezit van de hele Zwarte-Zeekust - dat is het doelwit van *iedere* Russische politiek.

Voor wat invloed in de Oosteuropese corridor betreft komt daar zelfs nog bij, dat in de 20e eeuw alleen al tweemaal de

volken van die strook zich met een machtige Westeuropese mogendheid *tegen* Rusland hebben gekeerd.

Het ligt ook voor de hand, dat een verenigd West-Europa in Russische ogen net zo verwerpelijk is als West-Europa onder het gezag van één grote mogendheid. Een gevaar dat Rusland ook alweer uit de praktijk kent: het Franse Europa van Napoleon en het Duitse Europa van Hitler zijn de grote tegenstanders van Rusland geweest. Het heeft een natuurlijk belang bij een verdeeld Europa, dat niet krachtig genoeg is om expansie naar het oosten te zoeken, en dat Rusland niet afsluit.

Steeds als Rusland zich kan of moet bemoeien met Europese aangelegenheden zijn dit haar doelstellingen. Steeds streeft zij naar uitbreiding van haar invloed in Oost-Europa en steeds is Rusland bereid om mee te werken het Europees Concert te handhaven. Werd een Europese natie te machtig, dan kon zij er zeker van zijn steeds Rusland aan de zijde van haar tegenstander te zien verschijnen.

De vooruitgeschoven positie die de Sovjet-Unie na Wereldoorlog II in Europa is gaan innemen, beschouwt zijzelve daarom als voordelig en logisch, ja bijna als ideaal. Al haar historische geopolitieke, militaire en messianistische wensen zijn (bijna) in vervulling gegaan.

Als bezetter van een stuk van Duitsland en Oostenrijk kwam zij in een positie, waarin het iedere gevaarlijke Europese bundeling met succes kon tegenhouden. Oostenrijk was bereid de prijs voor de aftocht van Russische troepen te betalen; die prijs was: neutralisatie. Duitsland zal eenzelfde prijs moeten neerleggen als het de Russische troepen uit zijn oostzone wil zien aftrekken.

Vrijwel geheel Oost-Europa geraakte onder Russische invloed. Zodoende beveiligde Rusland zijn westgrens en kreeg het zeggenschap over de Slavische broeders. Het enige wat nog mankeerde was zeggenschap over de Dardanellen, maar het heeft een haar gescheeld of ook dat historische ideaal was eindelijk in vervulling gegaan - sterker nog: het had een haar gescheeld of de Sovjet-Unie had geheel Europa beheerst door een behendige uitval uit de voordelige positie, die het in 1945 cadeau

kreeg door een van de allerverschrikkelijkste blunders uit de geschiedenis: de conferentie van Yalta.

Op die bijeenkomst van de regeringschefs van Rusland, Engeland en Amerika aan de Krim - februari 1945 - werden de hoofdlijnen uitgezet van de politiek van de Grote Drie jegens Europa, dat naar menselijke berekening nu snel zou zijn verlost van de nationaal-socialistische overheersing. Oost-Europa werd aan Rusland toegewezen als ‘invloedssfeer’, maar het stemde er in toe, dat de Oosteuropese volken op democratische wijze hun eigen democratische regeringen zouden mogen kiezen - met het omineuze voorbehoud dat in Polen (om welks vrijheid nota bene de hele oorlog was begonnen) het communistische regeringscomité ook een rol zou spelen. Men had evengoed een kat tot dirigent van een vinkenkoor kunnen aanstellen - want katten zijn niet muzikaal en hebben met vinken andere plannen.
Sovjet-Rusland weet niet wat democratie is en had eeuwen naar Oost-Europa gelikkebaard. De conferentie was nauwelijks afgelopen of Visjinsky dwong in Boekarest de Roemenen een regering onder communistische invloed af. Hetzelfde gebeurde in Bulgarije, in Hongarije, in Polen en in Tsjechoslovakije.

Er is voor die conferentie géén verontschuldiging. Rusland kreeg op die bijeenkomst de sleutels van Europa in handen, dank zij het grenzeloos optimisme, het lichtvaardige vertrouwen en de misdadige onverschrokkenheid om zonder kennis van zaken te handelen van president Franklin Roosevelt en zijn voornaamste adviseur Harry Hopkins. Beiden kenden de geschiedenis van Rusland en de Russen niet, beiden kenden de geschiedenis van Europa niet. Beiden geloofden dat de Russen net zulke mensen waren als de Amerikanen, en op het punt stonden om van de Sovjet-Unie een prettige democratie te maken, waar de Verenigde Staten hartelijk mee zouden kunnen samenwerken.

De Amerikaanse gedelegeerden waren verrukt over de conferentie. Zij begrepen de bezorgdheid van Sir Winston Churchill niet. Zij meenden de grondslagen voor een duizendjarige vrede te hebben gelegd. Toen de Britten bezwaar maakten tegen het Russische voornemen om van Duitsland tien miljard dollar oorlogsschatting te vorderen, stuurde Harry Hopkins

zijn president een briefje: ‘De Russen hebben op deze conferentie zoveel toegegeven, dat wij ze nu niet moeten dwarsbomen. Als de Engelsen het er niet mee eens zijn, laat ze hun gang gaan - en het zelf in Moskou uitvechten.’ In werkelijkheid hadden naïeve optimisten de Sovjet-Unie een enorme machtspositie in Europa toegestaan op de enige voorwaarde waar de Russen zich zelfs niet aan zouden hebben *kunnen* houden, als zij wilden - maar zij wilden niet; zoals griezelig gauw bleek. In maart 1945 al - een maand later - begreep president Roosevelt, dat hij bedrogen was.

Het was nog niet te laat. De Engelse en Amerikaanse troepen waren sneller dan de Russische. Zelfs Berlijn zouden zij eerder hebben kunnen bereiken dan de Russen.

Ondanks de duidelijke schending van de bepalingen van Yalta hielden de Amerikanen zich aan de afspraak. Zij vertraagden hun opmars. Waar zij door militaire noodzaak de demarcatiegrens hadden overschreden, trokken zij zich terug. Maar de conferentie van Yalta is ook hun duur te staan gekomen; miljarden dollars heeft het hun gekost om de Russen te beletten van hun fortuinlijke positie uit de rest van Europa onder de voet te lopen. Miljarden dollars om in Griekenland, Italië en Frankrijk de sociaal-economische toestand door verbeteringen te immuniseren voor communistische successen, de Marshall-hulp om het ontredderde West-Europa te saneren, de luchtbrug naar West-Berlijn, tenslotte de Nato. Want het lijdt geen twijfel of van 1945 tot 1948/1949 was het de Russische politiek om geheel West-Europa in de machtssfeer van de Sovjet-Unie te brengen.

Dat nu introceerde een geheel nieuw element in de Russische buitenlandse politiek. De greep naar Oost-Europa, de intriges tegen Westeuropese samenwerking, de druk op Griekenland en Turkije, de invloed in Finland, de manoeuvres om Scandinavië naar neutraliteit te dwingen, dat alles kan men traditioneel noemen.

Een aanslag op heel Europa was nieuw. Zou ze het begin van de communistische wereldrevolutie moeten zijn? We zullen het voorlopig niet te weten komen - misschien wel nooit, want in de Sovjet-Unie worden nog geen onthullende memoires en

documenten gepubliceerd en zo kan men slechts gissen of Stalin bedoelde zich van het vrije West-Europa gewapenderhand meester te maken - met behulp uiteraard van de communistische partijen in de bedreigde landen, of dat hij meende dat die communistische partijen noodwendigerwijs en naar Marx' profetie, de macht vanzelf stond toe te vallen. Misschien wel extra makkelijk door de ontreddering in Europa.

Hoe dan ook: de aanslag is afgelast. Het ontredderde Europa herstelde zich en bewapende zich en Amerika boette voor Yalta door de onaantastbaarheid van de Westeuropese kuststrook te garanderen. Een militaire aanslag op West-Europa werd een hachelijk avontuur.

Ook de onafwendbare revolutie verliep in het zand en dat was wel het belangrijkste. In het zich herstellende Europa geraakten de arbeiders tot voordien ongekende welstand. Misschien begrepen zij - of hun leiders - dat zij van die welstand zekerder zijn in een modern-kapitalistische samenleving, waarin zij zich sociaal en politiek kunnen laten gelden, dan in een staatskapitalistische structuur als de Russische, waarin zij wel alle welstand en alle bezit op hun naam hebben staan, maar er juist daarom niet aan kunnen komen. Het nieuwe sociale West-Europa beveiligde zich politiek tegen binnenlandse communistische aanslagen. Voor wat Europa betreft bleef het bij de verliezen van Yalta. In Europa keerde de Sovjet-Unie terug tot het defensief. Tot een politiek om de voordelen van de Krimconferentie te behouden. Om invloed in Oost-Europa; en een stem bij de opbouw van West-Europa - via de Oostduitse zone.

Na 1948/1949 verplaatste het zwaartepunt van de Russische buitenlandse politiek zich naar een ander front - naar de achtergebleven, koloniale of onafhankelijke, maar primitief-agrarische, gebieden. Daar was het communisme een succes in de schoot gevallen, waar Stalin de betekenis niet direct van inzag: in december 1949 werd maarschalk Tsjang Kai Sjek van het Chinese vasteland verdreven. Hij trok zich terug op eilanden en eilandjes voor de kust; zijn hoofdkwartier werd Formosa. Het vasteland van China werd communistisch; het kwam onder Mao Tse Toeng en dit rode China - bevriend en geallieerd met de Sovjet-Unie - werd niet alleen in Korea en Vietnam een

directe bedreiging voor Aziatische landen, die zich naar het westen modelleerden en op het westen oriënteerden, het werd een factor in heel Azië. Het boeide geesten in Malakka, in Indo-China, in Siam, in Indonesië, in Birma, in Ceylon, ook in India. De Sovjet-Unie profiteerde in Afrika en het Nabije Oosten van het gezag en het succes van Sovjet-China.

Ook deze ontwikkeling was nieuw: Rusland is in het Verre en Nabije Oosten nog niet eerder een factor van betekenis geweest. In nog geen tien jaar verschafte het zich daar gelding. Voornamelijk echter door met succes de samenwerking tussen Afroaziatische staten met het democratische westen te ontwrichten. Dat succes is gedeeltelijk nogal gemakkelijk verworven. De wijze waarop het democratische westen de laatste eeuwen met Azië en Afrika heeft samengewerkt was in koloniale structuren. Die periode heeft in Azië en Afrika een gevoel van minderwaardigheid en vrees achtergelaten jegens het maritieme westen. Voor het verre en minder beweeglijke vasteland Rusland menen Azië en Afrika minder vrees behoeven te koesteren. Met succes ook mobiliseert Sovjet-Rusland alle sluimerende revolutionaire of nationale gevoelens in Aziatische en Afrikaanse landen, die nog met het westen samenwerken. Het is de gemakkelijke destructieve politiek van een macht die in eerste instantie alleen de bestaande structuren wil afbreken - maar er is toch wel meer. De intelligentia in Azië en Afrika ziet geboeid toe hoe rood-China met communistische methodes het grote probleem van Azië en Afrika oplost: de revolutionaire, dikwijls bloedige en wrede verandering van een indolente sluimerende agrarische samenleving in een maatschappij met moderne techniek.

De weg die het westen wijst naar ontwikkeling, schijnt te moeilijk. Het westen veronderstelt respect voor de individuen, de vrijwillige medewerking van die individuen en een mate van zelfstandigheid die het oosten niet heeft. Het Russische communisme verdedigt principieel dwang en beveelt collectivistische vormen aan, die de massa van het oosten beter begrijpt.

Amerika zocht in China altijd een man die een tractor wilde kopen en zelfstandige individuen die de tractor wilden huren; dat is wel een hele grote sprong voor landheren die hun arbeiders altijd hebben uitgebuit of landarbeiders die vertrouwd zijn

met de gedachte dat zij moeten werken en misschien gezamenlijk wel rechten hebben op enkele akkers, weiden of visvijvers. Die gemeenschappen hebben met Rusland gemeen, dat zij de leerschool voor individuele ontplooiing van het westen niet hebben afgelopen. Zoals het Russische volk de communistische staatskapitalistische structuren heeft geaccepteerd, zullen - zo denkt een deel van de Afroaziatische intelligentia - onze volken het ook doen en de communistische ideologie geeft de wettiging om er, in de naam van een grote toekomst, geweld bij te gebruiken. Het geweld, dat in die sluimerende maatschappijen nodig is, om de bevolking in beweging te brengen en eeuwen vastgeroeste religieuze en sociale structuren op te ruimen.

De Russische methode om tot modernisering en zelfstandigheid te geraken lokt - om dezelfde redenen waarom die methoden in het westen worden afgewezen. Het westen verlangt van het Nabije en Verre Oosten, dat het democratisch wordt, dat het zichzelve ontplooit en dat er zaken kunnen worden gedaan.

Rusland beveelt aan de dictatuur, ontplooiing met de harde hand en praat voorlopig niet over zaken. Dat is voor de massa aanlokkelijker en makkelijker.

De positie van de Sovjet-Unie is naar het oosten daarom fundamenteel verschillend van die naar het westen. Naar het oosten breidt zij haar invloed uit, omdat zij er als leraar geldt (met rood-China als een gevaarlijke ondermeester). Naar het westen moet zij zich handhaven als macht - opstanden in Oost-Berlijn, Polen en Hongarije en de twist met Joegoslavië hebben de stelling dat Oost-Europa zich vrijwillig met Sovjet-Rusland heeft verenigd om het communisme op te bouwen, onhoudbaar gemaakt. Jegens Europa voert de Sovjet-Unie niets anders dan de traditionele Russische politiek - zonder meer. Met het oosten is de Sovjet-Unie *tijdelijk* geallieerd in een anti-westers verbond, met als tweede grondslag een zekere overeenstemming over de wenselijke sociaal-economische structuur. In het oosten is de Sovjet-Unie in de aanval; in Europa in het defensief. De methoden om de invloed van de Sovjet-Unie te breidelen of terug te dringen moeten daarom in het oosten en het westen verschillen. In het oosten luidt de moeilijke opdracht om een formule voor westers-Afroaziatische samenwerking te vinden,

die voor het oosten aanlokkelijker is dan de communistische. In het oosten ontmoet het westen het *communisme*, maar in het westen moet de fout van Yalta worden hersteld. Dat is een puur *politiek* probleem: daar stuit het westen niet op het communisme, maar op Rusland, dat de gewonnen voordelen nooit zal opgeven, tenzij het daartoe wordt gedwongen of er voordeel in ziet.

Men zou tenslotte kunnen vragen: is een historische en geopolitieke schets van Rusland wel voldoende om van de Sovjet-Unie iets te zeggen; verdient dat marxistisch-leninistisch zijn, dat communistisch zijn, niet meer, en eigenlijk *alle* aandacht?

Het is met dat nieuwe aspect van Rusland vreemd gesteld. Het is ongrijpbaar en onvindbaar. In de praktijk en in de theorie. De maatschappij is een staatskapitalistische samenleving: de mensen zijn en handelen weinig anders dan men mag verwachten in zo'n uiteraard bureaucratische wereld. De theorie is voor westerlingen onleesbaar. Veel opheldering geeft soms een énkele definitie. In de grote Sovjet-Encyclopedie wordt om ‘communistische moraal’ te omschrijven een citaat van Lenin gebruikt. Het luidt: ‘Wij zeggen, goed is wat dient om de oude maatschappij van uitbuiters te vernietigen en de werkers te verenigen tot het proletariaat dat de nieuwe communistische maatschappij zal vestigen’ en de encyclopedie voegt daaraan toe: ‘In deze tijd is het enige wetenschappelijke criterium om vast te stellen of iets zedelijk is, het belang van de overwinning van het communisme.’

Deze gedachtengang treft men veel in de marxistisch-leninistische lectuur en samen met het dialectische beginsel schijnen ze het communisme de volgende theoretische grondslag te geven: het doel heiligt alle middelen - en wat het doel is stelt de partijleiding van tijd tot tijd vast.

De grote boedeltwist:
De toekomst van Europa

Op een septemberavond van het jaar 1792 wandelde langs de wachtvuren van de Pruisische kampementen bij Valmy de jonge Goethe. Het artillerieduel met de legers van de Franse republiek liep ten einde. De Pruisische legers maakten zich gereed voor de aftocht. Het revolutionaire Frankrijk kreeg gelegenheid zich te stabiliseren en tot de officieren rond het vuur sprak Goethe (volgens het citatenboek) de historische woorden: ‘Mijne heren, gij hebt de kanonnen van Valmy gehoord en gij zijt getuige geweest van een keerpunt in de wereldgeschiedenis.’

September van het jaar 1957 relayeerden radiostations van de hele wereld het gesjirp van de eerste aardsatelliet. Het was de Russische spoetnik en het leek mij een mooie gelegenheid om met een kleine variant het citaat van Goethe te pas te brengen en, naar ik nog steeds meen, terecht. Maar ik wil wel bekennen, dat het mij is gegaan als de biljarter die caramboleert, terwijl de ballen anders lopen dan hij had bedoeld. Ik dacht namelijk aan het hemelbestormende avontuur, dat de kleine mensen in de geheimzinnige wereldruimte gingen ondernemen; maar het werd een keerpunt in de geschiedenis op aarde. Niet het stofje in het heelal, maar het nadreunen van de lancering heeft ons sedertdien beziggehouden. Het eerste effect liet maar enkele weken op zich wachten.

Uit de geslaagde lancering concludeerden deskundigen, dat Amerika er rekening mee moest houden, dat Rusland zou beschikken over bestuurbare drietrapsraketten, die van het grondgebied van de Sovjet-Unie de modernste bommenladingen naar ieder punt van het gebied van de Verenigde Staten zouden kunnen transporteren. Amerikaanse raketten met eenzelfde reikwijdte bevonden zich nog in een experimenteel stadium. Om de

Russen de lust te ontnemen van hun grondgebied de Amerikanen een vernietigende slag toe te brengen, verzochten de Amerikanen hun Europese bondgenoten toestemming om langs de kust van West-Europa lanceerplaatsen aan te leggen voor de minder vèr reikende Amerikaanse raketten, opdat zij een Russische aanval ogenblikkelijk zouden kunnen vergelden. Teneinde tegenover het Russische technische en wetenschappelijke succes en het spook van een Russische militaire suprematie een tegenwicht te vormen, werd dat verzoek aanhangig gemaakt op een luisterrijke bijeenkomst van de landen van het Atlantisch verbond. Deze werd gehouden in Parijs, al in de maand december 1957. Regeringshoofden van de belangrijkste bondgenoten woonden de vergadering bij, maar zij werd niet de enthousiaste demonstratie van vanzelfsprekende en volledige eensgezindheid waar de Amerikanen op hadden gehoopt, want middelerwijl hadden alle aangesloten regeringen brieven ontvangen van de eerste minister van de Sovjet-Unie. De Russische premier nodigde de leden van het Atlantisch verbond daarin uit het Amerikaanse voorstel van de hand te wijzen en daarenboven, afzonderlijk en gezamenlijk, met de Sovjet-Unie in overleg te treden om een regeling te vinden voor alle tussen de Sovjet-Unie en de westerse landen bestaande moeilijkheden. Op de demonstratieve bijeenkomst van de Nato-landen in Parijs bleken enkele, vooral Europese, leden voor zulk overleg te voelen.

Voor de Amerikanen was dat onbegrijpelijk. Zij konden met de stukken in de hand aantonen, dat de Sovjet-Unie (voormalig bondgenoot van Hitler-Duitsland) de plechtige overeenkomsten van Yalta en Potsdam naar de letter, maar zeer zeker naar de geest, had overtreden. Zij konden aantonen, dat de Sovjet-Unie had gestreefd naar hegemonie over gehéél West-Europa. Zij konden met verwijzing naar de Hongaarse opstand bewijzen, dat de Sovjet-Unie zich met geweld in Oost-Europa handhaafde. Zij konden aantonen, dat de Sovjet-Unie in het Nabije en het Verre Oosten intrigeerde en kuipte tegen westerse invloed en zij konden onweerlegbaar bewijzen, dat de onafhankelijkheid van de Westeuropese landen van de grillen van het Kremlin zou gaan afhangen, wanneer Amerika niet de gelegenheid kreeg om met arsenalen op Europees grondgebied een Russi-

sche militaire escapade tegen Europa onaantrekkelijk te maken. Niettegenstaande dat alles werd op die glorieuze demonstratieve bijeenkomst duidelijk Europese aarzeling geconstateerd.

Waarom aarzelde Europa? Waarom aarzelde ook Canada? Waarom aarzelden ook enkele vrijmoedige Amerikaanse politieke deskundigen? Kregen zij berouw van hun keuze? Betekende die aarzeling, dat Europese landen gingen twijfelen of zij bij de verdeling van de wereld in communistische en democratische landen wel aan de goede kant waren gaan staan? Daar was bepaald geen sprake van. Toen enkele Europese landen, aarzelend of beslist, voorzichtig overleg met het Kremlin bepleitten, betekende dat in het geheel niet, dat die landen gingen overwegen om zich los te maken uit de Atlantische bundeling en over te zwaaien naar het kamp, dat door de Sovjet-Unie werd geleid. Het betekende evenmin, dat die aarzelende regeringen in de Sovjet-Unie wèl een betrouwbare partner zagen. Er was geen verschil van mening over het karakter van de Sovjet-regering; als er verschil van mening was, dan alleen omdat enkelen er van uitgingen dat de Sovjet-Unie een afspraak waar zij *belang* bij had wèl zou houden en dat er inderdaad afspraken gemaakt konden worden, waar de Sovjet-Unie bij gebaat was.

Voor die aarzeling waren andere redenen. Enkele overwegingen waren niet zo belangrijk. In Engeland en Duitsland pleitten socialistische oppositiepartijen hartstochtelijk voor overleg met het Kremlin en zij verzekerden de kiezers, dat via dat overleg hereniging van Duitsland en beëindiging van de bewapeningswedloop zouden kunnen worden verkregen, en het was ook om de oppositie de wind uit de zeilen te nemen, dat op die Nato-bijeenkomst de Duitse en Engelse regeringsleiders het Russische voorstel om te praten niet bruusk van de hand konden wijzen. Maar de voornaamste oorzaken waren andere en men wordt die gewaar wanneer men resumeert wat enkele Europese landen op een bijeenkomst met de Sovjet-Unie wel aan de orde zouden willen stellen. De Duitsers zouden dan een weg willen zoeken om Oost- en West-Duitsland te herenigen; de Engelsen wilden trachten tot een zekere neutralisatie in Oost- en Midden-Europa te geraken, teneinde te worden ontlast

van de verplichting om kostbare troepen in Europa te legeren, onder andere omdat zij al hun geld en kracht nodig hadden voor de opbouw van het nieuwe gemenebest; de Fransen hadden van de Russische ambassadeur vernomen, dat de Russen open oog zouden hebben voor de Franse belangen in Noord-Afrika, wanneer Parijs zich wat zou losmaken van de Amerikaanse visie.

Wat betekende dit alles tezamen? Al deze overwegingen tezamen betekenden twijfel aan de doelmatigheid van de Amerikaanse politiek, in het bijzonder op de Amerikaanse visie van de tegenstelling 'communisme-democratie' in de wereld en wanneer de Europeanen twijfel aan de doelmatigheid van die Amerikaanse politiek formuleerden, dan altijd in die zin dat *Europese* belangen in het kader van die Amerikaanse politiek onvoldoende werden behartigd.

Héél voorzichtig kwam daarmee ter tafel de moeilijke vraag wat het patroon van de naoorlogse politieke wereldsituatie eigenlijk was. Dat wil dus zeggen: wáár het in de naoorlogse politieke constellatie eigenlijk om ging en wat de grote problemen waren. Ook wáár de oorzaak van de vele spanningen eigenlijk moest worden gezocht, teneinde een goede politiek te kunnen beramen om die spanningen weg te nemen.

Het was eigenlijk riskant om die vraag hardop te formuleren. Wij waren vertrouwd geraakt met de gedachte, dat het uiteindelijke resultaat - de essentie - van de tweede wereldoorlog die splitsing van de wereld in twee kampen was: oost en west, communisme en democratie, de club Amerika en de club Rusland en dat die tegenstelling de politieke wereldsituatie beheerste en dat dus op ieder toneel - op het hoofdtoneel, maar ook op alle neventonelen - die tegenstelling speelde en die tegenstelling beslissend was voor de oplossing.

Op zichzelf was dat natuurlijk iets nieuws, want in het jaar 1940 zou ieder Wereldoorlog II nog een strafexpeditie tegen het Duitse fascisme hebben genoemd. In de loop van de oorlog ging menigeen al betwijfelen of die oorlog tot een strafexpeditie beperkt zou blijven. Na de oorlog was het aanvankelijk onmogelijk om de betekenis van die tweede wereldoorlog ook maar bij benadering aan te duiden. Hij had zich snel ontwik-

keld tot een aardbeving waarbij alle werelddelen (met uitzondering van Zuid- en Midden-Amerika) betrokken waren geraakt. Overal deden zich ingrijpende gevolgen voelen. Voor Azië was hij in menig gebied een bevrijdingsoorlog geweest; voor Oost- en Midden-Europa betekende hij een veroveringsoorlog; voor Duitsland splitsing; voor Engeland een keerpunt in de geschiedenis van het Britse imperium. Maar juist omdat die oorlog de hele wereld had omgeploegd, lag het voor de hand dat een aspect, dat overal zichtbaar en voelbaar werd, het etiket van die wereldbrand werd, en het aspect dat ieder overal kon waarnemen was: rivaliteit tussen een communistische en een niet-communistische wereld. Het werd steeds meer gebruik om bij de beoordeling van iedere politieke situatie die tegenstelling centraal te stellen en als het zelfs riskant werd om aan de voorrang van die beschouwingswijze te twijfelen, dan was dat omdat wie tussen die werelden niet wilde kiezen, zou worden ingedeeld bij de vijand.

Ik zou niet graag beweren, dat die tegenstelling niet bestaat en al helemaal niet dat zij onbelangrijk zou zijn, maar ik betwijfel toch om te beginnen of de tweede wereldoorlog, en zijn naspel, met dàt etiket in de geschiedenisboeken terecht zullen komen. De tweede wereldoorlog zal zeker in de geschiedenisboeken een belangrijke mijlpaal worden genoemd, maar het zou mij niet verbazen, wanneer hij zijn naam zou gaan ontlenen aan de periode die hij afsloot en helemaal niet aan de koude oorlog die hij inluidde. En daarmee is dan óók twijfel gewekt aan de juistheid van een wereldpolitiek die alleen en uitsluitend kijkt naar die tegenstelling en die de politiek op alle hoofd- en bijtonelen laat gehoorzamen aan wat die tegenstelling beveelt, en al zeker zoals dat onder Amerikaanse leiding gebeurt. De aarzeling op de decemberbijeenkomst van de Nato was van die twijfel een uiting.

Om die twijfel te begrijpen is het nuttig eerst eens te bedenken, dat die tegenstelling tussen oost en west, tussen communisme en democratie, tussen de club van Amerika en de club van Rusland, altijd aan het licht treedt en spanningen oproept bij twisten in of over gebieden, die vóór de tweede wereldoorlog tot Europa of Europa's sfeer hebben behoord. De enige

uitzonderingen zijn de spanningen in China, in Korea en om Formosa, waar de Europeanen vóór de oorlog een minder dominerende rol hebben gespeeld. Alle overige spanningen - en het zijn er niet weinig geweest en ze waren niet gering - speelden zich af in de voormalige of nog bestaande Europese gezagssferen, of dat nu was in Oost- en Midden-Europa (Griekenland, Italië, Frankrijk, Oost-Berlijn, Polen, Hongarije) of in het Nabije Oosten (Egypte, Syrië, Libanon, Irak en Jordanië) of in het Verre Oosten (Vietnam, Malakka, Indonesië, Nederlands Nieuw-Guinea), en daar volgt al in ieder geval uit, dat die spanning tussen oost en west zich dus in de meeste gevallen manifesteert bij de boedelreddering van het in die tweede wereldoorlog in elkaar gezakte Europa.

Maar een tweede vraag dient zich dan aan. Als de tegenstelling tussen oost en west zich vrijwel alleen kan manifesteren dáár waar Europees gezag in het geding is, of is weggevallen, en dus alleen maar bestaat bij de gratie van dat geslonken Europese gezag, dan is in ieder geval de vermindering van dat Europese gezag het belangrijkste aspect van de tweede wereldoorlog en is de koude oorlog zelfs misschien niets anders dan een *gevolg* van de Europese ontreddering en alleen bestaanbaar in, en door, het Europese vacuum. Als dàt zo is, dan zou het goede wereldpolitiek zijn om eerst dat Europese vacuum op te vullen. Hoe groter dat vacuum is, des te groter is dan de tegenstelling oost-west en des te veelvuldiger en gevaarlijker kan zij zich manifesteren en des te verschrikkelijker zou een botsing worden - gesteld dat die onvermijdelijk zou zijn. Wat overigens helemaal niet zeker is.

Laat ons eerst eens - zij het ook in hele grote lijnen - schetsen wat dat wegvallen van Europa eigenlijk wel betekent. Wij praten nog maar kort over Europa. Vroeger stond dat woord alleen op atlassen en zei misschien een Amerikaan wel eens, dat het doel van zijn reis ‘Europe’ was. Wij, in Europa, werkten uitsluitend met de aanduidingen van de afzonderlijke Europese landen en wij aanvaardden de suprematie van die afzonderlijke Europese landen in de wereld als een vanzelfsprekendheid. Eerst nù, terugziende naar die vóóroorlogse Europese geschiedenis, beginnen wij ons langzaam te realiseren aan welk een

verbluffende Europese ontplooiing, tijdelijk of voorgoed, een einde is gekomen. Eigenlijk is het niets meer of minder dan verbazingwekkend, dat het gezagsverval van de Europese landen en Europese invloed niet veel meer verbijstering, niet veel meer ontzetting en niet veel meer overpeinzing heeft uitgelokt, want terugziende op enige duizenden jaren geschiedenis mogen wij zonder hovaardij vaststellen, dat die afzonderlijke Europese landen een *groter* deel van de wereld hebben beheerst - en vermoedelijk zelfs langer - dan ooit enige beschaving vóór hen. En dat in de periode van de bloei en dominatie van de Europese cultuur, een zeldzaam rijke beschaving, geheel alléén, onze gehele moderne wereld heeft geschapen. Laten wij de vraag of de huidige periode door de crisis van die beschaving wordt beheerst nog even rusten en bepalen wij er ons voorlopig toe te omschrijven, welk een weergaloze beschaving door die tweede wereldoorlog in een crisistoestand is gebracht.

Het gezag van die Europese landen heeft zich doen gelden op een groter gebied dan ooit enig rijk tevoren heeft beheerst; dat is nog voor ieder zichtbaar. Een groter gebied dan Chinese, Voorindische of Egyptische beschavingen ooit hebben omvat.

Van het werelddeel Amerika is het noorden zelfs geheel door Europeanen bevolkt; alleen in het uiterste noorden handhaven zich Eskimo's en in reservaten kwijnen de restanten van de autochtone Indianen. In Midden- en Zuid-Amerika is de oorspronkelijke bevolking teruggedrongen naar het binnenland en heeft een machtige invasie van Europeanen een, ten dele gemengde, bevolking doen ontstaan, die geheel tot de Europese cultuur behoort. In Australië en Nieuw-Zeeland is de oorspronkelijke bevolking teruggedrongen tot een kleine minderheid. Gehéél Afrika, het gehele Nabije Oosten, gehéél Voor-Indië, plùs het gehele schiereiland van Malakka, gehéél Vietnam, Indonesië en de Philippijnen hebben korter of langer onder Europees gezag gestaan. Ja, men kan zeggen, dat met uitzondering van Siam, Japan en het vasteland van China de gehele wereld kennis heeft gemaakt met die fantastische Europese dominatie. Niet overal heeft Europees staatkundig gezag zich lang, of ingrijpend, doen gelden, maar het cultuurmonopolie van de Europese landen was toch zó groot, dat eeuwenlang het

maatschappelijk en staatkundig denken, maar ook kunst en cultuur en vooral wetenschap en techniek het stempel droegen van die Europese beschaving. Literatuur, muziek en beeldende kunst werden beheerst door Europese voorstellingen. In die Europese landen bloeide de wetenschap en de revolutionaire vorderingen van natuurkunde, chemie en medicijnen - in onderling verband - plus de fenomenale ontplooiing van de techniek, hebben de moderne wereld geschapen. Zelfs de maatschappelijke visie van het marxistische communisme, die nu in vele delen van Azië omhelsd wordt, is een vrucht van die Europese cultuur. Het is een monopolie zonder weerga geweest.

Over de tijdsduur kan men twisten; het is moeilijk vast te stellen wanneer die ontzaglijke Europese ontplooiing is begonnen. Drieduizend jaar vóór Christus was het eiland Kreta de brug waarover Aziatische cultuurvoorstellingen de periferie van het sluimerende Europa bereikten, maar of er in die hele vroege vage ochtendnevel van onze geschiedenis ook al sprake is van het begin van een oorspronkelijke en eigen Europese cultuur, dat is natuurlijk speculatie. Zeker is dat duizenden jaren voor Christus' geboorte aan de Griekse kusten en op de Griekse eilanden samenlevingen zijn ontstaan, die zich ànders organiseren, die ànders leven en ànders denken dan de samenlevingen in de andere beschavingen in andere delen van de wereld. Dàn begint toch die geheel eigen en oorspronkelijke cultuurvormgeving van Europa; dan begint ònze geschiedenis en de geschiedenis van ònze cultuur. De poëzie, de filosofie, de mythen en de kennis van die Griekse stammen leven voor ons nog steeds en zij zijn nog steeds bevruchtende oerbron van onze Europese beschaving.

Als enige honderden jaren voor Christus de bewoners van de stad Rome zich ontplooien tot een machtige samenleving, dan is er helemaal geen twijfel meer: dat is ondubbelzinnig een stuk *oorspronkelijke* typisch-Europese ontplooiing en ook de vormgevingen, het denken en het patroon van de samenleving van het Romeinse Rijk zijn voor ons nog steeds levend en tweede oerbron van die grote Europese cultuur, die door een derde element, het christendom, uitgroeit tot een zeldzaam creatieve beschaving.

Een oude beschaving dus, met al vroeg een heel eigen en oorspronkelijk gezicht, maar ook met enige buitengewoon merkwaardige - en zelfs onlogische karaktertrekken. Anders dan voor de hand zou liggen gaat die machtige cultuurontplooiing niet uit van een *verenigd* Europa, maar van een *versplinterd* Europa en dat niet alleen, zelfs van een voortdurend *rivaliserend* Europa. Met als verdere bijzonderheid dat die ontplooiing voor haar grootste territoriale expansie - na de 15e eeuw - gebruik maakt van een *koloniale* structuur.

Die versplintering en die rivaliteit wekken verbazing, want zij lagen niet voor de hand en ieder die uit voortekenen en omstandigheden van dìt ogenblik noodzakelijkerwijs tot de ondergang van Europa meent te moeten concluderen, kan er troost uit putten: het gaat met mensen en samenlevingen anders dan met natuurkundige processen; alles wat leeft, en alles wat met de geest te maken heeft, maakt klaarblijkelijk gebruik van sprongvarianten, waar wij de wetmatigheden nog niet van kennen. In theorie zou Europa zich hebben moeten ontwikkelen tot één groot en machtig en ééntalig rijk. Als het Imperium Romanum - in het bijzonder het afgesplitste westelijke gedeelte - aan het einde van de 4e eeuw na Christus ten onder gaat en koningen van de ‘barbaren’ op het gebied van dat Romeinse rijk hun tijdelijke kampementen bouwen, dan zijn toch de bewoners van dat voormalige Westromeinse rijk vertrouwd met de gedachte, dat het logisch is dat het staatkundig gezag aan de top van de piramide berust bij een keizer. Dat is een ‘natuurlijke’ toestand en 20 denkt de intelligentsia van geheel Europa er over - want alleen het noorden van Engeland en Duitsland beoosten de Rijn hebben geen deel uitgemaakt van die eerste grote staatkundige Europese constructie van de Romeinen. Er is geen ander modern alternatief en dat blijkt ook wel, want steeds als er op dat gebied weer eens een bundeling ontstaat, wordt altijd weer gestreefd naar het herstel van die oude structuur. En het is dus ook logisch, dat de gezagdrager van het Frankische rijk, de grote machtsontplooiing van de Salische Franken onder hun Merovingische en Karolingische vorsten, zich tenslotte weer laat kronen tot keizer en Karel de Grote

moet zich in 800 ook de restaurateur van de normale toestand hebben gevoeld.

Aan de periode van onderlinge wedijver tussen ‘barbaarse’ koningen en stammen is dan een einde gekomen en wanneer de geschiedenis zich zou ontwikkelen met dezelfde logica als een natuurkundig proces, dan zouden de Europeanen van omstreeks 800 met recht een grote ontplooiing van een Verenigd Europa hebben voorzien. Alles scheen daarop te wijzen.

De structuur van een keizerrijk was historisch en logisch. Maar de Romeinse administratie had het Latijn verbreid als de voertaal van de overheid, van de militaire autoriteiten, maar ook van de intellectuelen en de kunstenaars. Sterker nog: aan het veelgodendom was een einde gekomen en in het gehele gebied had men dezelfde godsdienst omhelsd en ook de kerk bediende zich van dezelfde taal als de bureaucratie, het leger en de universiteit: het Latijn; weliswaar verbasterd, maar toch de verkeerstaal in het gehele gebied. Men zou moeilijk kunnen volhouden, dat die staatkundige denkbeelden, die godsdienst en die taal kunstmatig een éénheid suggereerden, waar in werkelijkheid verscheidenheid was en dat verschillende volken met geweld waren gebundeld, want er waren op dat moment nog geen afzonderlijke Europese volken. Als een vloedgolf hadden de volksverhuizers zich over Europa gestort en wat er aan oorspronkelijke, afzonderlijke volkskringen had bestaan, was overspoeld. Tevergeefs zoekt men op de kaart van die dagen het patroon van het moderne Europa. Opgestuwd door de volkerenbeweging uit Azië waaieren vooral Duitse stammen over Europa uit. Angelen en Saksen dringen de Kelten terug, Franken vestigen zich in het gebied van de Galliërs, Goten dringen tot ver in Spanje door, in Italië en Oostenrijk had Odoacer geregeerd en het staatkundig patroon van het Frankische Europa bedekte dus in het geheel niet een historisch patroon van duidelijk verschillende rassen op duidelijk afgescheiden gebieden, maar één geweldige mengbevolking.

Desalniettemin neemt al op dat ogenblik de geschiedenis duidelijk een scherpe wending. Terwijl in het Nabije Oosten de gedachte dat het wereldlijk en geestelijk gezag logischerwijs toekomt aan de kalif, de opvolger van Mohammed, plùs de

gezamenlijk beleden Islam, plùs het door kerk en overheid geintroduceerde Arabisch tot in onze dagen inspireert tot zekere samenwerking, gaat het in Europa van stonde af aan duidelijk in precies tegenovergestelde richting: de Europese staatkundige ontwikkeling is een proces van voortdurende versplintering, dat al begint in 843, als dat Frankische rijk bij het verdelingsverdrag van Verdun in drieën wordt gesplitst en toegewezen aan de erfgenamen van de keizer. Dat is een blijvende versplintering, die nooit meer ongedaan wordt gemaakt. Aan de periferie, en waar de Frankische keizer geen krachtige administratie kon voeren, is dan een min of meer natuurlijke en logische ontplooiing van plaatselijk gezag al begonnen: in Spanje en in Engeland, maar de verdeling van het Frankische rijk betekent niet alleen een verdere versplintering, zij geeft ook aan die periferische splitsingen nieuwe stimulansen en vooral het westelijk erfdeel ontwikkelt zich van nu af aan naar nationale staten - maar niet als gevolg van het ontwaken van een nationaal bewustzijn, want een geheel nieuw beginsel gaat de staatsontwikkeling beheersen, namelijk de opvatting dat een gezagdrager niet de dienaar van zijn functie was, maar de eigenaar, bezitter of houder van een gezagsrecht: de grondslag van het feodale stelsel. Al lijken de figuren op elkaar, er is toch een grote tegenstelling tussen het Romeinse gebruik ten tijde van de adoptiekeizers om de gezagdrager het recht te geven een opvolger - een nieuwe dienaar voor het ambt - aan te wijzen en de vrijmoedige vanzelfsprekendheid waarmee later Europese gezagdragers het gezag over hun opvolgers verdelen.

Het westelijk gedeelte, de bakermat van de Franken, wordt een aanvankelijk niet belangrijk, maar in ieder geval onafhankelijk Francia, dat zich in zijn onbeduidendheid, maar onder kundige koningen weet staande te houden en onder de erfgenamen van Hugo Capet tenslotte een grote politieke macht in Europa zal worden. Maar al heeft die Franse koning, die als eerste het recht verwerft zich Sa Majesté te laten noemen, een invloedrijke positie in westelijk Europa, en zien de Spaanse kronen: Asturië, Castilië, Aragon en Léon - Portugal splitst zich eerst af - naar hem op, toch legt het huwelijk van Ferdinand van Aragon en Isabella van Castilië (en Léon en Andalusië)

de grondslag voor de grote Spaanse staat, waarvan de glorieuze geschiedenis begint met de verdrijving van de Moorse koningen uit Granada, en natuurlijk de reis van Columbus, zodat een nieuwe grote bundeling van Europa onder Karel V en Philips II mogelijk wordt. Een bundeling helemaal op basis van vererving en verschenking en verovering van kronen en zonder adhesie van de volken en weer slechts een tijdelijke episode in het voortdurende versplinteringsproces.

Ook al komt de Engelse kroon aan een Frans huis, Plante à Genet, ‘de bremstruik’, zodat Engels-Franse bundeling en naar Europees gebruik: Engels-Franse twisten elkaar afwisselen, twee afzonderlijke koninkrijken zullen daar blijvend uit ontstaan.

De keizerskroon gaat naar het oostelijk gedeelte en nog eeuwen zal het ideaal van Duitse keizers zijn om over de Alpen te trekken en zich in Rome te laten bevestigen als Romeins keizer.

Het rijk van het midden - waar wij deel van uitmaken - slaagt er niet in zijn onafhankelijkheid te bewaren en de hertogen van Bourgondië wagen het niet de delicate verbinding van hun kroon met het Duitse keizerschap te verbreken, maar toch is het juist als gevolg van die machtsbundeling van Karel V en Philips II, dat ons land bij de vrede van Westfalen in 1648 onafhankelijk wordt. Zo gaat het door - steeds weer. Iedere tijdelijke grote bundeling schijnt alleen maar nieuwe afsplitsingen te scheppen.

Het proces wordt afgesloten in de 19e eeuw. Als de Napoleontische bundeling van Europa is verbroken, dan lukt het nog één keer om met het beginsel van de legitimiteit - het ‘recht op een kroon’, toch al gekoppeld aan het beginsel dat er ‘historische landsgrenzen’ door Europa zouden lopen - een gedeelte van de oude structuur van Europa te herstellen, maar van dat ogenblik af gaat uitsluitend het nationalistische principe de ontwikkeling bepalen. In 1831 wordt België zelfstandig, in de tweede helft van de 19e eeuw stabiliseren Duitsland en Italië zich en na de eerste wereldoorlog valt tenslotte de Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie, de laatste erfgenaam van het Romeinse rijk, uiteen en constitueren zich Tsjechoslovakije,

Joegoslavië en Hongarije. Dàt zijn de grote lijnen waarlangs Europa uit elkaar is gevallen. Een proces van eeuwen, niet naar bundeling, maar naar versplintering en verbijzondering in kleine kringen.

Voor de waardering van de huidige politieke mogelijkheden in Europa is dit facet van de Europese geschiedenis wel bijzonder belangrijk, want wie nu op Europese bundeling aandringt; moet daarbij wel bedenken dat dat niet betekent, dat hij een aantal onafhankelijk naast elkaar levende volken en staten tot een zekere samenwerking moet bewegen, maar dat een eeuwenlang proces *moet worden omgekeerd*. Europa is als éénheid begonnen en heeft zich - zonder duidelijke oorzaak - stelselmatig versplinterd en eeuwenlang is het nationale bestaan gevoed door het verscherpen van de onderlinge Europese tegenstellingen. Twijfel aan het nut van bundeling, afkeer van het verlaten van het nationale huis, wantrouwen jegens de Europese broeders op enkele honderden kilometers afstand, mag men niet zonder meer toeschrijven aan gebrek aan verbeeldingskracht of luiheid, want het gaat om het bij elkaar brengen van groepen, die zich stelselmatig en opzettelijk van elkaar hebben afgewend en die in hun eigen verbijzondering altijd hun kracht hebben gevonden. In hun eigen verbijzondering, maar ook in geduchte rivaliteit, want de geschiedenis van Europa is ook de geschiedenis van voortdurende onderlinge Europese oorlogen en het meest verbazingwekkende daarbij is wel, dat zij ook bij de opbouw van hun fenomenale koloniale uitzwermingen elkaar altijd stelselmatig dwars hebben gezeten. Men zou - maar het zou al weer grauwe theorie zijn - toch mogen veronderstellen, dat zij tenminste ver van huis zouden samenwerken. Er is geen sprake van. Als Hollandse schepen naar de Oost varen, dan wapenen zij zich voor het gevecht met de Spekken, met de Spanjaarden, want het zijn de Spekken die zij vrezen; niet de vreemde volken die zij gaan overweldigen en de trotse geschiedenis van de Europese koloniale uitzwermingen is tevens een dossier van onderlinge strijd, bedriegerij en roof zonder weerga.

Het ligt voor de hand, dat de staatkundige constructie van de wereld er op het toppunt van de Europese ontplooiing bijzonder vreemd uitziet. Min of meer toevallig, en in onderlinge wedijver,

zijn de Europese kolonisten uitgezwermd. De overzeese gebiedsdelen van Engeland, Frankrijk, Nederland en Portugal, vele malen groter dan het moederland, liggen willekeurig over de aarde verspreid. Van homogeniteit of samenhang of stelselmatigheid in de opbouw is geen sprake. Er is weinig streven om door onderlinge afruil aaneengesloten gebieden met min of meer dezelfde bevolking, hetzelfde klimaat en dezelfde economie te vormen. Ieder grijpt wat hij krijgen kan en klampt zich er aan vast. Militair zijn die constructies onverdedigbaar en het is alleen dank zij een ontzaglijke superioriteit, dat Europa zich kan handhaven en zich zelfs kan veroorloven om in Europa zèlf grote oorlogen uit te vechten.

Zonder dat het ooit zo is geformuleerd, gold daarbij echter toch altijd wel één voorwaarde en die voorwaarde was, dat nà iedere inter-Europese oorlog één of meer Europese landen altijd machtiger zouden moeten zijn dan een macht die de suprematie van Europa zou kunnen bedreigen. Welk deel van Europa ook zou worden vernield, welke slagen Europese landen elkaar ook zouden toebrengen, nooit zou de positie van Europa in de wereld kunnen worden uitgedaagd, zolang één of meer Europese landen voldoende superieur zouden blijven om de dominerende positie van Europa in de wereld te handhaven.

Aan die voorwaarde is eeuwenlang voldaan. Alleen - en voor het allereerst - nà Wereldoorlog II bleek de toestand te zijn veranderd: voor het eerst was aan die essentiële voorwaarde voor het handhaven van de Europese suprematie *niet* voldaan. Verzwakt en verwoest kwam Europa uit de tweede wereldoorlog tevoorschijn. Het had zijn eigen bestaan op het spel gezet. Het ontsnapte ternauwernood aan de ondergang, maar het schoot er het leven niet bij in; wèl die vanzelfsprekende suprematie. Minstens twee machtige landen konden Europa's suprematie betwisten: de Verenigde Staten van Amerika en de Sovjet-Unie. Het vanzelfsprekende Europese overwicht in de koloniale uitzwermgebieden was verdwenen. Voor het eerst was Europa niet bij machte dat gezag te herstellen.

Nu kan men over die Europese suprematie denken zoals men wil: men kan die Europese beschaving bewonderen en die gezagsontplooiing een zegen voor de wereld noemen, en men kan

stellen, dat die Europese suprematie van haar monopolie misbruik heeft gemaakt om elders, in het bijzonder in Azië, ieder ontwakend staatkundig of cultureel leven te verstikken, maar die Europese suprematie is uit de geschiedenis niet meer weg te denken. De crisis van de Europese invloed in de wereld, aan het einde van de tweede wereldoorlog, is zonder enige twijfel het grote historische evenement van die jaren en het is waarlijk niet gewaagd om te veronderstellen, dat het vertrekpunt voor een visie op de internationale politieke ontwikkeling van de wereld van dìt grote historische feit moet uitgaan.

De omvang van die Europese catastrofe werd niet direct gerealiseerd. Het leek aanvankelijk zo'n gebruikelijke inter-Europese uitbarsting. Het was nog duidelijker dan voordien een strijd geweest tussen de kustlanden met uitzwermingen en kernlanden - met Italië door Mussolini's gebrekkige staatsmanschap aan de verkeerde kant - maar ook de eerste wereldoorlog toonde al min of meer zulk een rangschikking van de partijen. De ontzettende verwoesting van Europa was geen geheim, maar het incasseringsvermogen en het recuperatievermogen van Europa hadden een grote reputatie. Alleen aartspessimisten voorzagen in 1944 en 1945 de vreselijke declinatie van de Europese macht in de wereld. Het bleef daarom aanvankelijk bij noodverbanden. Het was waar, dat de welvaartsorganisatie van Europa zwaar had geleden, maar de Marshallhulp scheen daar een prettige oplossing voor te bieden. De grootste en sterkste Europese uitzwerming, weliswaar vervreemd van Europa en met een heel eigen zelfstandige structuur, bood de helpende hand. Het was ook waar, dat de verstandhouding met de koloniale uitzwermgebieden bijzonder slecht was geworden en het was alle Europeanen wel duidelijk, dat zij de koloniale structuren van de 19e en het begin van de 20e eeuw niet konden handhaven, maar dàt kwam niet als een volslagen verrassing. Men had zich daar eigenlijk al jarenlang op voorbereid en zonder te vermoeden welk een catastrofe hen te wachten stond, begonnen de koloniserende Europese landen het gesprek met de koloniën, in de veronderstelling dat het niet onmogelijk zou zijn om nieuwe bevredigende formules voor samenwerking te vinden. Verrassend waren de aanduidingen,

dat de Sovjet-Unie het niet wilde laten bij het tijdelijk penetreren van Oost- en Midden-Europa, maar het gemunt had op de onafhankelijkheid van de Westeuropese kuststrook zelve. Ook daartegen werd een nieuw noodverband gelegd: de Noord Atlantische Verdrags Organisatie, die aan de onafhankelijkheid van de Westeuropese kuststrook een Atlantische garantie gaf. Tegenover alle onheilen die Europa bedreigden werden *tijdelijke* voorzieningen getroffen, omdat zij van *tijdelijke* aard leken.

Twee van deze noodvoorzieningen hadden groot, zij het dan ook beperkt, succes en enige ondoordachte en zelfs enige onvoorziene consequenties. De Marshall-hulp was bijzonder succesvol. De ontredderde Westeuropese landen zagen hongersnood, interne woelingen, armoede en een hopeloze strijd voor de wederopbouw in de ogen. De Marshall-hulp vormde een dubbele stimulans; een geestelijke en een materiële. Zij schonk de Europese landen moed en zelfvertrouwen door het besef dat zij niet alleen stonden en op ruime schaal middelen om aan de wederopbouw te beginnen.

Men kan van die Marshall-hulp geen melding maken zonder diep respect te betuigen voor het Amerikaanse volk. Het is onloochenbaar, dat Amerika bij de reconstructie van het oude Europa enig belang had. Het is ook wel zó, dat Amerika in en door Wereldoorlog II haar positie, economisch en politiek, enorm heeft kunnen versterken en dat dikwijls ten koste van Europese posities. Het is ook waar dat Amerika van zins was om aan de politieke ontplooiing van Europese landen - op theoretische en doctrinaire gronden - ernstige belemmeringen in de weg te leggen. Niettemin is het onhoudbaar om het voor te stellen alsof deze Amerikaanse hulpactie zou zijn ingegeven door egoïstische of arglistige politieke overwegingen, die dan trouwens alleen een rol zouden hebben gespeeld bij de besluitvorming van de allerhoogste functionarissen. De kostbare hulp is echter ook gesanctioneerd door het gehele Amerikaanse volk, dat zulke overwegingen zeker niet had, en deed blijken van een bereidwilligheid en offervaardigheid om anderen te helpen, die in de geschiedenis haar weerga niet vinden.

De Europese landen hebben zich die hulpvaardigheid waard getoond. De wederopbouw in de Europese landen heeft vriend

en vijand met stomheid geslagen. Ieder land naar zijn aard heeft er een bijzonder nuttig gebruik van gemaakt. Maar uit het ‘ieder land naar zijn aard’ blijkt één van de merkwaardigste aspecten van deze hulp. Zij werd verstrekt aan de afzonderlijke landen en dat is - achteraf gezien - betreurenswaardig. Want juist vlak na de vernietigingsoorlog en met de ondergang voor ogen, was de tijd rijp voor een reconstructie van Europa in groter verband. De reconstructie ‘per land’ betekende ook het herstel van miljoenen historische belemmeringen voor een later samengaan. Vernietigde ‘vested interests’ werden met Marshallhulp weer zorgvuldig opgebouwd. De genezende werking van de dreigende ondergang werd uitgeschakeld. Er volgt zowel uit, dat de Amerikanen bij het opstellen van de machinerie om de Marshall-hulp te verdelen géén politieke bijgedachten hadden, alsook dat zij de betekenis van het historische feit, waar zij getuigen van waren - een ernstige crisis in de Europese suprematie - niet onderkenden. Het hulpprogramma werd opgesteld zonder dat men zich voor ogen stelde aan welke eisen het nieuwe Europa in de nieuwe situatie zou moeten voldoen.

Een groot succes was ook de Noord Atlantische Verdrags Organisatie; een groot succes wanneer men de tijdelijke doelstelling in het oog houdt. De snelle bundeling en bewapening van de vrije Europese landen hebben een - natuurlijk niet nauwkeurig meetbare - belangrijke rol gespeeld in het ontmoedigen van Sovjet-Russische plannen met het vrije West-Europa, maar wat dat betreft is vermoedelijk nog belangrijker dat de Europeanen, met een vitaliteit die men in deze oude landen nauwelijks mocht veronderstellen, bij de reconstructie van hun staat en maatschappij bereid en in staat waren een sociale revolutie te verwerken. Zij introduceerden - ieder weer naar eigen aard - tijdens de reconstructie allen grote stukken sociale wetgeving, die de inkomens nivelleerden en in de oude Europese maatschappijen standen- en klasseverschillen tot een minimum reduceerden en het is zeker niet in de laatste plaats die sociale revolutie geweest, die de vrije Europese landen immuun maakte voor de propaganda van de communistische theoretici.

Toch had ook de vorming van die Noord Atlantische Verdrags Organisatie enige niet helemaal doordachte consequen-

ties en de eerste daarvan is wel de merkwaardige positie waarin Duitsland werd gebracht. Het door de westerse mogendheden bezette gedeelte moest worden betrokken bij de tijdelijke afweerorganisatie. Dat betekende dat de positie van Duitsland met één slag veranderde. Was het voordien de verslagen tegenstander in Europa, waarvan de toekomst nog nader zou worden vastgesteld door de overwinnaars, onverhoeds gelastte Europese solidariteit dat niet Duitslands rol vóór en tijdens de tweede wereldoorlog, maar Duitslands betekenis voor Europa centraal werd gesteld. De in de westerse bezettingszones geschapen Duitse bondsrepubliek heeft van de mogelijkheden van die situatie dankbaar en in grote stijl gebruik gemaakt, maar deze gang van zaken schiep een Duits probleem - waar wij later op terugkomen.

Veel belangrijker is dat deze Navo bij de Europeanen verwachtingen in het leven heeft geroepen die zij niet kon vervullen. Men kan het de Europeanen niet euvel duiden dat bij hen de mening postvatte, dat de Noord Atlantische Verdrags Organisatie méér was dan een tijdelijke coalitie tegen een Russische bedreiging van Europa en wel eens een nieuwe bundeling van landen van de Europese cultuur zou kunnen zijn. Twee grote landen aan de overzijde van de Oceaan, de Verenigde Staten van Amerika en Canada, maakten er deel van uit en voor beide gold, dat zij waren bevolkt door Europeanen en dat hun cultuur typisch Europees was.

Wat lag meer voor de hand dan dat het verbond van de landen in de Navo zich zou ontwikkelen tot een bond van Europese democratieën rond de Atlantische Oceaan en dat het deze nieuwe bundeling van oude en nieuwe Europese landen zou zijn, die de positie van de Europese beschaving in de wereld zou gaan behoeden. Europeanen die zo optimistisch zijn geweest om dat te geloven zijn wel zeer beschaamd en de sector waarin zowel de declinatie van Europa's betekenis als onbekwaamheid in Navo-binding om over de Europeanen te waken aan het licht trad, was die van de koloniën.

De reparatie van de oorlogsschade aan de koloniale structuur werd niet overal een succes. Naar goed Europese trant gingen de drie grote koloniale mogendheden gescheiden wegen. De

Engelsen zagen vrijwillig - liever gezegd: de consequenties van de omstandigheden aanvaardend - van de souvereiniteit over Brits-Indië af en in een nieuw Gemenebest trachtten zij de samenwerking van de landen van het Britse keizerrijk voort te zetten. De Fransen en Nederlanders slaagden er niet in om hun uitzwermgebieden voor een dergelijke constructie te winnen. De Fransen leden grote politieke verliezen in Noord-Afrika en Indo-China en de Nederlandse pogingen de verstandhouding met Nederlands-Indië op nieuwe leest te schoeien, liepen op een verschrikkelijk fiasco uit.

Middelerwijl deed Europa ervaring op in de naoorlogse wereld, waarin zij zich dan eng verbonden kon voelen met de Verenigde Staten en nu lijkt mij de belangrijkste ervaring en conclusie uit die samenwerking wel deze:

De Verenigde Staten zijn bijzonder onder de indruk gekomen van hun teleurstelling over de samenwerking met Sovjet-Rusland. Zij hadden zich daarvan tijdens Wereldoorlog II bepaald wel veel voorgesteld. In die verwachtingen zijn zij beschaamd en teleurgesteld en zij zijn omgeslagen naar een ander uiterste en zij zijn vrijwel gebiologeerd door de vrees voor een grote communistische veroveringsaanval.

Met grote openhartigheid is de eenzijdigheid van de Amerikaanse buitenlandse politiek en de op die politieke conceptie gebaseerde voorbereiding voor een oorlog beschreven in het boek ‘Nuclear weapons and foreign policy’ van Henry A. Kissinger, dat is samengesteld als een soort rapport en samenvatting van uitvoerige beraadslagingen van de voornaamste Amerikaanse leiders van de bewapening en de buitenlandse politiek. Er blijkt uit dat verslag met welk een merkwaardige eenzijdigheid de Amerikanen de tekenen in de wereld hebben gelezen. De redenering is ongeveer: het communisme streeft naar de alleenheerschappij in de wereld, het heeft een wereldrevolutie in de zin. Die wereldrevolutie zal, blijkens hun eigen geschriften, volgen op een grote oorlog. Tal van feiten duiden op de oorlogsvoorbereiding van de Sowjet-Unie. Zij heeft een aanval op het bolwerk van het kapitalisme in de zin en die aanval zal komen als een geweldige overval op de kapitalistische bolwerken en wij doen er dus goed aan om ons voor te bereiden

op de verdediging tegen zulk een aanval. De Amerikaanse buitenlandse politiek, maar ook de Amerikaanse oorlogsvoorbereiding - zo blijkt uit Kissingers boek - zijn op die mogelijkheid gebaseerd.

Nu zou men dat een moedig en verstandig beleid kunnen noemen, dat rekening durft te houden met de allerongunstigste mogelijkheid, ware het niet dat de Amerikanen zich zó vastbeten in deze veronderstelling, dat zij zich tegen geen enkele ándere Sovjet-Russische of communistische handelwijze wapenden. Het eigenaardige gevolg was, dat zij zich onder andere ter gelegenheid van de aanval van het communistische Noord-Korea op Zuid-Korea direct afvroegen of dit nu het begin van die grote overvalling was en zo ja, dan betekende dat, dat zij zich in grote stijl gereed moesten maken en zo nee... zo nee, dan was niet recht duidelijk wat zij eigenlijk moesten doen. En eerst recht niet waar zij eigenlijk naar moesten streven. Dat is bij de afwikkeling van de oorlog in Korea ook wel duidelijk gebleken.

Wat betekent dit nu? Dit betekent, dat Amerika alleen dàn een duidelijke en conciese politiek heeft, wanneer het meent tegen het communisme te moeten strijden, maar dat het voor alle andere gevallen géén duidelijk beeld voor ogen staat van wat het moet nastreven en dat het met name dus nooit lang heeft stilgestaan bij de vraag op welke wijze het slinken van het Europese gezag in de wereld zou moeten worden opgevangen. Terwijl het toch niet overdreven is om te zeggen, dat het wegvallen van dat fenomenale Europese gezag een historische gebeurtenis zonder weerga is geweest: gezien de omvang, de tijdsduur en de invloed van die Europese suprematie, die wij hierboven in grote trekken hebben omschreven. Het fundament onder de halve wereld werd weggetrokken en historici hebben ons nooit anders geleerd dan dat het misschien wel eenvoudig is om een staatkundig gezag om hals te brengen, maar nog lang niet gemakkelijk om het te vervangen.

Zelden zijn de slopers van een staatkundige structuur in staat ook een nieuwe op te bouwen. Op de ondergang van het Romeinse rijk, van het Byzantijnse rijk, van het Arabische rijk, van het Turkse rijk en tenslotte op de ondergang van de Oosten-

rijks-Hongaarse dubbelmonarchie is een periode van verwarring gevolgd. Welke bezwaren men ook mocht hebben tegen dat vreemde mozaïek van Europese suprematie dat aan het begin van de tweede wereldoorlog nog bestond, men kon het niet met één slag verwijderen zonder allerwegen beroeringen uit te lokken. Zo is het ook gelopen. Over de manier waarop, of de grote lijnen waarlangs dat vacuum moest worden opgevuld, dáárover is in het Atlantisch bondgenootschap nooit gesproken en dus nooit overeenstemming bereikt. Sterker nog: op dat punt stonden in feite Amerika en de Europese landen diametraal tegenover elkaar. Amerika had maar een oud recept: volledige onafhankelijkheid voor alle volken uit de voormalige Europese structuren die daarom vragen. Een eenvoudig en schijnbaar fraai recept, dat het in de praktijk eerst recht niet deed toen de Sovjet-Unie zich stelselmatig met dat proces ging bemoeien en haar overvalling op de kapitalistische westerse wereld, in de vorm van een politieke guerrilla, in die sector concentreerde.

Het gevolg was, dat er in de Atlantische kring altijd volledige overeenstemming bestond, zodra er maar ergens sprake was van een acute, liefst militaire, communistische bedreiging. Dat leidde tot de volgende zonderlinge consequenties: in Vietnam opereerde een onafhankelijkheidsbeweging. In principe en in theorie kon die rekenen op sympathie van Amerika. De beweging in Vietnam echter werd geleid door een communist en had een sterk communistische inslag. Derhalve werd in Amerika die bevrijdingsactie gerangschikt onder de communistische aanvallen en Frankrijk werd aangemoedigd en geholpen bij de militaire strijd tegen die beweging. Toen Frankrijk op de conferentie van Genève van 1954 de strijd op vrij miserabele voorwaarden staakte, was het zelfs moeilijk om voor het resultaat van die conferentie de instemming van de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken te krijgen.

In Algiers echter opereerde óók een onafhankelijkheidsbeweging. Ook hier trad Frankrijk militair tegen die beweging op. Maar aangezien er hier *niet* sprake was van een acute communistische bedreiging, stond Amerika hier vrij duidelijk aan de kant van de opstandelingen.

Nog curieuzer ging het in het Nabije Oosten. Toen de Egyp-

tische president Nasser rauwelijks het Suezkanaal nationaliseerde en Engeland, Frankrijk en Israël ingrepen, koos Amerika tegen hen partij. President Nasser en Egypte waren niet communistisch, noch was er sprake van een acute communistische dreiging. Toen echter Syrië intieme relaties met de Sovjet-Unie aanknoopte en Frankrijk en Engeland er niet over zouden peinzen om in te grijpen, toen kwam Amerika ogenblikkelijk in beweging en verklaarde zich bereid tot interventie.

Wanneer de tegenstelling oost-west (communisme tegenover niet-communisme) *niet* acuut is, dàn heeft het Atlantisch verbond als geheel, maar zeker Amerika (trouwens evenmin Europa) geen duidelijke 'policy' voor de grote gebieden in de wereld waar Europees gezag is weggevallen en men het zonder zekere westerse bemoeienis nog niet kan stellen. Het is zeker geniaal, ofwel een fantastisch gelukkig toeval, dat Sovjet-Rusland nu juist dáár gebruik van maakt en zich geheel niet het hoofd breekt over die grote aanval, die Amerika vreest en waar het zich op heeft voorbereid, maar zich overal in het vacuum Europa wurmt en het zal daarbij nu wel voldoende ervaring hebben opgedaan om te weten, dat het een verdeeld westen tegenover zich vindt, wanneer het er maar voor zorgt, dat de agitatie niet een te duidelijk communistisch en niet een te duidelijk militair aspect heeft.

Voor de landen die tot de Atlantische gemeenschap behoren, dat zijn dus de onafhankelijke landen van het Westeuropese continent en Engeland, Amerika en de Verenigde Staten, is dat wel een verdrietige toestand. Zij staan hecht verbonden op een gezamenlijke doelstelling wanneer zij een politiek of militair agressief communisme tegenover zich vinden - al kan er natuurlijk verschil van mening zijn over de tactiek. Maar van eenheid, zelfs van samenwerking en behoorlijk overleg is nauwelijks sprake, wanneer de communistische dreiging wegvalt of wanneer het communisme zich bedient van politieke intriges. Die toestand is voor de Westeuropese landen vooral zo verdrietig, sedert zij zich wel moesten realiseren, dat de tweede wereldoorlog de vanzelfsprekende Europese hegemonie niet *tijdelijk*, maar *structureel* in gevaar heeft gebracht.

Het jaar 1957 liet wat dat betreft geen ruimte meer voor

illusies. Was het langzamerhand wel duidelijk geworden dat met de noodvoorziening van de Marshall-hulp de Europese economieën wel waren hersteld, maar dat Europa zijn leidende positie in vele sectoren niet had herwonnen, even duidelijk was het geworden dat het niet eenvoudig was om de Europese dominatie in koloniale uitzwermgebieden te vervangen door vruchtbare samenwerking op grondslag van gelijkwaardigheid. Het jaar 1957 bracht bovendien aan het licht, dat de penetratie van Sovjet-Rusland in Oost- en Midden-Europa evenmin een *tijdelijk* verschijnsel was. Het was de *spoetnik* die daaromtrent de laatste twijfel wegnam, omdat de vervaardiging en lancering van raket en satelliet bewezen, dat Sovjet-Rusland over een veel groter stuk maatschappelijke, wetenschappelijke en technische organisatie beschikte dan wij hadden vermoed.

De Sovjet-Unie had voor geringschatting van haar samenleving altijd aanleiding gegeven. Sedert de revolutie van 1917 heeft zij onafgebroken bewijzen geleverd van de ondoelmatigheid van de communistische maatschappelijke organisatie en de instabiliteit van haar samenstelling. Aanvankelijk bewezen hongersnoden, interne spanningen en deportaties, dat de landbouwende bevolking de communistische formule van coöperatieve samenwerking niet wilde aanvaarden. In de dertiger jaren deed de Sovjet-Unie een groot beroep op de Europese arbeidsmarkt en uit het grote aantal vakbekwame arbeiders, bazen en opzichters dat zij aantrok, konden wij afleiden dat de Sovjet-Unie geringe vorderingen had gemaakt met de scholing van personeel voor de industrialisatie, die de Sovjet-Unie voor ogen stond. Zuiveringsprocessen brachten aan het licht, dat heftige politieke meningsverschillen een doelmatige leiding verlamden. Reizigers berichtten over de in het oog springende armoede van de sovjetgemeenschap. Uit het beroep van de sovjetregering op de bondgenoten toen de Duitse aanval de Sovjet-Unie aan de zijde van de westerse geallieerden bracht, bleek, dat de vaardigheid van de Sovjet-Unie om op grote schaal kwaliteitsprodukten voor de oorlogvoering te vervaardigen maar gering was. Na de wapenstilstond kon de westerse wereld terecht de reconstructie in het westen prijzend vergelijken met de pogingen van de sovjetwereld om de oorlogsschade te herstel-

len en daarenboven ontwikkelde de westerse wereld tal van nieuwe vindingen en scheen zij door de toepassing van kunststoffen, lichte metalen en elektronische instrumenten de welvaartsvoorziening van het westen opnieuw een geweldige impuls te geven, waardoor de afstand tussen de sovjetwereld en de westerse wereld nog veel groter zou worden. Op de conferentie van Yalta was de stemming onder de Amerikaanse gedelegeerden vrij algemeen, dat de sovjetwereld nu in contact was gekomen met het westen en dat het wel niet lang zou duren of die sovjetwereld zou zien dat zij niet alleen met die westerse wereld met profijt zou kunnen samenwerken, maar dat het toch ook tijd werd om die vreemde en onnatuurlijke sovjetstructuur langzamerhand om te buigen naar het westerse voorbeeld.

Ondanks aanduidingen, dat de Sovjet-Unie in de naoorlogse periode ook grote wetenschappelijke en technische vorderingen maakte, ondanks ook de bewijzen dat zij belangstelling had om op de hoogte te blijven van de nieuwste westerse vindingen op het gebied van de kernsplitsing en fusie en de rakettenbouw, kwam de lancering van de Russische aardsatelliet als een verrassing. Weliswaar was bekend, dat Rusland vele Duitse ingenieurs en technici had overgehaald of gedwongen de Duitse ‘know how’ in de Sovjet-Unie te onderwijzen, maar dat nam allemaal niet weg, dat de spoetnik aan de hemelwand een teken was, dat Rusland moest beschikken over een groot stuk maatschappelijke organisatie en technische vaardigheid om dit resultaat te kunnen bereiken.

De onderdrukking van de Hongaarse opstand kreeg daardoor een geheel ander aspect. Totdien had men zich nog kunnen vleien met de hoop, dat de gebrekkige en instabiele sovjetgemeenschap zich niet lang in Oost-Europa zou kunnen handhaven en zich noodgedwongen of vrijwillig weer zou terugtrekken achter de historische grenzen van Rusland - wat tenslotte al eerder was gebeurd.

In het jaar 1957 kwam aan het licht, dat de sovjetgemeenschap sterker was dan men had aangenomen en dat achter de penetratie in Oost- en Midden-Europa niet een barbaarse machtsontplooiing stond die onherroepelijk op korte termijn

zou verzwakken, maar een sterker potentie dan men over het algemeen had aangenomen.

Bezinning op de toekomst van de Europese landen werd steeds noodzakelijker. In Europa zèlf dus: een sterkere sovjetpositie dan men had aangenomen. In de Europese uitzwermgebieden: blijvende moeilijkheden bij het zoeken naar nieuwe verstandhoudingen en op beide fronten: gebrek aan eenstemmigheid over de gedragslijn binnen de Atlantische gemeenschap.

Voor wat de politiek in de Europese invloedssferen betrof, was dat gebrek aan eenstemmigheid kort tevoren op heel pijnlijke wijze aan het licht getreden tijdens de incidenten om het Suezkanaal. Gebrek aan eenstemmigheid niet alleen, maar zelfs gebrek aan behoorlijke samenwerking; bovendien gebrek aan visie, want het gewichtigste feit uit die Suezperiode was niet dat Israël, Frankrijk en Engeland tenslotte een militaire actie tegen Egypte ondernamen die door Amerika niet werd gesteund en zelfs niet werd gebillijkt, het allergewichtigste feit was dat vóórdien op voorstel van de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken naar een andere oplossing was gezocht en wel via de bijeenroeping van de landen die bij de vaart door het Suezkanaal belangen hadden op de Londense conferenties. Het gewichtigste feit was, dat Amerika de leiding nam bij de behandeling van dit probleem en dat die leiding door de westerse landen werd aanvaard, maar dat die Amerikaanse politiek een volslagen fiasco werd. Eerst dáárna grepen Israël, Frankrijk en Engeland naar de wapens - nadat was gebleken, dat Amerika's conceptie - zo het er al één had - niet werkte.

In nog twee andere gevallen deed zich het gemis aan Atlantische overeenstemming over een Atlantische visie op de samenwerking tussen westerse landen en voormalige koloniën pijnlijk voelen. Tussen Frankrijk en de Verenigde Staten bestond geen overeenstemming over de toekomstige status van Algerije. Minder opzienbarend, maar in feite veel ernstiger was - en is trouwens - dat er niet eens een basis kon worden gevonden voor een Amerikaans-Nederlandse visie op Indonesië en Nederlands Nieuw-Guinea. Verbazingwekkend omdat het kleine Nederland, dat tot ouderwetse koloniale overheersing niet in staat zou zijn, van ganser harte bereid was om de Nederlands-

Indonesische verstandhouding te moderniseren en niets liever zou hebben gewild dan in overleg met de sterke bondgenoot Amerika daarvoor een redelijke en doelmatige politiek op te stellen.

Ondanks het feit dat de door Amerika feitelijk afgedwongen politiek voor Indonesië en de Indonesisch-Nederlandse verstandhouding weinig succesvol bleek, was het in de praktijk niet mogelijk om een doelmatige gezamenlijke Nederlands-Amerikaanse visie op de toekomst van Nederlands Nieuw-Guinea te formuleren. Het meest verbazingwekkende daarbij is *niet* dat Amerika en Nederland van mening verschillen - want dat is eigenlijk niet zo; het meest verbazingwekkende is dat Amerika er eigenlijk helemaal geen politiek ten opzichte van dit vraagstuk op na houdt.

Dit betekent, dat de Amerikanen de verandering in de verstandhouding tussen de Europese landen en hun uitzwermgebieden niet willen laten beheersen door Atlantische solidariteit en de herziening van de verstandhouding tussen Europese landen en hun voormalige koloniën niet willen accepteren als een onderdeel van de verantwoordelijkheid van de Europese beschaving rond het Atlantisch bekken. Dat is jammer, want er ontstaat daardoor een gecompliceerde toestand, voornamelijk omdat het machtige Amerika voor het vraagstuk hoe het dan met die voormalige invloedssferen wèl moet gaan, geen andere oplossing aan de hand doet. Het is principieel en vanouds ‘antikoloniaal’ en voorstander van ‘onafhankelijkheid’ van koloniën, maar dat is dan ook het enige wat men omtrent het Amerikaanse standpunt gewaar kan worden. Nergens kan men een verantwoorde en duidelijke uiteenzetting vinden over de consequenties die Amerika aan dit standpunt verbindt en dit standpunt is onvoldoende en te summier als grondslag voor een politiek. De wezenlijke moeilijkheden worden met enkele slagzinnen bedorven. Het probleem in de invloedssferen, in die voormalige kolonie, is niet dat het moeilijk zou zijn om ze onafhankelijk te verklaren of ze onafhankelijkheid te schenken, of hoe men het noemen wil. De moeilijkheid is, dat zij hun onafhankelijkheid in de meeste gevallen hebben verloren, omdat zij niet in staat waren hun gemeenschappen aan te passen aan

de veranderende omstandigheden en zich economisch en staatkundig niet konden handhaven en zich in de toekomst ook niet zullen kunnen handhaven, wanneer zij hun onafhankelijkheid niet wáár weten te maken en niet weten te verdedigen. De ontkolonisatie is zo'n moeilijk probleem, dat wij er een aparte beschouwing aan hopen te wijden en wij kunnen hier volstaan met er op te wijzen, dat in de meeste rauwelijks ontvoogde koloniën binnen kortere of iets langere tijd precies dezelfde toestand is ontstaan, die eeuwen geleden tot hun kolonisatie leidde. Landen als Tunis, Marokko, Pakistan, Birma en Indonesië kwamen alle duidelijk onder autoritair bewind en de modernisering van de samenleving en de scholing van de bevolking kwamen geen stap verder.

De belangrijkste uitzondering op die regel is India, omdat het één van de weinige landen was dat niet alleen onafhankelijkheid verwierf, maar daarenboven beschikte over de middelen om die onafhankelijkheid tot een realiteit te maken: een goed georganiseerde partij, kundige leiders, maar vooral een kundig kader en een zorgvuldig uitgedachte conceptie voor de interne revolutie, die eerst van de kolonie een zelfstandig land moet maken.

Het oppervlakkige Amerikaanse standpunt is theoretisch en praktisch onvoldoende. Theoretisch ook, omdat het al helemaal niet duidelijk is waarom dat in Amerikaanse ogen automatische proces van onafhankelijk worden, alléén zou mogen worden geremd als zo'n gemeenschap communistisch zou willen worden. Theoretisch ook onaanvaardbaar in een tijd, waarin de afzonderlijke Europese landen de raad wordt gegeven zich te bundelen, omdat kleine gemeenschappen zich niet staande zouden kunnen houden. Dat komt er op neer, dat een oud en ontwikkeld land als Nederland, een natie volgens iedere definitie, een duidelijk afgescheiden volk op een duidelijk afgescheiden grondgebied, geschoold in de handhaving van een onafhankelijke gemeenschap, zich in de toekomst bij een groter geheel zou moeten aansluiten, terwijl landen als Tunis, Marokko, Ghana en Birma nu juist met alle geweld de meest onbelemmerde onafhankelijkheid en souvereiniteit zouden moeten verkrijgen die denkbaar is. Als een land als Nederland zich

al niet als geheel onafhankelijke staat zou kunnen handhaven, dan ziet de toekomst van vele onafhankelijke vroegere koloniën er wel zeer somber uit. Eén van beide landen moet een verkeerde raad krijgen.

In de praktijk heeft het Amerikaanse standpunt bijzonder grote nadelen. Door zich niet naast of achter of in de plaats van het vroeger koloniserende Europese land te plaatsen, maar bij ieder ontkoloniseringsproces een dubbelzinnige, zogenaamde neutrale, houding aan te nemen, verstoort het dat herzieningsproces. Als kapitaalkrachtig land en als schenker van grote sommen aan achtergebleven gebieden, verhindert het de vroegere kolonisatoren met de koloniën een redelijke economische grondslag te vinden, omdat ‘economisch denken’ - één van de eerste bekwaamheden die een kolonie zich moet verwerven - overbodig wordt gemaakt, omdat de kolonie kan terugvallen op Amerikaanse schenkingen.

Politiek van het meeste belang echter is, dat die vreemde, dubbelzinnige en kwasi neutrale Amerikaanse houding inmenging van het communisme juist aantrekt en mogelijk maakt. De Europese kustlanden kunnen hun gezag en hun invloed niet doen gelden, omdat Amerika een verstorende rol speelt en de kolonie krijgt de gelegenheid om Moskou in te schakelen en drie westerse machten tegen elkaar te gaan uitspelen. Dat is voor een belangrijk deel het resultaat van het gebrek aan éénheid in de Atlantische gemeenschap.

De moeilijkheden in deze sector zijn van veel groter betekenis dan nu nog algemeen wordt aangenomen. In al die koloniën wonen gekleurde rassen en het is niet alleen het belang van economische samenwerking tussen het westen en het oosten en het is niet alleen het belang van Europa dat op het spel staat, het gaat ook om de vraag of wit-gekleurde staatkundige samenwerking mogelijk is. Dat is een voor de toekomst van de wereld beslissende vraag, want de verdeling van de wereld in een communistisch en een niet-communistisch deel schept tegenstellingen en gevaren, die nog niets zijn vergeleken bij de verschrikkelijke consequenties van een splitsing van de wereld in een blank en een gekleurd deel. De communisten onderscheiden zich van de niet-communisten door verschillende denkbeelden,

maar denkbeelden zijn sterfelijk en aan afslijting onderhevig. De tegenstelling tussen communisten en niet-communisten zal over honderd jaar niet meer bestaan, maar als de wereld wordt gescheiden in blanke mensen en gekleurde mensen, dan wordt zij gesplitst langs scheidslijnen die niet verdwijnen. Het meest verbazingwekkende van de huidige internationale politieke situatie is, dat Amerika met een oppervlakkig standpunt pleitbezorger is voor de belangen van gekleurde mensen, waarmee het nota bene in eigen land niet kan samenleven, en bovendien de moeizame pogingen doorkruist van Nederlanders en Fransen, die in de praktijk als geen ander blank volk hebben bewezen de weg naar een pluraciale gemeenschap wèl te kunnen inslaan.

Toch is het gemis aan een politieke conceptie voor de voormalige Europese invloedssferen minder duidelijk aan het licht getreden dan het gemis aan een redelijke conceptie voor de toekomst van het vasteland van Europa, dat de aarzeling van Europese landen op de Nato-bijeenkomst van december 1957 heeft veroorzaakt.

Het onderliggende probleem is hetzelfde. De Amerikaanse conceptie is deugdelijk voor het geval van directe communistische agressie. De vrije landen van Europa mogen niet communistisch worden; evenmin als de voormalige Europese invloedssferen. Als het communisme zich van die invloedssferen meester wil maken, vindt het een solidaire Atlantische gemeenschap tegenover zich. Een communistische overvalling van vrij Europa zou de felste Atlantische solidariteit als versperring aantreffen. Maar zoals er geen Atlantische conceptie, éénstemmigheid of samenwerking bestaat als de Europese uitzwermgebieden *niet* door het communisme worden bedreigd, zo is er evenmin een Atlantische conceptie als het vrije Europa *niet* wordt bedreigd, maar daar heeft het vrije Europa niet genoeg aan. Ook het vrije Europa kan niet volstaan met een simpele formule zoals: ge moet u verenigen en bundelen. Het wegvallen van de Europese dominatie kan niet worden opgevangen met de simpele formule: *in* Europa moeten de vrije landen zich maar bundelen, *buiten* Europa moeten de invloedssferen zelfstandig worden. Voor wat Europa betreft is de formule onvoldoende,

omdat met een leeg woord het wezenlijke probleem bedekt wordt. Voor zekere staatkundige éénheid is zekere staatkundige éénstemmigheid nodig. Voor een Europese bundeling is een Europees program nodig en wie de Europese landen alleen maar raadt zich te bundelen, handelt als degene die een architect een opdracht geeft een huis te bouwen, maar er niet bij vermeldt wáár, hoe groot, voor hoeveel bewoners en voor hoe lang. Een staatkundige eenheid is maar een leeg huis. Men kan het niet bouwen, als men niet weet wie er in gaan wonen en niet weet wat de bewoners voor ogen staat.

Inmiddels echter is wel duidelijk geworden wat de bewoners van Europa voor ogen staat: het is het herstel van de Europese positie, máár: langs de historische Europese lijnen.

De gehele Engelse politiek centreert zich om het gemenebest. De gehele Franse politiek heeft zich teruggetrokken op het punt Noord-Afrika. De Duitse politiek staat uitsluitend onder het dictum: hereniging. De Scandinavische politiek gehoorzaamt nog steeds aan het historische verlangen naar neutraliteit. De Belgische politiek is op de Congo gebaseerd. Het is verbazingwekkend, dat Nederland zich zo lang heeft gedistancieerd van zijn oude uitzwermpolitiek en als het dat blijvend gaat doen, dan zou dat betekenen dat Nederland één van de weinig Europese landen is, dat in het zog van de oorlog een interne revolutie heeft doorgemaakt, die het heeft vervreemd van zijn historische ambities.

De schepping van bovenstatelijke Europese organen is afgestuit op de superioriteit van de afzonderlijke ambities van de Europese landen en de methode waar de voorstanders van Europese bundeling zich mee hebben moeten vergenoegen, is het moeizaam bijeenbrengen van een aantal belangen, in de veronderstelling dat daaruit een solidariteit zal ontstaan die tenslotte zal leiden tot sterker bundeling. Dat is in het geheel niet betreurenswaardig.

Voor staatkundige eenheid is staatkundige éénstemmigheid nodig en die staatkundige éénstemmigheid bestaat nog niet. Als er sprake zal zijn van een bovenstatelijke nieuwe Europese souvereiniteit, dan zal dat aan het slot van een ontwikkelingsfase moeten komen en die ontwikkelingsfase is de bundeling

van de staatkundige ambities die de afzonderlijke Europese landstreken als superieur beschouwen.

Zolang Duitsland niet denkt aan Europa, maar aan hereniging, Frankrijk niet denkt aan Europa, maar aan Afrika, en Engeland aan het gemenebest, bestáát er geen Europa, en geen enkel inter-Europees gezelschap kan dat feit verbloemen. Het is juist de aarzeling op de grote bijeenkomst van de Nato, die voor het eerst een stuk Europese politieke wilsvorming kon worden genoemd. Die Europese politieke wilsvorming was het resultaat van het samenvallen van een groot aantal zienswijzen, die alle tenderen in de richting van voorzichtig overleg met de Sovjet-Unie. Aanvankelijk was het aantal voorstanders van dat overleg bijzonder gering. Het waren aanvankelijk alleen de Europese 'fellow travellers', die voor Europa een gematigd communisme in de schaduw van het Kremlin voorstonden. Daarbij voegden zich allengs de principiële neutralisten, die Europa geheel wilden losmaken uit de tegenstelling Amerika-Rusland en voor Europa een zelfstandige politiek bepleitten, in de veronderstelling dat Europa zich zou kunnen handhaven in het midden van de wip tussen die twee machten. Het gezelschap groeide allengs. Er voegden zich grote groepen principiële ontwapenaars bij, die beducht waren voor de gevolgen van een oorlog met de moderne bommen en ontmoedigd door de slechte resultaten van de ontwapeningsconferentie die al jaren en jaren nutteloos voortkwijnt en tenslotte een Amerikaans voorstel te behandelen kreeg, dat grote stukken van de wereld wilde démilitariseren en onder internationaal toezicht stellen. Daarvoor zou echter direct overleg met het Kremlin nodig zijn en velen meenden, dat men tot zulk een overleg moest komen, omdat het gebruikelijke orgaan voor internationaal overleg - de Verenigde Naties - een procedure gebruikt waarvan men wel kon aannemen dat zij de dictatoriale Russische regering niet lag.

Minder principiële voorstanders van het overleg trof men aan in de Engelse en Duitse oppositiepartijen, waarvan niemand kon beoordelen of zij overleg met het Kremlin bepleitten omdat zij er heil in zagen, of omdat zij hun eigen regering dwars wilden zitten, maar een belangrijker groep vormden diegenen, die gegrepen waren door het lot van Oost-Europa en wilden

aanknopen bij de beroeringen in Polen, Oost-Duitsland en Hongarije en steun vonden in de scherpzinnige uiteenzettingen van de vroegere Amerikaanse ambassadeur in Moskou, George F. Kennan, die bij zijn analyse van de politieke situatie in Europa tot de realistische slotsom was gekomen, dat aan weerszijden van het IJzeren Gordijn krachten tegenover elkaar stonden die daar van eeuwigheid tot amen, of tot een oorlog, zouden moeten blijven staan, wanneer niet op de een of andere wijze door overleg tot verandering in de toestand zou worden besloten.

Hier nu speelt de eenzijdige Amerikaanse visie weer een grote rol. Zou de Sovjet-Unie inderdaad besluiten tot een grote aanval op het kapitalisme, dan lagen de stukken in Europa zo goed mogelijk geschikt. Deed zij dat niet - tijdelijk niet, of nóóit - dan was de toestand bijzonder onbehaaglijk en zou het om samenlopende redenen de voorkeur verdienen daarvoor een andere oplossing te vinden. De samenlopende redenen waren er drie: in de eerste plaats zouden het oorlogsgevaar en de kosten van bewapening verminderen wanneer de spanning om dat IJzeren Gordijn kon worden weggenomen. In de tweede plaats zou de situatie in de Russische satellietlanden voor de bevolking iets minder drukkend worden. In de derde plaats zou hereniging van Duitsland wellicht mogelijk worden en daarmee een schrijnend probleem in het hart van Europa worden opgelost.

In de satellietlanden had men voor deze denkbeelden (in realistische kring) grote belangstelling. In realistische kring, want het lijdt natuurlijk geen twijfel of de meerderheid van de bevolking zou volledige onafhankelijkheid van Rusland verre verkiezen, maar ook in die landen moet het besef zijn doorgedrongen dat dit alléén mogelijk is door een oorlog - die na de ontdekking van de kernsplitsing niemand meer kan willen - of na een onverwachte interne eruptie in de Sovjet-Unie - die op korte termijn niet voorspelbaar is. Van de realisten maakte zich tot tolk de Poolse minister van Buitenlandse Zaken Adam Rapacki, die aanknoopte bij het Amerikaanse ontwapeningsvoorstel en de neutralisatie en demilitarisatie van een stuk Midden-Europa voorstelde.

Het is van een gesprek met de Russen over dit thema niet

gekomen. Het staat dus niet eens vast of Sovjet-Rusland tot zulke regelingen bereid zou zijn, maar het vermoeden is gewettigd, dat de gedachte om via onderhandelingen met de Sovjet-Unie tot andere schikkingen in Oost- en Midden-Europa te komen, niet van de baan is en integendeel met steeds groter hardnekkigheid ter tafel zal komen. Dat komt omdat dat streven niet bedoelt de grondslag van de Amerikaanse politiek te verlaten, want die is voortreffelijk voor het geval de Sovjet-Unie inderdaad tot een grote overval zou overgaan. Pleitbezorgers voor directe, realistische onderhandelingen met het Kremlin hebben nooit de bedoeling gehad de afweerkracht van de Nato te verzwakken. Bij de serieuze verdedigers van deze politiek stond altijd voorop, dat geen regeling aanvaardbaar was, die de vrije kuststrook van Europa onverdedigbaar tegen Russische escapades zou laten. Een aantal militaire en politieke commentatoren heeft het voorgesteld alsof iedere verandering in de rangschikking die afweer zou verzwakken, maar overtuigend zijn hun argumenten nooit geweest. De onafhankelijkheid van de vrije Europese kuststrook staat en valt met de garantie, dat een overval zal worden afgeweerd met de allermodernste wapens. De veiligheid van de kuststrook wordt gewaarborgd door de tegenwoordig bestaande ‘balance of terror’ - het woord is van Churchill. De vernietigingskracht van de moderne wapens is zó groot, dat géén land tot een aanval zal durven over te gaan, wanneer de wederpartij minstens even grote verwoesting in het aanvallende land kan aanbrengen als de aanvaller de eerste dag in het aangevallen land. Wanneer alleen conventionele wapens beslissen zullen, is de toestand van de vrije Europese kuststrook zeer penibel. Het gaat er dus maar om of er zulk een schikking kan worden getroffen, dat als een Russische aanval op Europa het ‘evenwicht van verschrikking’ verbreekt, wordt teruggeslagen en men behoeft de fantasie waarlijk niet veel vrije loop te laten om te concluderen dat dit natuurlijk mogelijk is. Het is al bijna ondenkbaar dat de Amerikaanse achterstand bij de vervaardiging van drietrapsraketten lang kan duren.

De reden waarom de voorstanders van dit overleg er van uitgingen, dat de Sovjet-Unie voor een arrangement in deze zin wel zou voelen is, dat er aanduidingen zijn dat het de Sovjet-

Unie zwaar valt om zich met geweld in die landen te handhaven en dat de economische inschakeling van die landen - althans van enkele daarvan - niet eenvoudig is gebleken en dat de Sovjet-Unie er voor haar binnenlandse en wereldpolitiek belang bij heeft om een tweede Hongarije te voorkomen en zelf gebaat zou zijn bij een vermindering van de spanning om het IJzeren Gordijn.

Toch gaat het bij deze gehele gedachtengang om veel meer dan de verlichting van het lot van de bevolking achter het IJzeren Gordijn en om een regeling die tot een begin van ernstige ontwapening zou kunnen leiden. Ook de verwezenlijking van enkele typisch nationaal-Europese ambities (zoals de Duitse hereniging) geeft maar half aan waar het eigenlijk om draait. Feitelijk is het hele streven ontsproten aan de lust van de Europese volken om de positie van Europa te herstellen. Het gaat om méér dan de Duitse hereniging alléén, het gaat ook om de vrijheid van Engeland en Frankrijk om hun historische roeping verder voort te zetten. Zelfs de mogelijkheid dat bij zulk een regeling Duitsland geheel van positie zou moeten veranderen schrikt de Europeanen niet af. Het Duitse probleem is niet de hereniging, maar het is het probleem welke positie Duitsland in een gereconstrueerd Europa gaat innemen. Het is in de Europese bundeling een vreemde vogel. Het is het oude kernland, dat meestal eigen wegen is gegaan. Vooral ten opzichte van de bedrijvigheid in de historische Europese invloedssferen heeft het er altijd andere methodes op na gehouden. Uit militaire veiligheidsoverwegingen is het nu hecht verbonden met de kuststrook, maar of het blijvend tot een innige politieke binding met die kuststrook zal komen is zeer twijfelachtig. Zou het om zich te verenigen met de Oost-Duitsers worden geneutraliseerd - en wanneer dat zonder schade voor de militaire veiligheid van de kuststrook zou kunnen, dan zou het aantal tegenstanders daarvan maar zeer gering zijn - dan zou Duitsland weer terug zijn gekeerd tot zijn oude Europese positie. Dat klinkt nu misschien wel verschrikkelijk in de oren van de enthousiaste Europeanen die alléén maar heil zien in een snelle Europese bundeling, maar in de grond van de zaak is dat helemaal niet zo ernstig.

De aarzeling van 1957 is niets anders dan de bevestiging van iets wat ieder al lang kon zien: namelijk dat in de afzonderlijke Europese landen de politiek al lang weer gehoorzaamt aan de historische nationale aspiraties van die landen. Dat betekent in het geheel niet dat de Filippica's (of de Stalinica's) van de moderne Demosthenes geen succes zouden hebben gehad. Het tegendeel is het geval. De Europese landen hebben zich met geestdrift en energie verenigd voor de afweer, maar ze hebben het gelaten bij die vereniging, want voor het overige gaven zij voorrang aan hun nationale aspiraties en konden zij de staatkundige eenheid in Europa niet centraal stellen, omdat hun nationale politieke aspiraties verstandelijk en emotioneel de voorrang verdienden.

Het geval-Frankrijk is daar wel het treffendste voorbeeld van. Zonder sterke centrale leiding, zonder bewogen beroep op nationalistische instincten, ruziemakend en vrijwel bankroet, klampte het zich vast aan zijn Afrikaanse politiek en met groot enthousiasme volgde het later de oproep van generaal Charles de Gaulle. Het verbluffende is niet dat het Franse volk zo nationalistisch bleek toen de patriottische generaal hen riep, maar dat het in overgrote meerderheid trouw bleef aan de nationale ambities in een tijd toen die nog niet met bezieling geleid werden. Ook in die tijd koos Frankrijk niet voor Europa, maar voor Afrika.

In beide sectoren derhalve: op het vasteland van Europa en in de voormalige Europese invloedssferen dicteert de tegenstelling communisme-democratie en Amerika-Rusland alléén indien het op een handgemeen dreigt uit te lopen. Is dat niet het geval, dan gehoorzaamt de politiek van de vrije Europese landen aan de belangen van hun traditionele aspiraties. Aan de grote en nuttige Europese bundelingen is een duidelijke grens gesteld. Er is geen bezwaar tegen, zelfs enthousiasme voor te vinden, zolang zij maar niet die nationale aspiraties dwarsbomen.

Er is weinig voortgang met het op één noemer brengen van al die afzonderlijke Europese superieure ambities. Er zijn nog weinig Duitsers die zich gelijkelijk opwinden over de hereniging als over de toekomst van Algerije - om van de Engelsen maar te zwijgen. Voor de toekomst van Europa is dat niet beslissend.

Staatkundige eenheid van Europa is minder noodzakelijk dan men aanneemt. Voor een effectieve verdediging tegen een Russische overvalling is de staatkundige eenheid niet nodig. Voor het ontstaan van de grote particuliere en publieke organisaties, die op het gebied van technische research de Amerikaanse en Russische pogingen moeten evenaren, is staatkundige eenheid ook niet noodzakelijk. Men mag - maar het is een vraag die ver buiten het kader van een politieke beschouwing gaat - zich zelfs afvragen of het nuttig is zoveel Europese bundelingen te maken op een ogenblik waarop die zo'n sterk publiek karakter krijgen, terwijl het toch zo voor de hand schijnt te liggen, dat voor de bundelingen en transformaties van de economische eenheden zoveel mogelijk vrijheid gewenst is. Misschien heeft Europa gelijk als het zo zweert bij officiële commissies en raden en internationale secretariaten, maar tot nu toe zijn de grote economische revoluties nog altijd het gevolg geweest van het forse ingrijpen van individuen met durf en fantasie, die risico durfden te nemen en voor het avontuur niet terugdeisden. Wat er aan bundelingen in Europa is ontstaan, schijnt voorlopig de individuele activiteit weinig aan te moedigen.

De hoofdzaak echter is, dat staatkundige eenheid geen doel op zichzelf is, maar niets anders dan de bevestiging van een tot stand gekomen of gegroeide staatkundige éénstemmigheid, die vrijwel ondenkbaar is zolang Oost- en Midden-Europa niet bevrijd zijn.

Nù al om die staatkundige éénstemmigheid te vragen zou betekenen het onmogelijke te verlangen. Op het staatkundige vlak moet men voorlopig streven naar Europese Solidariteit. Misschien zullen de bundelingen in de technische en economische sectoren daartoe bijdragen; dat zou dan hun politieke betekenis zijn. Het in dit stadium bereikbare is voorlopig alleen een politiek akkoord, waarin de kernlanden en de kustlanden hun politieke wensen en ambities bundelen en ontzien. Dat zou trouwens in de politieke geschiedenis van Europa al revolutionair genoeg zijn.

In beide Europese sferen, op het continent en in de uitzwermgebieden, blijkt de natuur sterker dan de leer. In beide gevallen wordt de Amerikaanse formule geaccepteerd als de tegenstel-

ling communisme-democratie acuut wordt. In alle andere gevallen wordt zij niet geaccepteerd. De simpele formule: Verenigde Staten van Europa op het continent en onafhankelijke staten in de uitzwermgebieden is niet voldoende. Zij trekt communistische activiteit aan, onafhankelijkheid lost de problemen in vrijgeworden Aziatische en Afrikaanse landen niet op. Samenwerking tussen gekleurde achtergebleven en blanke ontwikkelde gebieden is noodzakelijk. Technisch en economisch, maar ook om te voorkomen dat de wereld in twee vijandige kampen uiteenvalt. Zo eenvoudig als de Amerikanen die samenwerking zien is ze niet. Ze moet héél voorzichtig en met veel gevoel voor nuances en historische gevoeligheden worden opgebouwd. Bij die opbouw werkt Amerikaanse invloed storend. Grondslag voor de wereldpolitiek schijnt te zijn: moderne reconstructie van de grote Europese invloedssfeer.

Als in de Atlantische gemeenschap voor dat punt geen begrip zou ontstaan, dan zal dat zonder twijfel leiden tot een steeds verder uiteenwijken van de Europese en de Amerikaanse visies.

Hoedt U voor namaak:
Democratie

Het woord democratie is oud, wel even oud als de gedachte dat alle mensen - naakt geboren en geschapen naar Gods beeld - in beginsel gelijk zijn en derhalve gelijk aandeel zouden moeten hebben in de welvaart en in het bestuur van de gemeenschap en in vrijheid en dat géén groep in een ondergeschikte positie mag geraken; maar eerst onze tijd heeft de begrippen democratie en gelijkheid nauw met elkaar verbonden.

Dat is geen gelukkige ontwikkeling.

Het woord democratie betekent: regering door het volk, en als de Grieken het gebruikten, dan bedoelden zij dat er ook mee: letterlijk. Hun kleine stad-staten, met ten hoogste enige duizenden, maximaal tienduizenden burgers, konden door het gehele volk worden geregeerd, maar dat wilde dan zeggen de vrijen van zuivere afstamming. In voltallige vergadering bijeen stelde het wetten op, sprak het recht en nam het besluiten. Met de ondergang van Athene ging de democratie in letterlijke zin ten onder. Het volk heeft nimmer meer geregeerd; nadien regeerden alleen nog maar regeringen. Als wij nu een staatsvorm democratisch noemen, dan bedoelen wij dat het volk op de regering een *zekere* invloed kan uitoefenen; hoe groot die moet zijn en hoe frequent die moet worden uitgeoefend om van een democratie te kunnen spreken, staat helemaal niet vast. Strikt genomen zijn de woorden ‘democratie’ en ‘democratisch’ daarom weinigzeggend en weinig beeldend en eigenlijk te onscherp om er gewichtige onderscheidingen aan te geven en de aanduiding ‘democratisch’ is gewichtig, want zij betekent dat een toestand in overeenstemming is met de hooggestemde idealen van het merendeel der mensen van deze onze tijd in onze westerse wereld.

Men zou daarvoor, in beginsel, een duidelijker woord, met zakelijker inhoud, wensen. Echter, niet alleen onze tijd gebruikt gaarne ‘slogans’; alleen in de geschiedenisboeken is de historie van de wereld een geschiedenis van welomschreven denkbeelden. In werkelijkheid speelde de leuze, die kort en krachtig ‘ongeveer’ aangaf wat men bedoelde, vermoedelijk altijd wel de grootste rol.

Niettemin: het woord democratie is wel erg leeg - hoeveel gewichtige associaties het ook voor ons heeft. De binding met het beginsel ‘gelijkheid’ verheldert het inzicht bepaald niet. Als het waar is dat het woord democratie door professor Harold Laski in nauw verband is gebracht met het beginsel der gelijkheid, dan heeft hij een woord, dat letterlijk iets anders betekent dan wij er mee bedoelen, in verband gebracht met een beginsel, waarvan wij de onjuistheid dagelijks om ons heen gedemonstreerd zien.

De mensen zijn helemaal niet aan elkaar gelijk. Er zijn sterken en zwakken, krekels en mieren, leeglopers en dromers, dichters en dieven, burgers en bandieten, verkwisters en vrekken, gekken en dwazen, ijdeltuiten en Einsteins en zelfs dat nog in allerlei mengingen. Ze hebben evenveel met elkaar gemeen als ze van elkaar verschillen. Ze zijn misschien gelijk als ze voor hun Schepper moeten verschijnen - alhoewel nog het meest waarschijnlijke is dat ze dan naar verschillende normen zullen worden beoordeeld: naar wat ze met hun talenten hebben gedaan en de sterke zal het zwaarder te verduren hebben dan de zwakke.

De beminnelijke fictie van de gelijkheid wordt niet alleen gelogenstraft als men de mensen zelve gadeslaat. Het blijkt ook als men beziet wat zij van hun leven maken. Min of meer gelijkbegaafden, die onder min of meer gelijke omstandigheden beginnen, eindigen in geheel verschillende staat van welvaart, tevredenheid, geluk of zaligheid. Neen, gelijk zonder meer zijn de mensen niet en zelfs een industriële en transportrevolutie hebben hen niet uniform gekregen.

Jammer - als de mensen waarlijk gelijk waren, dan zou men maar éénmaal de volmaakte democratie behoeven in te voeren en duizenden jaren nadien zouden hun nazaten nog gelijk rijk,

gelijk gezond, gelijk humeurig en gelijk vrij zijn - en zou niet een Rockefeller op de zakken met het geld zitten, Rembrandt weer arm zijn gestorven en Petrarca zijn tijd niet hebben verdroomd onder de maan boven de cipressen.

Waarom Laski die verbinding heeft gemaakt is duidelijk: hij wilde uit die (niet bestaande) gelijkheid der mensen de *noodwendigheid* van de democratie afleiden.

Een woord dat niet volstrekt duidelijk is, een beginsel dat niet volstrekt juist is, en toch hebben beide begrippen nu al enige eeuwen een verbitterde, heftige strijd ontketend en zijn het déze leuzen die nu als criteria gelden bij de bouw van een nieuwe maatschappij. Een werelddeel is bereid om goed en bloed op het spel te zetten om de inhoud van die leuzen te verdedigen - laten we dat tenminste hopen.

Nu, terugziende op de geschiedenis van onze beschaving, zet men alle incidenten die getuigen van strijd om geestelijke vrijheid, tegen absolutisme, tegen willekeur, tegen tirannie, tegen burchten van bevoorrechtingen, achter elkaar en noemt dat de strijd voor de democratie - alhoewel het woord pas in de 18e eeuw weer in zwang kwam en eerst in onze eeuw zo algemene gelding kreeg.

Tussen de periode van de Griekse democratieën en de hernieuwde belangstelling voor democratie als staats- en maatschappijvorm en levenshouding liggen meer dan twintig eeuwen. In die tussenperiode gingen de gedachten van de mensen over het beste systeem om met elkaar te leven in een heel andere richting. Zij werden geheel beheerst door de leerstellingen van het christendom, dat óók uitging van de gelijkheid van de mensen - en nu van *alle* mensen en dus ook van de slaven - maar het verbond daar nauwelijks politieke of maatschappelijke consequenties aan: het stelde zedelijke normen. Het had minder belangstelling voor de *constructie* van staat en maatschappij en zocht al helemaal niet naar vernuftige instellingen om de boosheid der mensen aan banden te leggen. Het ging er van uit, dat een staat en maatschappij met ‘goede mensen’ noodzakelijkerwijs ook ‘goed’ moest zijn en het bepaalde zich er vooral toe de mensen voor te houden hoe zij zich moesten gedragen. Welk nut en welke garanties zouden vernuftige instellingen kunnen

inhouden, en waarvoor zouden zij nodig zijn, als de voorschriften van de Heilige Schrift de handel en wandel van de mensen zouden regeren? Van de mensen, en dus ook van de vorsten. Temeer waar niet het tijdelijk verblijf op aarde, maar het eeuwige in het hiernamaals de aandacht verdiende en de politieke, economische en sociale structuur dus nooit van veel betekenis zouden kunnen zijn. Als ze verkeerd waren, dan was dat toch eer schadelijk voor degenen die haar verkeerd hadden gemaakt en daar profijt uit trokken, dan voor degenen die daaronder zouden lijden.

Niet de democratie, maar het christendom heeft de ontwikkeling van Europa bepaald en dat was maar goed ook. Een wereld met geestelijk onvolwassen individuen heeft meer behoefte aan een goede code voor de leiders dan aan een systeem van democratische controle door een onontwikkelde massa. En de christelijke leer heeft vorsten en onderdanen tot gehoorzaamheid gedwongen en tot een in hoofdzaak brave levenswandel. Tot de maatschappelijke ongelijkheid te groot was geworden en de vorsten meer naar macht dan naar eerlijke gehoorzaamheid aan Gods geboden streefden.

Toch dichtte John Ball al in de 14e eeuw:

> Toen Adam ploegde en Eva spon
> Waar was toen de edelman?

Men zou de geschiedenis sedert de christelijke jaartelling aardig moeten verwringen om ze te schetsen als een eeuwenlange en met succes bekroonde strijd om de democratie te verwezenlijken. Er zijn wel voortdurend conflicten tussen de kerkelijke en wereldlijke overheden enerzijds en de pleitbezorgers van een betere rechtvaardigheid anderzijds geweest - of dat nu zuiveraars van de kerk waren (als de Waldenzen) of getergde boeren of eigenwijze intellectuelen, maar tegenover de grondstelling van de christelijke leer, dat de overheden op Gods gezag regeren, durft niemand zich te verzetten en als het eindelijk zover is, dat christenen een principieel democratische staat en maatschappij willen bouwen, dan doen zij dat door die met Gods gezag beklede overheden te ontvluchten en zo'n staat en maatschappij te vormen op Amerikaans gebied - waar God kennelijk

geen overheden heeft gesteld. Een hele praktische en typisch Angelsaksische oplossing voor het moeilijke probleem om de vrijheid te verwerven zonder te breken met overgeleverde wijsheid. Zoals ook de Italiaanse, de Franse en de Duitse oplossingen typerend zijn.

Niccolò Macchiavelli verklaart al omstreeks 1500 onomwonden, dat de vrijheid goud waard en de republiek de beste staatsvorm is, maar om zijn medeschepselen een aangenamer leven op aarde te bezorgen bepleit hij niet de revolutie voor de republiek, maar bewijst hij vorsten - wier voortbestaan hij maar aanneemt - dat het niet alleen gunstig is voor hun zieleheil om als goede mensen te regeren, maar ook in hun eigen aardse belang - dat het doelmatige politiek is. Zover gaat de arme met zijn raadgevingen aan vorsten om met succes hun hoge ambt te verwerven, te bekleden, te vergroten en te behouden, dat zijn naam in later eeuwen vereenzelvigd wordt met de koudbloedigste schurkerijen om politieke belangen te verwezenlijken.

De logische Fransen maken aan het Godgezalfde gezag uiteindelijk met de guillotine een einde. De Duitsers doen niets.

Eeuwen verlopen voor de democratische vaan weer geheven wordt. Het duidt op een staatkundig en maatschappelijk succes van de christelijke leer, alhoewel in die christelijke periode de ongelijkheid der mensen groter werd dan ooit tevoren. Voordien - sterk in het Romeinse Rijk - was het al gebruikelijk, dat fortuinlijke landbezitters, het hoofd van de familie, tot aanzien geraakten en bekend was, dat de kundigste, de dapperste of de wijste uit een kring er in kon slagen blijvend in die groep een nòg voornamere positie te verwerven. Ook was eerder vertoond dat dienaren van de keizer - militairen, maar zelfs administrateurs die als slaaf waren geboren - een nieuwe adellijke kaste gingen vormen. Deze processen herhaalden zich in het christelijke Europa, maar veelvuldiger en nadrukkelijker. In de periode waarin het leenstelsel en de daarmee verband houdende toebedeling van heerlijke rechten bloeiden, werden de Europese bevolkingen voorgoed gesplitst in onaanzienlijken en aanzienlijken en die aanzienlijken in fijn genuanceerde groepen. Achteraf nog moet men bewondering hebben voor dit systeem,

dat het mogelijk maakte om grote stukken Europa te regeren zonder een goed muntstelsel, zonder een goed belastingsysteem, zonder een grote centrale administratie, zonder een omvangrijke controle en zonder een sterk centraal gezag. Staat en maatschappij werden opgebouwd op een net van wederzijdse trouwbetuigingen. In kleine kring oefenden edelen regeergezag uit in naam van hun leenheer - van wie zij grond en gezag hadden gekregen, of aan wie zij het oppergezag hadden moeten afstaan. De uitoefening van die functie was - of werd - erfelijk. Zijzelven belastten in hun gezagsgebied anderen met onderdelen van de regeertaak - veelal de jurisdictie. Ook dikwijls erfelijk. Al deze functionarissen droegen titels, en maakten bij hun minderen aanspraak op hetzelfde eerbetoon als zij hun meerderen betuigden.

Naar buiten deed die wereld zich voor als een fraaie piramide, die gebaseerd was op vrijwillige rituele aanspraken en het was nauwelijks zichtbaar of het gezag van omhoog naar beneden daalde, of van omlaag naar omhoog gestuwd werd. Zij bestond bij de gratie van de deugdelijkheid van die afspraken en zij werden daarom met groot ceremonieel gemaakt of bevestigd. Een omslachtige code stelde zo nauwkeurig mogelijk de macht en de positie van de verschillende figuren vast. Dure eden cementeerden het bouwwerk. Trouwbreuk gold als uiterst verwerpelijk en werd gaarne streng gestraft, omdat zij het fundament van de hele structuur bedreigde. Trouw onder moeilijke omstandigheden werd geïdealiseerd. Het moet een mooie, een kleurige en veilig geordende wereld zijn geweest, maar het resultaat moest tenslotte zijn een wereld met een warwinkel van standen- en klassenonderscheidingen, waarin geboorte en titel letterlijk in iedere laag een rol gingen spelen en van de door het christendom gepreekte gelijkheid der mensen letterlijk niets was overgebleven. Lang nadat degenen die eens een nuttige functie hadden vervuld bij de verdediging van het land of de regering waren verdwenen, bleven hun nazaten zich beroepen op hun fraaie titel en stelden zij, dat zij behoorden tot een bevoorrechte kaste. Zij noemden zich van nobel bloed - beter dan hun buurman - en stelden daar wel tegenover dat hun blazoen hun zekere plichten oplegde, zodat zij een betrouwbaar

element in de samenleving zouden kunnen zijn, maar hun bijdragen aan het algemene welzijn namen toch zo af, dat er niet veel anders overbleef dan een willekeurige scheiding tussen twee soorten schepselen Gods. Waarvan de bevoorrechte groep niet alleen groot aanzien genoot, maar als regel ook welvarender was.

De charitas - ook geen nieuwe inzetting - was in de christelijke maatschappij tot plicht verklaard. Het beginsel der tweezwaardenleer, dat kerk en vorst tot in principe gelijkwaardige en gescheiden machten maakte, gaf menigmaal de kerk gelegenheid matigend op te treden. Deze twee factoren droegen er toe bij, dat die christelijke staat en maatschappij lange tijd redelijk wel functioneerden, maar de verschillen in materiële en sociale welstand moeten enorm zijn geweest. Groter dan wij nu in cijfers kunnen uitdrukken, maar - in het raam van die tijd - zeker groter dan tussen een rijkaard en een arme in onze eeuw.

Toch richtte zich het principiële, het theoretisch gefundeerde, verzet pas heel laat tegen de grondslagen van die christelijke staat en maatschappij. Er was gemor tegen die verschillen in materiële en sociale welstand, maar aanvankelijk géén principieel verzet tegen die ongelijkheid. Daarzonder kon men zich geen staat en maatschappij voorstellen. Het principiële verzet richtte zich tegen de geestesdwang - maar meer dan een vermoeden, dat geestelijke onvrijheid sterker grieft dan materiële armoede kan men daar niet aan ontlenen; de materieel en sociaal ten achter gestelden hadden in die maatschappij nauwelijks gelegenheid zich uit te spreken en het ontbrak hen aan woordvoerders.

Toch is er wel een vóórgeschiedenis der democratie, maar alleen in die zin, dat dan deze, dan gene groep in de praktijk barrières tegen willekeur oprichtte, dan deze of gene instelling werd belast met een min of meer democratische controle. Het spreekt vanzelf, dat het volk dat het minste hangt aan theorieën en het sterkst gelooft in praktische oplossingen, het Engelse, daarbij voorging.

Géén gecentraliseerd gezag en géén dictator, of ergens moeten zij oeroude instellingen ontzien, of advies vragen, of groepen aan zich binden en wel is déze trend duidelijk aanwijsbaar in

de geschiedenis: overal waar groepen zich konden laten gelden, streefden zij er naar macht en invloed te verwerven en te behouden. De ‘pairs de France’, de gelijken van de eerste Franse koning die hem kroonden, bewaakten hun privilege en hun nakomelingen nadien, maar niet anders deden de leden van de vorstelijke adviescolleges, en niet anders de oude ‘omstand’ bij de rechtspraak en niet anders de priestercolleges en niet anders de afgevaardigden van de burgers, die aanvankelijk werden opgetrommeld om te vernemen welke schatting zij moesten opbrengen, later om voor iedere belasting een privilege te verwerven en nog later om de heren in geldnood de wet voor te schrijven. Zonder algemene theorie, maar met het vlijmscherpe besef dat ‘voor iets ook iets hoort’ ontwikkelden zich uit machteloze vertegenwoordigers van het volk de colleges waar later de theoretische democraten de macht, of delen daarvan, zouden leggen. Drie soorten colleges vooral verwierven gezag: de adviescolleges, waarin de voornamen zaten, die menig vorst naar de ogen moest zien om steun voor zijn besluiten te verwerven, de rechtsprekende colleges, die menige zonderlinge vorstelijke beslissing moesten sanctioneren, en de afgevaardigden van de burgers die de schatkist moesten spekken en het beginsel ‘no taxation without representation’ huldigden voor het nog was geformuleerd.

Het sprekendste en bekendste voorbeeld van zo'n stukje theorieloze democratie dat in de praktijk werd verwezenlijkt, is de Magna Charta - het document dat Engelse lords al in 1215 van koning Jan zonder Land afdwongen en dat in beginsel een aantal vrijheden en zekerheden der burgers vastlegde. Van *alle* burgers, alhoewel het uiteraard alleen bedoeld was om de rechten van de machtige feodale heren tegenover de koning vast te leggen. Het hoort dus thuis bij de vroegste geschiedenis van de democratie in Europa, maar de lords wisten niets van democratische principes en zouden als één man achter hun koning zijn gaan staan als men hun had verteld dat ze de 20ste-eeuwse democratie aan het voorbereiden waren.

Het is niet verwonderlijk, dat het fundament van die christelijke maatschappij en staat niet principieel werd uitgedaagd. Het kwam ook niet alleen omdat een uitdaging van het gezag van de

kerk en de vorst bij de Genade Gods een uitdaging van de gehele samenleving zou hebben betekend, waar onvoorstelbare geestelijke en fysieke moed voor nodig zou zijn geweest, maar om te bewijzen, dat de macht van een vorst niet vrucht was van Gods wil, moest er een alternatief zijn en er *was* theoretisch géén andere verklaring. Terwijl gezag toch een historisch verschijnsel was en ook niet alléén verklaarbaar was als usurpatie.

Nee, de eerste vesting die geramd werd, was die van de geestesdwang en de willekeurige censuur van wereldlijke en kerkelijke overheden. Daartoe droeg - ook alweer zeker niet vanwege een democratische inslag - de Renaissance bij. Een vernieuwing van het denken en vernieuwing van de cultuur, die, zoals niet tot een verheerlijking, dan toch tot een groter respect voor het individu leidden. Het accent werd verlegd van de betekenis van het hiernamaals en het leven als voorbereiding voor de eeuwigheid, naar de mogelijkheden van het korte verblijf op aarde. Zij leidden zeker niet tot een hernieuwde belangstelling voor de democratieën als beginsel of als systeem, maar wel tot een strijd voor meer vrijheid van enkelen en het is uit het streven van die enkelen - misschien mag men zeggen van die enkelen die toen al behoefte hadden aan die vrijheid - dat de eerste inbreuken op de weer natuurlijkerwijze tot despotie uitgegroeide vorstenmacht werden aangebracht. John Milton bepleitte in de zeventiende eeuw tegen de vorstelijke en kerkelijke censuur de vrijheid van gedachte; was die vrijheid individueel en van de individu uit gedacht, John Locke ontwikkelde de tolerantiegedachte die de vrijheid van denken voor *anderen*, voor allen, bepleitte. Een zuiver democratische gedachte dus.

In de 18e eeuw, die merkwaardige koortsachtige tijd, waarin de rede en de wetenschap de geesten gaan boeien en de grondslag wordt gelegd voor de ontwikkeling van onze tijd, gaan theoretische en praktische ontwikkeling elkaar ontmoeten en wordt de geestelijke sprong naar de revolutionaire opvattingen van een nieuwe tijd gedaan.

Het is een merkwaardig en veelfacettig proces. In Engeland bestaat al een stuk praktische parlementaire democratie, maar voor de restanten van geestesdwang wijken de Pilgrim Fathers naar Amerika en ‘bij overeenkomst’ - dat is een stukje theo-

rie! - richten zij hun gemeenschap en haar gezag in en dat betekent dat deze vurige christenen de mensenwil mee laten spreken bij de schepping van ‘gezag’, dat voordien in de praktijk toch altijd in hoofdzaak werd gezien als een historische en goddelijke inzetting. In Amerika zelf ontwikkelt zich dan - na de bevrijdingsoorlog - die typische Amerikaanse staatkundige democratie, waar Thomas Jefferson de vader van is. Terug over de Atlantische Oceaan waaien die gedachten en het verhaal van die daden en zetten het koortsende Frankrijk in vlam. Daar is een systeem van staatkundige democratie uitgedacht door Jean-Jacques Rousseau, dat weliswaar zéér theoretisch is, maar een sluitend geheel schijnt te vormen en aan alle twijfel een einde schijnt te kunnen maken. Want is een ‘volonté de tous’ voor de instelling van een staat en maatschappij en een ‘volonté générale’ om die te regeren niet een schitterende oplossing? Al moet het ook in die tijd wel duidelijk zijn geweest, dat geen enkele staatsgemeenschap inderdaad op zodanige wijze tot stand is gekomen en een beleid dat wordt bepaald door de helft plus één, despotie betekent voor de helft min één.

De Fransen hebben getracht het leven consequent naar de theorie te richten en dat is één van de redenen waarom dit romantische volk voor koel en redelijk wordt gehouden, maar langer dan dagen of maanden hebben hun experimenten het niet gehouden. Na iedere beslissing hernam de natuur haar rechten en geraakten de menselijke mierenhopen onvermijdelijk weer in ouderwetse knopen. Ondanks de guillotine, die de bevoorrechten stelselmatig zou liquideren, scheen de samenleving voortdurend nieuwe bevoorrechten te fabriceren - en lang niet altijd omdat de sterke of slimme misbruik maakte van zijn voorrecht. Het bitterste voor de theoretici moet wel zijn geweest, dat hun egaliteitspropaganda van Frankrijk op zo korte termijn een keizerrijk zou maken.

Wat levert een blik op de geschiedenis op? Dat de feitelijke en praktische democratie theorieloos is afgedwongen. Dat er een theoretisch fundament is voor geestesvrijheid. Dat er géén sluitend betoog is, dat de democratische inrichting van staat en maatschappij historisch verklaart en een leidraad geeft voor het heden. Dat er een ‘democratisch beginsel’ bestaat - dat

in de praktijk wordt gebracht in koninkrijken met vorsten bij de gratie Gods, èn in republieken en dat functioneert, al zijn lang niet allen het er over eens wàt dat beginsel voorschrijft en van hoeveel gewicht het is, en dat theoretisch niet kan worden benaderd zonder ficties.

De fictie ‘regeren door het volk’ is minder beschadigd dan die van de gelijkheid - waarvan het fictieve karakter feitelijk is erkend. Dat het volk zelve regeert zou men nog kunnen volhouden door de invoering van de zogenaamde ‘vertegenwoordiging’ - dat is voor onze tijd nu iets vanzelfsprekends, maar Grieken en Romeinen kenden die niet en eerst de middeleeuwen voerden haar in. Niet het volk zelf, maar zijn vertegenwoordigers - en daardoor toch dat volk - regeren. Althans houden zij toezicht op de regering en kunnen zij derhalve een regering gelasten om te handelen als regeerde het volk zelve. Terwijl het zo voor de hand ligt, dat juist het systeem van vertegenwoordiging de mogelijkheid schept om de wezenlijke volksinvloed te verminderen, ja zelfs geheel uit te schakelen.

De fictie der gelijkheid is officieus, en alleen nog niet officieel, verworpen. Zij is feitelijk verlaten, toen men nadrukkelijk enige ‘droits de l'homme et du citoyen’ - tegenwoordig: grondrechten van de mens - afzonderlijk formuleerde. Dat betekende feitelijk, dat men toegaf dat de mensen niet in ieder opzicht gelijk waren en dat het niet mogelijk zou zijn knechtschap te voorkomen en dat de zwakke toch onherroepelijk in een minder gunstige positie zou geraken en dat men daarom enige rechten onaantastbaar en onvervreemdbaar wilde verklaren. Dat wil zeggen: dìe rechten mogen in het maatschappelijk verkeer nooit aangetast worden, al zou de ongelijkheid der mensen daar ook toe leiden. Deze rechten zullen wij voor de individuen, zelfs tegen hun zin, handhaven. In dit opzicht wensen wij geen ongelijkheid, omdat de mensen van gelijke waarde zijn.

Het is gebruik dat woord ‘democratie’ en ‘democratisch’ voor twee sferen te gebruiken. Met een ‘democratie’ duidt men de staatsvorm aan waarbij volksinvloed op de samenstelling van de regering en het regeringsprogram gewaarborgd is. Dat is de democratie in politieke of staatkundige zin. Men zou haar kunnen aanduiden met formele democratie. Maar het woord wordt

ook gebruikt om een levenshouding, een normenstelsel, een atmosfeer aan te duiden. Hooghartigheid, trots op rang of geboorte is ondemocratisch. Minzaamheid, medeleven met anderen, heet democratisch. Democratisch wil zeggen ‘fair play’, denken aan anderen - vooral de minderheid, vooral de zwakke. Het is de sfeer van understatement, van breidel van egoïsme, van gemeenschappelijke inspanning, van het compromis, van een redelijke verdeling der welvaart, van gelijke kansen voor allen: niet uit welwillendheid of grootmoedigheid, maar omdat van een meerdere of mindere *gelijkwaardigheid* van alle mensen wordt uitgegaan. In een democratie past daarom eerder hartelijkheid dan hoffelijkheid en eerder natuurlijkheid dan élégance. Noch die staatkundige (formele) democratie, noch die sociale democratie ontstaan vanzelf en handhaven zich natuurlijkerwijs. Integendeel, het staatkundige en maatschappelijke ideaal van onze tijd is een toestand die juist niet natuurlijk is. Een toestand die niet kan blijven bestaan. Nauwelijks is de volksinvloed op de regering verzekerd of hij neemt weer af, wordt ongedaan gemaakt en uitgehold. Nauwelijks zijn alle mensen in een gelijke maatschappelijke positie gebracht of ogenblikkelijk gaan verschillen optreden: met welke handicap men de sterken, de ijverigen, de slimmen en de gelukkigen ook laat starten. Ons staatkundige en maatschappelijke ideaal is op niets anders dan ficties gebouwd. Op de fictie dat een volk zichzelve kan regeren, op de fictie dat dat nodig is, ook op de fictie dat het gewenst en nuttig is, op de fictie dat alle mensen gelijk zijn en dat het mogelijk is het ontstaan van rangen, klassen, rangschikkingen, subordinaties en tenslotte knechtschap te voorkomen.

Nauwelijks laat men een maatschappij vrij of een - vermoedelijk - natuurlijker toestand herstelt zich. De sterken, de sluwen, de besten of de handigsten maken zich meester van de regering, het bezit, de macht en de zeggenschap over anderen. Met medewerking van die anderen. Velen van die anderen bieden de macht en het bezit en de zeggenschap de nobele leider, de redder in nood, de moedige leidsman aan. Wie misgunt een Churchill de welvaart die hem toeviel? Zijn pensioen, de vorstelijke geschenken, de enorme royalties uit zijn boeken? Het volk zou hem het liefst meer adeldom, geschenken, goud,

huizen en alles wat hij maar wilde aannemen, toewensen dan hemzelve lief was. De ongelijkheid ontstaat niet alleen omdat de anderen handiger, sterker, beter of sluwer zijn, maar ook omdat de gemeenschap de nobele voorman dat leiderschap, die zeggenschap, die welvaart en voordelen opdringt en niet alleen uit erkentelijkheid, maar omdat velen een neiging tot subordinatie is ingeschapen.

Onze idealen zijn gebaseerd op ficties en schilderen een toestand die geen dag kan blijven bestaan. En ook geen dag heeft bestaan.

Men moet ze zien als correctief. De normale groei naar een toestand waarin de burgers verschillende invloed uitoefenen en verschillende welvaart bezitten, leidt tot hevige spanningen. De machtsconcentratie tot despotisme. De geconcentreerde rijkdom tot opeenhoping van onproduktieve kapitalen en armoede bij anderen. Als die toestand is bereikt krijgen onze idealen plotseling diepe zin. De misdeelden herinneren zich het scheppingsverhaal. Allen zijn wij eenmaal naakt geboren en gelijk zullen wij zijn voor de Schepper. De ongelijke verdeling van macht en welvaart wekt afgunst en haat op. De eenmaal vrijwillig geschonken voorrechten steken anderen in de ogen. Zij zijn vergeten dat zij eenmaal zijn verdiend door de voorouders van de huidige bezitters, die ze hebben geërfd en hun tijd doorbrengen met zalig nietsdoen of slemppartijen of met het verzamelen van nog groter rijkdommen. En even natuurlijk als de ongelijkheid is gegroeid, even natuurlijk herstelt zich de gelijkheid, maar doorgaans explosief. Met geweld wordt een hèrverdeling van macht en bezit afgedwongen. En de vrijheid hersteld en de macht in de staat, in de maatschappij en over de goederen herverdeeld en een nieuw regelenstelsel ontworpen om *die* algehele gelijkheid te handhaven en wat de ongelijkheid heeft veroorzaakt, wordt uit de weg geruimd.

Het is om diè explosies te voorkomen, dat wij onze huidige idealen hebben gekozen. Zij omschrijven geen natuurlijke toestand, zij zijn niet gebaseerd op natuurlijke rechten (het verzwakt ze maar die fictie te stellen), ze zijn zelfs natuurlijkerwijs niet houdbaar. Ze zijn zelfs niet de verkieslijkste, althans niet altijd. Het is onzinnig het gehele volk te laten regeren en niet de

besten. Het staat niet vast, dat met een moderne democratische machinerie de besten aan het bewind komen en het is niet moeilijk te bewijzen, dat een verlicht en wijs despoot met vaderlijk gezag een gemeenschap beter kan regeren en tot groter voorspoed kan brengen en zelfs gelukkiger onderdanen heeft. Het is zelfs wel zo, dat een maatschappij er voordeel van heeft wanneer zij uitgaat van de ongelijkheid der burgers en er naar streeft ieder gelegenheid te geven zijn bijzondere gaven en bekwaamheden te ontplooien. En het is haar goede recht daarbij te dwingen. Zulk een maatschappij heeft zeker het hoogste rendement. Zij schept de grootste welvaart en zij schept de meeste schoonheid. Maar zij verzandt onherroepelijk in de despotie.

De politieke en sociale democratie staat niet *tegenover* de aristocratie en de dictatuur. Zij is er niet het tegendeel van en zij verdient niet de voorkeur omdat zij logischer, juister, natuurlijker, nuttiger en beter zou zijn. Dat alles staat niet vast en in velerlei opzicht heeft zij onmiskenbaar nadelen. Het is in de aristocratie, dat een golf van inspiratie zich doorgaans het beste kan ontwikkelen - of zij al door de aristocratie wordt begunstigd of zich er tegen verzet.

De politieke (en de sociale) democratie is heel iets anders. Zij is een typisch cultuurprodukt. Zij is een menselijke schepping. Zij is bedacht. Zij is door onze beschaving gemaakt. Zij steunt niet op een illusie of een Arcadie, zij is niet gecopieerd naar de toestand in het paradijs of van Haïti. Zij is niet de logische consequentie van de schepping of de menselijke natuur. Zij gaat in wezen niet uit van de gelijkheid der mensen. Zij gaat uit van heel iets anders: zij gaat uit van de veronderstelling, dat het mogelijk is de natuur te corrigeren. Zij wil de consequentie van de ongelijkheid niet aanvaarden, en beveelt een evenwichtstoestand aan - zij is een politieke en sociale conjunctuurleer. Zij streeft naar een toestand waarin de natuurlijke ontwikkeling wordt geremd; zij wenst niet die krachtsontplooiing, die de ongebreidelde natuur overal vertoont en zij stelt tegenover de natuurlijke cyclus: de heftige ontplooiing, de overwinning van de sterke en diens langzame ondergang, haar eigen cyclus. Zij belemmert de ontplooiing van de sterke en zoekt een harmonischer ontwikkeling van het geheel.

Het democratische ideaal laat zich daarom nooit afleiden uit een ideale natuurtoestand, want het is daarop een correctie. Het laat zich niet bewijzen uit de gelijkheid der mensen; het gaat uit van de ongelijkheid. Maar tegenover de natuurlijke ongelijkheid en de natuurlijke rangschikking die daar het gevolg van is, stelt zij haar beginsel van de gelijkwaardigheid der mensen en beveelt zij maatregelen aan om die gelijkwaardigheid tot uitdrukking te doen komen en te beschermen.

Het democratisch beginsel verdedigen uit een natuurtoestand is het verzwakken. Het is geen produkt van de natuur. Het is een produkt van de denkende mens, het is een stuk cultuur.

Dit stuk cultuur is, als alle cultuur, uiterst kwetsbaar. Cultuur is binding en beheersing van driften en emoties - maar de felle drift en hevige emotie zijn schoon, en nuttig somtijds. Tegenover de harmonie, het evenwicht, de rust van het cultuurideaal stelt men van tijd tot tijd de rauwe schoonheid van het barbarisme, dat spasmodisch veel groter kracht en feller schoonheid en brandender voldoening kan opwekken en schenken. Tegenover het harmonische, rustige leven van de democratie schildert men dan de verlokkingen van het gevaarlijke leven. Juist de rust en zekerheid en de bestendigheid worden dan aan de verachting prijsgegeven. Maar nog een menigte andere omstandigheden maakt het cultuurprodukt democratie - politiek en sociaal - bijzonder kwetsbaar.

Die frontaanval is niet de belangrijkste. Veel gevaarlijker zijn de interne en externe bedreigingen, wanneer democratische instellingen zijn verlept, of zelfs worden geïmiteerd, en een loze democratische façade verbergt, dat het democratisch beginsel niet wordt toegepast. Dat kan al heel makkelijk, want de democratische machinerie - de regels en instellingen - is alleen maar een hulpmiddel; niet de hoofdzaak. Daarom is die machinerie - die formele democratie - ook overal anders. In de Verenigde Staten wordt het staatshoofd gekozen, in Engeland is het een erfelijke koning; het zijn beide model-democratieën. In de V.S. worden burgemeesters, officieren van justitie en hoofdcommissarissen van politie gekozen; maar landen waar die functionarissen worden benoemd door de overheid kunnen ook hele brave democratieën zijn. Al die regelingen zijn natuurlijk heel belang-

rijk en het is begrijpelijk dat ieder volk zich aan de meest sprekende regelen van zijn systeem hardnekkig vastklampt, maar dáárdoor juist dreigt het gevaar, dat ‘regeling’ en ‘beginsel’ worden verward en dat het hulpmiddel de hoofdzaak wordt en de burgers zich veilig wanen in een democratie, omdat de president nog steeds iedereen de hand schudt en de begroting jaarlijks aan het parlement wordt voorgelegd. Intussen kan, door onachtzaamheid of opzet, de essentiële democratische functie van de regel al lang zijn verdwenen. Het partijenstelsel en het behendige gebruik van kostbare massa-beïnvloedingsmiddelen voor enkele grote lijsten hebben het in volle vrijheid kiezen van eigen vertegenwoordigers van veel luister beroofd; de grote macht die federaties van vakverenigingen is toegevallen bedreigt opnieuw het sociale evenwicht, dat juist ten gunste van de misdeelde arbeiders was gevonden. De gewaarborgde rechten van vereniging, vergadering en drukpersvrijheid - tezamen een bastion van waaruit oude en nieuwe denkbeelden voortdurend staat en maatschappij kunnen benaderen; tot aan beheersen toe - hebben niet veel zin meer, sedert de springplanken naar de geesten van de massa de radio en de televisie zijn geworden, die in alle landen feitelijk monopolies zijn. De moderne stelsels van sociale verzekering vergen zoveel rubricering en ordening, dat zij de maatschappelijke vrijheid van de individu dreigen aan te tasten. Dat zijn voorbeelden van gevaarlijke (onopzettelijke) uitholling, met zorgvuldige inachtneming van de regels. Maar in de regels zit het geheim niet. Wij weten dat al sedert de Romeinen, die van het interpreteren van rechtsregels een kunst hebben gemaakt en op het verbod om wijnranken boven buurmans erf te laten groeien een heel stuk burenrecht hebben gebouwd.

Nog duidelijker blijkt de betrekkelijke waarde van de democratische instellingen, sedert de moderne dictaturen zich in democratische gewaden kleden. Zij speculeren op de verwisseling van democratisch beginsel en democratische regeling en zeggen: wij handhaven deze of gene regel - maar zij hollen haar uit. Adolf Hitler was daar een expert in en arrangeerde de jaof nee-verkiezing met behoud van de Rijksdag, maar hij zou zijn meesters vinden in de communisten, die zich zelfs het woord

‘democratie’ toeëigenden en de ‘volksdemocratie’ schiepen; aangezien ‘demos’ óók volk betekent, is dat wel verdacht dubbelop.

De karikatuur is in die ‘volksdemocratieën’ te grof. De schertsverkiezingen, het machteloze parlement, de opzettelijk sobere kledij van de machthebbers en de schijnbaar onafhankelijke rechters tijdens de grote processen leiden niet velen om de tuin. Gevaarlijker is de spanning die in een democratie ontstaat wanneer de machinerie in de grond van de zaak niet meer werkt en de politieke en sociaal-economische problemen, die onder de bevolking ontstaan, niet meer hun logische oplossing vinden. Veel Europese landen zijn in politieke catastrofes terecht gekomen, omdat zij het grondgrondbezit niet tijdig en soepel konden aanpassen aan de eisen van een geïndustrialiseerde marktmaatschappij, waarin het grote, allen beschermende en voedende, landgoed geen zin meer had. Als een onvolgroeide of verstarde democratie niet als sociaal-economische conjunctuurregulateur kan ingrijpen, maakt een anti-democratische groep zich graag tot tolk van de eis van het ogenblik. In Italië worstelt de democratie al jaren met juist dàt probleem. Als in het Nabije Oosten vooral òndemocratische bewegingen succes hebben, dan is dat omdat zij verzekeren de relevante problemen te kunnen oplossen.

Democratie is géén doel op zichzelf; zij moet haar taak kunnen vervullen. Het essentiële van ‘een democratie’ is dus niet de machinerie - de methodiek van het landsbestuur - die overal verschillend kan zijn en zelfs het gebrek aan wezenlijke democratie kan verbergen; evenmin iedere actie in naam van het volk, ook al wil die toch duidelijk de noodzakelijke maatschappelijke verandering van het ogenblik, zoals in onze tijd: bezitsspreiding en invoering van sociale verzekeringen (in achterlijker landen: landhervorming) en steeds klemmender wordt de vraag: wat is dan in 's hemelsnaam het essentiële van een democratie?

De praktijk heeft bewezen dat het tot dusver wel gegaan is zonder een goede definitie. De meesten weten of voelen of ruiken wel op de een of andere manier wat ‘democratisch’ is en wat niet. Vooral Engelsen en Amerikanen zijn daar sterk in.

Engelsen gebruiken als criterium of iets ‘cricket’ is of niet; en met véél succes, maar het is onvoldoende voor het Europese vasteland, dat altijd logischer, methodischer en meer gesloten betogen vraagt en vooral voor de volken, die geen eeuwen scholing in democratisch denken en handelen achter zich hebben en democratie nog niet bedrijven uit hun ruggemerg. Onvoldoende bijvoorbeeld voor Duitsers, die nog lang niet intuïtief weten wat het democratisch beginsel voorschrijft en de juiste oplossing niet altijd vanzelfsprekend, slaapwandelend, aanvoelen.

Onvoldoende ook als kritische toetssteen bij de grote staatkundige en maatschappelijke veranderingen in het Europa van onze tijd; in de afzonderlijke Europese landen zelf en in de sectoren waarin zij gaan samenwerken. In de afzonderlijke landen worden veranderingen in de maatschappelijke structuur aangebracht met revolutionaire karaktertrekken. In menig land wordt het belastingstelsel opzettelijk gebruikt ter ‘herverdeling van de inkomens’, zoal niet tot wijziging van de maatschappelijke structuur. Aan de rechtschapen sociale bedoeling bestaat geen twijfel, maar of de structuur waarin de mensen in die landen uiteindelijk zullen gaan leven ‘democratisch’ zal zijn, dat is tenminste kwestieus. Nog moeilijker is het om de democratische beginselen te bewaken in de organen voor Europese samenwerking; in die sector eerst recht is de verleiding groot om de schijn voor de werkelijkheid te nemen - het hulpmiddel voor het wezenlijke. Bij iedere Europese bundeling komt automatisch de formule: een raad, een parlement, een hof, op de agenda; dat is blijkbaar de democratische goudkeur... misschien. Hoe zich reële volksinvloed op die gemeenschappen kan laten gelden is echter duister. Met het zo zonder meer overnemen van enkele inzettingen uit de nationale gemeenschappen is het democratische karakter van zulke nieuwe instellingen niet verzekerd. Niet voor het ogenblik en vooral niet voor de toekomst, wanneer gewijzigde omstandigheden een vroeger ideale regeling hebben uitgehold.

Regels zijn onvoldoende. Een ideale democratische staatsregeling, die voor alle tijden geldt, bestaat niet. De gebruikelijke toetsstenen: een parlement, openbaarheid, gewaarborgde

mensenrechten in een grondwet, vragen alleen naar het bestaan van enkele onderdelen van het hulpmiddel, dat individuele vrijheid en volksinvloed op de gang van zaken in staat en maatschappij moet verzekeren, maar die niet altijd kunnen bewerkstelligen, dat de verhouding tussen de ene mens en alle anderen - daaronder begrepen de maatschappelijke en staatkundige organisatie - inderdaad ‘democratisch’ is, zodat de democratie als sociaal-economische conjunctuurregulateur kan werken en iedere ongelijkheid die haar wettiging heeft verloren, ongedaan kan maken.

Daarvan is pas sprake - dunkt mij - wanneer er, naar tijd en plaats verschillend, een souvereine ruimte om een individu bestaat, die hem scheidt van de gehele buitenwereld (de anderen en de staat). In de regel is die ruimte nader omschreven in grondwettelijke rechten, grondrechten, natuurlijke rechten, maar deze opsomming is niet uitputtend. De ruimte is zo groot als de maatschappelijke omstandigheden toelaten. Is zij blijvend en geheel teloor gegaan, dan kan men niet meer van een democratie spreken. Uit de erkenning van die ruimte om de anderen vloeit de democratische sfeer voort: respect voor al die anderen, vooral als zij door hun opvattingen een minderheid vormen of zich maatschappelijk minder kunnen doen gelden door geringere begaafdheid of rijkdom. Op grond van die ruimte eist ieder respect en aandacht voor zijn opvattingen: in het politieke leven, in het maatschappelijk verkeer, bij de rechtsbedeling. Gezamenlijk moeten zij zich steeds kunnen bundelen om, politiek of sociaal verenigd, hun verlangens te kunnen laten gelden - met respect voor de gebundelden met andere belangen en andere opvattingen. Ook om als individu, als familie of als groep, anders te leven dan de anderen.

Het is logisch, dat de maatschappelijke en staatkundige structuur in verschillende landen ook verschillend is. Die apparaten zijn niet alleen in verschillende landen verschillend gegroeid; de verschillende geaardheid der mensen vraagt ook een verschillende structuur. Hoe evenwichtiger de burgers, des te soepeler structuur; in Engeland bestaan nauwelijks geschreven spelregels. In Latijnse landen zijn stuggere regelingen nodig; de belangstelling voor politiek is in die landen groter en heftiger,

het meningsverschil groot maar kort. Om continuïteit in de regering te verzekeren dient de formele democratie daarop te zijn afgestemd, maar geen formele democratie heeft eeuwige gelding; zij moet voortdurend vloeiend zijn.

Nooit echter garanderen de verkiezing, het parlement, de grondwet, de onafhankelijke rechter of de kabinetscrisis, dat er een democratie bestaat; dat zijn hoogstens aanwijzingen. Een volksdemocratie is geen democratie, omdat er om de individuen geen stukje onaantastbare ruimte is overgebleven - en zelfs al beroept een democratie zich op de uitzonderingstoestand, nóóit gaat die ruimte in een echte democratie geheel verloren. Engeland bleef tijdens wereldoorlog II een democratie; de communistische landen mogen zich beroepen op de historische taak een moeilijke, maar onvermijdelijke maatschappelijke revolutie tot stand te brengen, die een soortgelijke uitzonderingstoestand eist, zeker is dat zij in de satellietstaten het woord ‘democratie’ ten onrechte gebruiken.

Bij ons in het westen is het criterium nuttig om te controleren of tijdens grote sociale veranderingen de democratie niet geruisloos de hals om wordt gedraaid. Het complex sociale en fiscale maatregelen is in vele landen al zo omvangrijk en ingewikkeld geworden, dat er geen deugdelijke beroepsmogelijkheid tegen ambtelijke beslissingen mogelijk is. Fiscale en sociale criteria dringen den mensen naar enkele patronen te leven. Correctie is niet bepaald makkelijk, wanneer de kiesstelsels de aanwijzing van volksvertegenwoordigers in de handen van de besturen van enkele grote partijen leggen. Wanneer daarbij de fiscus de inkomens nivelleert is het alleen nog maar aan de zeer rijken mogelijk te ontsnappen aan de levenswandel, die een onpersoonlijke overheid voorschrijft - voorshands inderdaad met geen andere opzet dan de individuen een materieel zo aangenaam mogelijk leven te bezorgen.

Een historisch cultuurvoortbrengsel; die omschrijving houdt twee begrenzingen in. Zij veronderstelt een historie en een cultuur. Alleen een eeuwenlange training en oefening en een lange worsteling om evenwicht maken een volk tot een democratie. Alleen na eeuwen worsteling om de vrijheid en na lange be-

waking van de verworven vrijheden krijgt een samenleving dat merkwaardige vluchtige parfum van een volwassen democratie, waarin ieder van zijn ruimte gebruik maakt en blijft maken.

Het is nutteloos ‘democratie’ te introduceren in landen met mensen, die op die ruimte geen prijs stellen of er niets mee weten aan te vangen. In vele achtergebleven gebieden wonen mensen die gewend zijn te denken en te leven in collectiviteiten. Ze stellen de democratie evenmin op prijs als een symfonie van Beethoven of een schilderij van Rembrandt. Zij staan eerst aan het begin van een lange ontwikkeling, waarvan de democratie niet het begin, maar het sluitstuk moet zijn.

Er is echter nog een, wat benauwende, vraag en wel of democratie misschien niet een puur Westeuropese verworvenheid is en het resultaat van de ontwikkeling van de Europese mensen, met hun eigen gedachten en godsdienstige voorstellingen en hun eigen Europese training en dus alleen deel van de Europese cultuur en dus ook alleen bestaanbaar in de gebieden waar die Europese cultuur leeft, en dat wil dus zeggen: in West-Europa en het noordelijke deel van Amerika.

Alleen de toekomst antwoordt op die vraag.

Rijpe en onrijpe vruchten: Ontkolonisatie

De benaming ‘kolonie’ stamt van het Latijnse woord ‘colonus’, dat landbouwer betekent, en van het Romeinse gebruik om veteranen en andere verdienstelijke burgers te belonen met een stuk land in de maagdelijke streken van het uitgestrekte Romeinse Rijk om daar een kolonie - een volksplanting - te vormen. De stad Keulen - Colonia Agrippina - dankt er haar naam aan en met veel recht noemen de Franse boeren in Algerije zich dus ‘colons’. Met als voornaamste verschil, dat kolonisten later dikwijls niet zegevierende troepen volgden maar op een annexatie vooruitliepen, is twintig eeuwen lang het Romeinse voorbeeld gevolgd, maar het woord ‘kolonie’, dat dus nauw verbonden is met ‘volksplanting’ en ‘landbouw’, is óók de aanduiding geworden voor een andere uitzwerming en wel één waar de Grieken en Phoeniciërs het model voor hadden gegeven: de vestiging van handelsagentschappen en versterkte warenopslagplaatsen aan verre vreemde kusten. Griekse steden vestigden ze bij honderdtallen aan de kusten van de Zwarte en de Middellandse Zee en Marseille is er de bekendste van.

Twee typen van kolonisatie dus en gemakshalve zullen wij die verder aanduiden als Griekse en als Romeinse kolonisatie. Het wil niet zeggen, dat de Romeinen nooit ergens tijdelijke handelsagentschappen hebben gevestigd en al helemaal niet dat de Grieken niet zouden zijn geëmigreerd; naar Sicilië en Zuid-Italië zijn Grieken getrokken met geen andere bedoeling dan daar een blijvende volksplanting te vormen. Het wil alleen maar zeggen, dat de méeste Romeinse uitzwermingen als volksplantingen waren bedoeld, en dat de méeste Griekse uitzwermingen de stichting van factorijposten beoogden.

Het verschil is duidelijk: de Romeinse kolonisatie gaat ge-

paard met grote migratie; de vestiging in de kolonie is voor alle tijden bedoeld; het is een greep naar de hele samenleving.

De Griekse kolonisatie heeft een beperkt doel: zij wil de handel bevorderen; de kolonisten blijven tijdelijk op de buitenposten; de belangstelling voor de samenleving is beperkt en bepaalt zich tot het bevorderen of beveiligen van de bijzondere oogmerken van de kolonie. Meestal is dat de handel, later ook de verbouw van bepaalde produkten, soms ook steunverlening aan de vissersvloot, de beveiliging van onderzeese kabelverbindingen en nog veel later: de militaire beveiliging van een route of een gebied.

Beide kolonisaties hebben één trek gemeen: ze zijn gebaseerd op de technische superioriteit van een moederland en ze zijn alleen uitvoerbaar in een wereld met witte plekken op de kaart. In een wereld die geheel is opgedeeld in gelijkgerechtigde, zelfstandige staten en samenlevingen is kolonisatie niet denkbaar.

Beide vormen van kolonisatie zijn uitingen van vitale expanderende gemeenschappen, maar niet noodzakelijkerwijs van vitale staten. De machtige Hollandse kolonisaties van de zeventiende eeuw - typisch naar Grieks model - gingen uit van een verbazend vitale maatschappij en een weinig krachtige staat. Ze hoeven dus niet altijd een staatkundig of politiek karakter te hebben. Ze zijn niet per sé ‘imperialistisch’, maar beide vormen van kolonisatie kunnen dienstbaar worden gemaakt aan het streven naar gebiedsvergroting of machtsuitbreiding van een expanderende staat. Dan vallen kolonialisme en imperialisme samen.

In de loop der tijden is men met het woord ‘kolonie’ vooral een bepaald soort uitzwerming en expansie gaan aanduiden: uitzwerming en expansie over zee naar verre kusten of in verre landen. Zonder dat het woord geheel in onbruik is geraakt voor wat men geheel kolonisaties naar Romeins model zou kunnen noemen: in Nederland spreekt men van veenkoloniën en men duidt ook wel eens met koloniën aan de naar de Wolga, naar Zevenburgen of naar het Banaat uitgezwermde Duitsers, die zich eeuwenlang als een afzonderlijke gemeenschap hebben gehandhaafd in een vreemde staat, temidden van een vreemde, anderstalige, bevolking. Nog steeds duidt men ook groepen

vreemdelingen wel met het woord kolonie aan en men spreekt van de Nederlandse kolonie in Londen, als men de daar wonende Nederlanders wil aanduiden, wanneer zij zich als groep manifesteren.

In politieke zin echter is het woord kolonie vooral de aanduiding geworden voor uitzwermingen - hetzij naar Grieks, hetzij naar Romeins model - die hebben geleid tot staatkundige verbindingen tussen een moederland en een kolonie en dan in het bijzonder de uitzwermingen overzee. Het is géén gebruik om een op het vasteland gesubordineerde groep, volk of staat een ‘kolonie’ te noemen. In feite bestaat er tussen zulk imperialisme en koloniaal imperialisme dikwijls weinig verschil. Zo hebben de Russen zich van Siberië meester gemaakt en de Turken van het Nabije Oosten en de Oostenrijkse kroon van West- en Zuid-Slaven en feitelijk was dat koloniseren. Maar het is toch niet zonder reden, dat een expansie aan de grens en een expansie naar verre vreemde kusten niet met hetzelfde woord werden aangeduid. Bij zo'n kolonisatie vlak over de eigen grens ontstaan heel andere toestanden en heel andere problemen dan wanneer een land zijn expansie zoekt in verre streken. Het meest in het oog springende verschil is wel, dat bij zulke expansies overzee het verschil in samenleving, vooral in atmosfeer van de samenleving tussen moederland en expansiegebied veel groter blijft.

In ieder geval heeft de verhouding moederland-kolonie, maar dan kolonie als uitzwermgebied op verre afstand, een complex van geheel eigen problemen geschapen.

De geschiedenis van het kolonialisme is een facet der wereldgeschiedenis en met die algemene geschiedenis onlosmakelijk verbonden, met andere woorden: een koloniale episode wordt wèl altijd gekenmerkt door enkele typisch-koloniale karaktertrekken, maar de politieke, de economische en vooral de sociale opvattingen van ieder tijdvak bepalen ook voor het grootste deel de koloniale verhouding. Wat men in de geschiedenis van een kolonie kan aanduiden als uitbuiting, wreedheid, arrogantie en onderdrukking, is lang niet altijd een gevolg van de koloniale binding, maar veelal een verschijnsel dat zich in kolonie en moederland gelijkelijk voordoet. Het optreden van de kolonisa-

toren tegenover de inheemse bevolkingen verschilt weinig van het optreden van de leidende klasse tegen de inheemse bevolking van het moederland. Veel van wat inherent was aan de samenleving in het moederland in het verleden en ook wordt aangetroffen in de kolonie, wordt ten onrechte toegeschreven aan het kolonialisme. En de vraag rijst wat of van dat kolonialisme dan eigenlijk het essentiële kenmerk is.

Het is misschien wel het duidelijkst te omschrijven als een door afstand bemoeilijkte of onmogelijke expansie, die niet tot blijvende integratie van moederland en kolonie kan leiden en derhalve een tijdelijk karakter moet dragen. Op de eeuwen met golven van kolonisaties zijn eeuwen met golven van ontkolonisaties gevolgd. Van de laatste golf zijn wij getuigen na Wereldoorlog II. Maar om de betekenis van die laatste ontkolonisatie en haar consequenties te doorzien is het nuttig om de beide grote grondpatronen van de kolonisatie - het Romeinse en het Griekse model - duidelijk te onderscheiden. En dat is niet moeilijk. Want het grootste deel van de koloniën kan betrekkelijk eenvoudig worden ingedeeld in de Griekse of Romeinse klasse.

Na de ondergang van de eerste Europese zeemogendheden Griekenland en Rome, was de zwerflust van de Europeanen zeker niet verminderd. Hij was eerder toegenomen. Maar de grote volksverhuizingen speelden zich af op het land. Zelfs voorzover de volksverhuizers van de zee gebruik maakten, zijn hun uitzwermingen voor de moderne koloniale geschiedenis niet van betekenis gebleven.

De grote zwervers over de zee waren toen de Noormannen, die in de negende, tiende en elfde eeuw overal heen voeren, waar maar water was, maar zij eerst recht schiepen geen ‘koloniale’ verstandhouding. Voorzover zij geen zeerovers waren, vestigden zij zich langs alle Europese kusten en vermengden zij zich met de plaatselijke bevolking, waarin zij zich meestal een leidende positie verwierven.

Er zijn trouwens nog wel meer tijdelijke of plaatselijke escapades, die men met enige goede wil als koloniaal zou kunnen beschouwen, maar die voor de moderne geschiedenis toch niet meer van belang zijn. In Amerika hebben zich ook Zweden

vastgezet, Brandenburg heeft een korte periode aan kolonialisme gedaan en de Italiaanse steden Pisa, Genua, maar vooral Venetië, stonden lange tijd aan het hoofd van koloniale handelsimperia.

Nog merkwaardiger was de organisatie van de Duitse Hanze (er waren meer van zulke middeleeuwse verenigingen van kooplieden, die zich naar het voorbeeld van de handwerkers tot een gilde hadden verenigd), die in de 13e en 14e eeuw een grote rol speelde en kantoren onderhield van Londen tot Nowgorod. Naarmate die organisatie zich duidelijker ontwikkelde tot een bond van steden, zou men van een soort staatkundige organisatie kunnen spreken, die met de factorijen in den vreemde samen een klein koloniaal imperium vormden, maar de hele organisatie was toch te zeer van zuiver commerciële aard om politieke problemen in het leven te roepen. Trouwens, ze heeft geen sporen nagelaten.

Ook de Kruisvaarders en de religieuze ridderorden die hun veroveringen in het Heilige Land beloofden te beveiligen, zou men kolonisten kunnen noemen. Het koninkrijk Jeruzalem - zeker niet als tijdelijke vestiging bedoeld - zou men kunnen rangschikken onder de koloniale geschiedenis. Misschien ook wel die andere merkwaardige religieuze uitzwerming van de Jezuïeten naar Paraguay, waar deze paters in de 16e eeuw in het voor de Spaanse kroon verworven gebied ‘reducties’ organiseerden in het binnenland, dat waren organisaties die zich het beheer aantrokken van Indiaanse dorpen en onder de autocratische leiding stonden van een missionaris. De Jezuïeten hadden van de Spaanse kroon toestemming gekregen om allen - ook Spanjaarden - uit die dorpen te weren teneinde slavenhalen tegen te gaan. De gezamenlijke reducties vormden een soort theocratische Jezuïetenstaat, waarbinnen de landbouw werd georganiseerd en ook groothandel werd gedreven. Tot omstreeks 1750 heeft deze Jezuïetenstaat zich kunnen handhaven. De kooplieden en bankiers Fugger uit Augsburg hebben tijdelijk koloniale bezittingen in Zuid-Amerika gehad.

De grote Europese kolonisatie, die Europa zulk een ongehoorde macht in de wereld zou verschaffen en die pas na de tweede

wereldoorlog zou worden geliquideerd, kon eerst ontstaan toen Europese staten zich weer ontwikkeld hadden tot zeemogendheden en ze was een gevolg van de grote ontdekkingsreizen, die een hele nieuwe wereld openden. De kolonisatie is begonnen in de 15e eeuw en het zijn vooral de Portugezen en Spanjaarden geweest, die aan het eind van de routes van de ontdekkingsreizen van de 14e eeuw, de eerste echte kolonie in de moderne zin van het woord, schiepen.

Koning Hendrik de Zeevaarder van Portugal was de eerste grote kolonisator. Deze dom Enrique el Navegador, die in 1460 stierf, kwam tijdens een veldtocht tegen de Moren in contact met kooplieden uit Timboektoe en zijn avontuurlijke geest werd van die tijd af gefascineerd door het verlangen om nieuwe handelsroutes te vinden en hij rustte daar veel scheepsexpedities op zijn kosten toe uit. Maar Spanje zat Portugal nauw op de hielen. Tweemaal (in 1494 en in 1529) en met pauselijke hulp en zegen verdeelden Spanje en Portugal (niet zonder grote vrijmoedigheid) de gehele onontdekte wereld, opdat zij niet in twist zouden geraken over het bezit van de nieuw ontdekte en in beheer genomen gebieden.

Men rekent de moderne koloniale geschiedenis aan te vangen in 1402, toen Spanje de Canarische eilanden verwierf, maar eerst na de ontdekking van Amerika in 1492 nam vooral Spanje's koloniale ontwikkeling een enorme vlucht.

Zowel de Portugese als de Spaanse kolonisatie hadden van de aanvang af een sterk politiek karakter: het waren uitzwermingen naar Romeins patroon. Weliswaar was het verwerven van zeldzame goederen - vooral goud - maar ook het drijven van handel een belangrijk doel, maar nauwelijks minder gewichtig was het verwerven van gebied voor de kroon van Castilië en het opbouwen van een blijvende vestiging, die ook zou kunnen dienen voor de missie - vandaar dan ook die pauselijke belangstelling voor de verdelingsverdragen.

De ontplooiing van het kleine Portugal was maar van korte duur. Even snel als het zijn vooraanstaande positie als koloniserende mogendheid had verworven, takelde het weer af. Maar de glorieuze koloniseringsperiode is uit de koloniale geschiedenis niet meer weg te denken, omdat Portugal ook Brazilië - dat

is bijna de helft van Zuid-Amerika - verwierf en daarmee het grootste en misschien wel rijkste land van Zuid-Amerika tot Portugees sprekend gebied maakte; ook omdat het de restanten van groot imperium tot na de tweede wereldoorlog wist te behouden.

De restanten van dat Portugese koloniale imperium zijn nog heel groot; de Portugezen hebben uit hun kortstondige ontplooiingsperiode uiteindelijk meer overgehouden dan de Spanjaarden. De spreiding is ongelukkig. In bijna alle streken waar het antikolonialisme machtig is, en machtiger wordt, staan nog gebieden onder Portugese souvereiniteit en het is bijna een wonder, dat Portugal na de tweede wereldoorlog nog geen veer heeft moeten laten, want het had zijn oude rechten te verdedigen in China, in Indonesië en in India. Minder gevaar lopen - vorlopig - de bezittingen in Afrika, die ook het grootst zijn.

In China (Macao, aan de zuidoostkust van China tegenover Hongkong) en in India (Goa, Daman en Dioe) heeft het Portugese bezit het karakter van een factorijpost. In Indonesië heeft het van Timor het oude Portugese deel weten te behouden. In Afrika heeft het de uitgestrekte provincies Angola (aan de westkust) en Mozambique (aan de oostkust) en een stuk van Guinea, plus de Kaap Verdische Eilanden (tegenover Dakar en Frans West-Afrika) en Saint Thomas en Principe (tegen Frans Equatoriaal Afrika). Madeira en de Azoren worden dan tot het moederland gerekend. De bevolking van die koloniale bezittingen telt circa 13 miljoen zielen.

De grote kolonisator werd Spanje, dat de grootste ontdekkingsreizen uitrustte en de grootste invloed en het grootste gebied verwierf in Noord-, Midden- en Zuid-Amerika. Met een beroep op ‘het recht van de eerste bezitnemer’ maakten Spaanse kolonisatoren zich voor de Spaanse kroon meester van geheel Midden-Amerika en van Zuid-Amerika op Brazilië na. In Noord-Amerika verwierven zij Florida en het zuidwestelijk deel van wat nu de Verenigde Staten heet. Zij zochten in die gebieden eer - het waren eersterangs avonturiers, die eerste uitzwermers - maar ook goud en toch ook niet in de laatste plaats God en zij maakten van het Spanje van Philips II het rijk, waar de zon

nooit onderging. Hun voorkeur ging uit naar bewoonde gebieden, bij voorkeur gebieden met een zekere welvaart en zo mogelijk gebieden waar goud en zilver werden gevonden. Voor onbewoonde streken, waar zij geen profijt konden trekken van de arbeid van de bevolking, hadden ze maar weinig belangstelling. Strikt gesproken was het geen zuivere uitzwerming naar Romeins patroon. Niet alle kolonisatoren hadden het voornemen zich blijvend in de nieuwe wereld te vestigen, maar de greep naar de samenleving was machtig en het tijdelijk karakter van het verblijf in de nieuwe wereld stond niet op de voorgrond. Het was echter in geen geval een uitzwerming naar typisch Grieks patroon. Het lag allerminst in de bedoeling om de inheemse maatschappij ongemoeid te laten en de Spaanse invloed te beperken tot factorijposten. Het was een volledige greep naar land, naar het volk en naar de samenleving.

Het Spaanse monopolie heeft nog geen honderd jaar geduurd. Toen verloor het de suprematie ter zee, waarmee het de kennis van de routes tot een Spaans geheim had gemaakt en andere Europese zeemogendheden de weg naar de nieuwe wereld had afgesneden. Het lot van de onoverwinnelijke vloot, die het in 1588 tegen de verenigde vloten van Engeland en de Nederlanden had afgelegd, maakte een einde aan dat Spaanse monopolie en die Spaanse suprematie. Tegen het einde van de 16e eeuw kreeg Spanje te maken met Franse, Engelse en Nederlandse belagers van zijn gezag in de Amerika's.

De Nederlandse ontplooiing na 1588 is wel het grootst geweest. In 1642 bestonden er Nederlandse vestigingen aan de Noordamerikaanse kust (New-York en Boston), in Midden-Amerika hadden de Nederlanders zich vastgezet op de Antillen, en in Zuid-Amerika hadden zij vestigingen in Guyana en op de kust van Brazilië. In Afrika onderhielden zij vestigingen aan de Goudkust en aan de Kaap, in Voor-Indië op Ceylon en in Madras; zij controleerden Indië, Malakka en Formosa en hadden zelfs een factorij in Japan op Decima.

De Franse belangstelling ging in de eerste plaats naar eilanden in de Caraïbische Zee, maar vooral naar het vasteland van Amerika en Canada. In 1603 stichtte de ontdekkingsreiziger Champlain een Franse bevolkingskolonie in Canada en de

Fransen verwierven een brede strook van Midden-Amerika, van Canada over de grote meren langs de Mississippi tot in het zuiden van de huidige Verenigde Staten aan de Golf van Mexico.

Ook de belangstelling van de Engelsen ging in sterke mate uit naar het noorden van Amerika. Al in 1583 verwierven zij Newfoundland en in 1587 noemde Sir Walter Raleigh zijn veroveringen Virginia naar de ongehuwde Engelse koningin Elizabeth. De Engelsen breidden hun invloed uit aan de oostkust van wat nu de Verenigde Staten heet tot zij het hele gebied van de grens van het tegenwoordige Canada tot het Spaanse Florida beheersten. Zij verdreven de Nederlanders uit Boston en Nieuw-Amsterdam en slaagden er zelfs in om in 1763 de Franse positie over te nemen. Zoals Engeland tijdens de beroeringen van de Franse revolutie en de daaropvolgende Napoleontische oorlogen in de hele wereld het bezit van Spanjaarden, Fransen en Nederlanders afkaapte.

De van Frankrijk overgenomen positie in Noord-Amerika bracht hun echter niet veel geluk. Tien jaar na de verdrijving van de Fransen brak in Boston de eerste opstand tegen het Engelse gezag uit en nog geen tien jaar later (in 1783) moest Engeland de onafhankelijkheid van de Amerikaanse staten erkennen. Het bleef daar niet bij, want die geslaagde ontkolonisatie van de westkust van Noord-Amerika leidde een onafhankelijkheidsbeweging in geheel Amerika in, die vrijwel geheel Midden- en Zuid-Amerika de onafhankelijkheid bracht.

Een groot aantal factoren viel samen. Liberale denkbeelden maakten zich meester van de geesten in Europa, maar ook in de uitzwermgebieden. De Franse revolutie van 1789 tastte de heiligheid van het koningschap in het merg aan, maar de Franse revolutie en de daaropvolgende Napoleontische oorlogen verzwakten ook de kracht en het gezag van de Europese moederlanden. Van 1791 tot 1803 maakte Haïti zich vrij en van 1810 tot 1825 golfde de ontkoloniseringsbeweging over Zuid- en Midden-Amerika.

Twee grote vrijheidsstrijders betwistten het gezag van de Spaanse kroon. In het noorden van Zuid-Amerika Simon Bolivar, in het zuiden José de San Martin, en in vijftien jaar van

strijd tegen de Spanjaarden en de royalisten gelukte het de onafhankelijkheid te verwerven.

Simon Bolivar stond daarbij het voorbeeld van de insurgenten in Noord-Amerika voor ogen. Zij hadden zich tezamen bevrijd en voor een nieuw tijdperk de grondslag gelegd met de oprichting van hun Verenigde Staten, die zij door de toevoeging ‘van Amerika’ tot een hommage aan de ontdekker Amerigo Vespucci hadden gemaakt en Simon Bolivar droomde van een soortgelijke structuur voor het zuiden onder de naam van Verenigde Staten ‘van Columbia’, die de ontdekker Christophourus Columbus zou eren. Maar Simon Bolivar was géén George Washington. Geen harmonische, evenwichtige bouwmeester, maar een gepassioneerd en bewogen vrijheidsstrijder, die wèl excelleerde in het in beweging brengen van het volk en gedurfde militaire operaties, maar die niet over het staatsmansschap beschikte om de bevrijde gebieden bijeen te houden. Van het in 1819 bevrijde Columbia scheidden zich in 1827 Peru, in 1830 Equador en Venezuela en in 1903 Panama weer af.

In 1816 waren Argentinië, Uruguay en de Jezuïetenstaat Paraguay onafhankelijk geworden, in 1817 Chili en in 1825 Bolivia, dat een onafhankelijke staat werd, maar door haar naam zelve liet blijken hoezeer zij zich verbonden voelde met de bevrijder Bolivar, die in wat nu Venezuela heet was geboren en zich teleurgesteld en verbitterd had teruggetrokken toen de bevrijde Spaanse gebieden uiteenvielen.

In 1821 maakten Mexico en Midden-Amerika zich onafhankelijk. Met Brazilië liep het nogal merkwaardig: het maakte zich van het moederland los als een afzonderlijk keizerrijk onder een keizer uit hetzelfde vorstenhuis Bragança, dat ook Portugal bestuurde en werd pas in 1889 - na een vreedzame en onbloedige revolutie - een onafhankelijke republiek.

Daarmee was het bevrijde Zuid-Amerika uiteengevallen in een aantal republieken, waarin de oude Spaanse administratieve indeling in onderkoningschappen en kapiteinschappen-generaal weer terug te vinden was. De provincie van de Rio de la Plata was een onderkoningschap (waarin de Jezuïetenstaat Paraguay lag) en werd Argentinië. Uruguay werd een bufferstaat tussen Argentinië en Brazilië. Chili en Peru waren in de Spaanse tijd

kapiteinschappen-generaal en het Columbia van Simon Bolivar was het oude onderkoningschap Nieuw-Granada.

Nadat de V.S. hun grondgebied door aankopen van Frankrijk en Spanje hadden vergroot, was van de hegemonie van Europa over Amerika, die circa drie eeuwen had geduurd, niet veel overgebleven. In Zuid- en Midden-Amerika (de Caraïbische Zee) klampten kolonisatoren zich aan restanten vast; alleen het grote Canada maakte zich niet onafhankelijk.

Wat echter had zich nu onafhankelijk gemaakt? Een kolonie - inderdaad, maar wel te verstaan: de volksplanting zélve. Niet de oude gemeenschappen van de inheemsen. Het waren de uitgezwermde Europeanen, de emigranten, die niet meer aan de leiband van de regering van het moederland wilden lopen. Het waren de kolonisatoren zélve, die zich onafhankelijk maakten en het was niet een verzet van de autochtone bevolking tegen de kolonisatoren. De grote leiders George Washington, Simon Bolivar, José de San Martin waren geen Amerikaanse inheemsen, maar ‘Europeanen’, Simon Bolivar zelfs gesproten uit een oud adellijk Spaans geslacht. In de noordelijke Amerika's speelde de autochtone bevolking helemaal geen rol; in Zuid-Amerika maakten de leiders van de opstand gebruik van de hulp van inheemsen, deels met gemengd bloed; gaucho's en de llaneros vormden keurtroepen van de Zuidamerikaanse generaals. Het was een gevolg van het verschil in de houding van de kolonisatoren in het noorden en in het zuiden tegenover de gemeenschap. Naar het noorden waren, vooral uit Engeland, velen getrokken, die de sociale structuur van het oude Europa niet meer aanvaardden. Zij gingen naar een nieuwe wereld, omdat zij de autocratische structuur van de Europese gemeenschappen - en haar geestesdwang - wilden ontvluchten. In Zuid-Amerika was dat niet het geval. Een gemeenschap, waarin de leiding toekwam aan een door afstamming daartoe voorbestemde groep, vonden zij normaal. Zij verzetten zich wel tegen het verstarde regime van het aderverkalkte Spanje, maar op *praktische* gronden en niet op theoretische. Hun houding tegenover de inheemse bevolking was daarom ook héél anders en wanneer de inheemsen de christelijke godsdienst omhelsden, dan waren zij welkom in de onderste laag van de bevolkingspiramide, die in de gedach-

tenwereld van die zuidelijke kolonisatoren normaal was.

Overigens was het hele werelddeel Amerika eigenlijk ‘mensenleeg’; het zuiden van Brazilië, Argentinië, Paraguay en Uruguay waren vrijwel niemandsland. Alleen in Midden-Amerika bestond een goed georganiseerde staat en gemeenschap - het Inca-rijk - dat voor een handvol avonturiers onder leiding van Cortez bezweek, omdat de koning verlamd werd door zijn geloof aan een voorspelling, dat een witte God zou komen om het gezag over te nemen. In Noord-Amerika woonden halfnomadische Indianen, die geen georganiseerd verzet van belang tegen de kolonisten wisten op te brengen, maar ook niet in staat waren om zich in de nieuwe gemeenschap te voegen en daar is de inheemse bevolking goeddeels verdwenen. In Zuid-Amerika is de inheemse bevolking als zodanig ook verdwenen. Op een totaal van 80 miljoen zielen vormen de 15 miljoen blanken natuurlijk een minderheid, maar ze zijn toch nog talrijker dan de oorspronkelijke Indiaanse bevolking, die op circa 7 miljoen zielen wordt geschat. De negers en mulatten tellen eveneens 8 miljoen zielen, de overige 50 miljoen zijn van gemengde afstamming.

Kenmerkend voor de ontkolonisatie van de Amerika's rond 1800 is dus, dat het een onafhankelijkheidsbeweging van de kolonie en de kolonisatoren was. De volksplanting was - wat Turgot noemde - een rijpe vrucht geworden en viel van de boom. De technische superioriteit van het moederland was verdwenen. De uitdaging kwam van de uitgezwermden. Op eigen kracht bevrijdden zij zich van het gezag van het moederland.

Geheel anders zou het lopen bij de ontkolonisaties in de twintigste eeuw en de voornaamste oorzaak daarvan schijnt te zijn, dat de Amerikaanse ontkolonisatie een opstand van ‘Romeinse’ kolonies was en die tweede golf een afbraak van het gezag van kolonisaties naar ‘Grieks’ patroon. Vooral dan de ontkolonisaties in Azië, want op twee andere tonelen liggen de stukken heel anders. In het Nabije Oosten was iets heel anders gebeurd; dáár was een groot gebied eerst onder het gezag gekomen van een aangrenzend land, onder het gezag van Turkije en dus een structuur ontstaan, die men niet koloniaal kan noemen. Ze werd pas min of meer koloniaal, toen de invloed

van Turkije afbrokkelde en Europese landen stukken Turkse opperheerschappij gingen overnemen, maar púúr koloniaal kon die nieuwe verstandhouding toch ook weer niet worden genoemd, omdat de Europese landen, die zich meester maakten van stukken van het Turkse Rijk, opereerden in betrekkelijk nabij gelegen gebieden, waarmee Europa historische banden had onderhouden. In Afrika - het zwarte deel van Afrika - ging het nog weer anders, omdat dit bijzonder primitieve en onherbergzame land eerst heel laat werd opengelegd en werd gekoloniseerd in een periode waarin de kolonisatoren al allerlei belemmeringen in de weg werden gelegd. Het Nabije Oosten en Afrika vormen hoofdstukken op zichzelf.

Van de drie Aziatische koloniale imperia, die in de 20ste eeuw geontkoloniseerd werden - het Engelse, het Nederlandse en het Franse - behoort de geschiedenis van het Franse imperium eigenlijk meer in de afdeling Afrika en het Nabije Oosten, omdat het eveneens laat werd opgebouwd en dus in de trant van de kolonisaties zoals die in de gehele 19e eeuw in internationaal overleg werden tot stand gebracht, maar de geschiedenis van de bevrijding heeft vele facetten gemeen met de bevrijding van de Hollandse kolonisaties, zodat het nuttig is de liquidaties van Frans-Indochina, Brits-Indië en Nederlands-Indië gezamenlijk te bezien.

Van deze drie imperia zijn het Hollandse en het Engelse de oudste en het Hollandse het gelukkigste en meest geslaagde. Beide uitzwermingen, die van Nederland en Engeland, droegen aanvankelijk helemaal, en duidelijk, het karakter van een ‘Griekse’ kolonisatie. De ontsluiting van die Aziatische wereld kwam slechts enkele jaren na de ontdekking van Amerika. In 1498 voeren Portugezen om Kaap de Goede Hoop en belandden in de beide Indiën en in de loop van de 16e eeuw vestigden zij zich in India en op de Molukken, want hun belangstelling ging vooral uit naar de handel in kostbare specerijen. Het was al lang bekend waar die specerijen vandaan kwamen. Met prauwen werden ze door de Indische archipel naar Malakka of Bantam gebracht en op Vóórindische, Perzische of Arabische schepen naar de Perzische Golf gevoerd, en per karavaan naar Egypte en de Italiaanse handelaars getransporteerd.

De Nederlanders zaten de Portugezen op de hielen. In 1594 rustte de Compagnie van Verre een schip naar Bantam uit en in 1602 werden Hollandse reders- en koopliedenbelangen gebundeld in de ‘Generale Nederlandsche geoctrooieerde Oost-Indische Compagnie’, die bijna 200 jaar zou bestaan en als V.O.C. Nederlands gezag in de Indische archipel uit zou oefenen. Ondanks de vennootschapsvorm en ondanks het strikt zakelijke doel had deze V.O.C. in feite een publiek karakter. Zij was wel niet de vertegenwoordigster van de republiek, maar zij was toch tot zóveel gemachtigd, dat men wel van een publiekrechtelijke instelling kan spreken. Zij verdreef de Portugezen uit Indië, maar strekte haar bedrijvigheid ook uit tot de kust van Coromandel, Ceylon, Bengalen, China en Japan, maar moest op haar beurt vestigingen aan de Engelsen afstaan en allengs concentreerde zich haar bedrijvigheid op Indië, waar de compagnie echter bepaaldelijk geen volledige souvereiniteit nastreefde en alleen maar gelegenheid zocht tot het uitoefenen van handel, het recht om pakhuizen en woningen voor personeel te bouwen en die te versterken tegen onverhoedse aanvallen en als de V.O.C. in Indië, door de omstandigheden gedwongen, zich wel eens te veel als souverein gedroeg, dan gebeurde dat zeker tegen de zin van de Hollandse machthebbers, die als enig doel van de V.O.C. zagen: de handel en het liefst de alleenhandel.

Aan de vreemde figuur van een handelscompagnie, die een gedeeltelijke souvereiniteit in een vreemd land uitoefent, kwam pas in 1795 een einde door de omwenteling in Holland, en in de staatsregeling van 1798 nam de overheid de taak van de V.O.C. over. Vrij spoedig daarop brak de interimperiode van de Franse inlijving van Holland aan: de Engelsen namen in Indië de plaats van de Nederlanders in, maar op 19 augustus 1816 werd op Java weer de Nederlandse vlag gehesen en namen commissarissen-generaal, nu voor het koninkrijk, het bewind weer over. Daartoe was niet dan na heftige discussie besloten, want Nederlandse zakenlieden voelden er het meest voor om de oude toestand te herstellen. Het ging hun om de handel en het recht om factorijen te vestigen; imperiale neigingen bestonden er nauwelijks en zonder veel enthousiasme kwam in de loop van de 19e eeuw allengs het gehele bestuur over Nederlands-Indië aan de Neder-

landse regering, maar tot een greep naar de gehele samenleving, zoals in Amerika, is het nooit gekomen. Er was nooit grote migratie, uitermate gering waren de blijvende vestigingen van Nederlanders, en steeds nadrukkelijker kwam ook in de regeringsreglementen en de staatsregelingen tot uitdrukking, dat er in het uitzwermgebied een vreemde en autochtone samenleving bestond, die voor het grootste deel naar eigen oude rechten en gewoonten mocht, en moest, blijven leven en moest worden beschermd en al in de tweede helft van de 19e eeuw was er een duidelijk streven om die maatschappij zich ook te laten ontplooien. In de 20e eeuw werden pogingen ondernomen om de omvang van de werkzaamheden van het Nederlandse koloniale bestuur terug te nemen en steeds meer verantwoordelijkheid voor de gang van zaken in handen van de autochtone bevolking te leggen.

De opbouw van het Britse imperium in Azië ging aanvankelijk langs dezelfde lijnen. Ook de Engelsen voeren in het zog van Vasco da Gama en zij troffen in Vóór-Indië dan ook een Portugese vestiging aan, het gebied van Goa, waar de Portugezen zich al in 1510 hadden vastgezet. Ook de Engelsen maakten gebruik van een handelsvennootschap en wel de ‘East India Company’, die zich in 1693 in het zuiden - in Madras - had vastgezet en in 1661 in Bombay en die er in slaagde om de Portugezen uit Bengalen te verdrijven, zodat zij van 1690 af van Calcutta een groot handelscentrum maakte. Van 1624 af oefende ook de East India Company semi-staatkundige macht uit. De Engelsen troffen in India ook grote Franse vestigingen aan. Het drama van Noord-Amerika herhaalde zich; de Fransen werden door de Engelsen weggewerkt. In de 18e eeuw verdreven zij de Fransen van de Coromandelkust en uit Bengalen en van die positie uit verwierf de East India Company invloed in gehéél India. Zij maakte daarbij gebruik van de grote twisten in India zèlf, waar de verzwakte mohammedaanse Mogoldynastie in heftige strijd was gewikkeld met oude Hindoedynastieën. In die onderlinge twisten konden de Engelsen zich opwerpen als de grote arbiters en de handhavers van ‘law and order’. De ontwikkeling is aanvankelijk dezelfde als die in het Nederlandse uitzwermgebied: in 1784 geeft de ‘India Act’ de

staat medezeggenschap, maar in de loop van de 19e eeuw lopen de lijnen uiteen, want de Engelsen ronden dan in een duidelijk imperialistische periode hun bezit en invloed doelbewust af: in 1824 met Assam en in 1886 met Birma, dat dan wordt ingelijfd bij het in 1876 gestichte keizerrijk, dat alleen al door zijn benaming laat blijken van de grote staatkundige betekenis, die de Engelsen dan aan hun uitzwerming toekennen.

De Fransen, verdreven uit Amerika en uit India, bouwen hun Aziatische uitzwermgebied eerst veel later op en wel in de tweede helft van de 19e eeuw en er is dan al helemaal geen sprake meer van ‘inbezitneming met het recht van de eerste bezitter’, maar dank zij de kracht en de superioriteit van het westers ontwikkelde land, dwingt het staten en vorsten in het gebied dat nu Vietnam, en toen in het algemeen Indochina, heet, in een gesubordineerde positie. Sedert 1858 zoekt Frankrijk belangen in dat gebied en in 1862 verwierf het de drie oostelijke provincies van Cochin-China, dat eigenlijk een provincie was van het koninkrijk Annam; in 1863 werd Cambodja een Frans protectoraat toen de koning zich wilde losmaken van zijn vazalverhouding met Siam; in 1886 kwam het koninkrijk Annam onder Frans protectoraat en in 1893 kwam de onafhankelijke souvereine staat Laos eveneens onder Frans bestuur. Daarmee was de afronding van Frans Indochina voltooid en omstreeks 1900 was het Franse gezag in die streken goed gevestigd.

De verschillen in bestuur in die drie koloniën waren groot, maar de koloniale samenlevingen vertoonden vrijwel hetzelfde beeld. De autochtone bevolking werd *niet* vernietigd en *niet* vervangen door een stroom van Europese kolonisten; van vermenging der bevolking was niet veel sprake; de kolonisatoren deden géén greep naar de gehele samenleving. Sterker nog: in alle drie de gebieden liet men zelfs zoveel mogelijk de inheemse gezagskringen intact. Verreweg het grootste gedeelte werd ‘zelfbestuurd gebied’ en dat wil zeggen dat de plaatselijke sultans, radja's, maharadja's of vorstelijke families met andere titulatuur in naam, en voor een deel in feite, het bestuur bleven uitoefenen onder het oppertoezicht van de kolonisator. De uitoefening van de plaatselijke godsdienst werd beschermd, grote stukken rechtspraak bleven onverlet in handen van plaatselijke rechters, in

het bijzonder voorzover het betrof familierecht en in het algemeen over regelen die samenhingen met de plaatselijke zeden en gewoonten. Het grootste gedeelte van de oude samenleving werd niet vernietigd.

Kenmerkend voor deze drie uitzwermgebieden was daarom die merkwaardige koloniale structuur van zulk soort Griekse uitzwermingen, namelijk de splitsing van de samenleving in twee, soms méér, geheel gescheiden werelden. De wereld van de kolonisatoren, daarnaast meestal een internationale wereld, en dan het museum, dat wil zeggen de samenleving van de inheemsen, die dan wel het voorrecht hebben om hun leven naar oude trant voort te zetten en daarbij ongemoeid worden gelaten en elkaar niet dwars kunnen zitten, maar die voor die rust en orde, en meestal ook zekere welvaart, moeten betalen met het prijsgeven van veel kans op verdere ontplooiing. De wereld van de kolonisatoren omvat de verzorgers van het opperbestuur (dat het land naar buiten vertegenwoordigt en de internationale contacten doelmatig onderhoudt) en ook zorgt voor een stuk overheidsbemoeiing in de samenleving; in de tweede plaats verzorgt een groep deskundigen de ontplooiing van een meestal agrarische, soms ook min of meer industriële sector in de kolonie en de handel in de produkten.

Hoe men deze toestand wil noemen hangt er maar van af aan welke criteria men hem toetst. Het grootste gedeelte van de bevolking wordt beschermd tegen grote onheilen, zoals hongersnood en epidemieën, en profiteert van rust en orde; vooral tegen het einde van de koloniale periode, toen humaner opvattingen in West-Europa zelve ook in die uitzwermgebieden leidden tot het verdwijnen van misstanden, die niet zozeer koloniaal waren als wel uiting van hetzelfde geringe sociale besef van de leidende klasse, dat ook in de moederlanden de positie van de grote massa weinig benijdenswaardig maakte. De welvaartsorganisatie was, en bleef dus, primitief, maar in tropische gebieden behoeft dat niet altijd verwerpelijk te zijn. Vraagt men zich af of de mensen in die museummaatschappij zich konden ontplooien, dan zou het antwoord moeten luiden dat het in theorie natuurlijk mogelijk was, maar dat het de onnatuurlijke rust zelve was - keerzijde van de medaille - die de natuurlijke

ontplooiing ontmoedigde. Het is niet helemaal waar, dat de kolonisatoren het museum opzettelijk primitief en achterlijk hebben willen houden. De Hollanders bijvoorbeeld hebben zich zeer ingespannen om de inheemsen te betrekken bij het bestuur en zij hebben met voorschotbanken en met speciaal voor inheems gebruik geschapen naamloze vennootschappen en cooperatieve verenigingen getracht ook het museumstuk van de kolonie tot ontplooiing te brengen. Daar is nooit veel van gekomen en wij zullen in het midden laten of dit een gevolg was van de indolentie van de bevolking, of hun afkeer van stimulansen die uitgingen van de kolonisatoren.

Deze drie uitzwermgebieden zijn na Wereldoorlog II alle onafhankelijk geworden, maar het spreekt wel vanzelf dat dit niet kon geschieden op dezelfde wijze als de Amerikaanse ontkolonisatie. Het waren niet de kolonisten die zich tegen de moederlanden keerden, maar de inheemsen. Die inheemse maatschappij was tot een krachtmeting met de kolonisator niet in staat. Van geslonken superioriteit van het moederland was geen sprake. Zelfs het kleine, door oorlog geteisterde, Nederland kon de poging van de Indonesiërs om zich gewapenderhand tegen de terugkeer van de Nederlanders te verzetten, gemakkelijk neerslaan. In Indochina werd de onafhankelijkheidsbeweging bijgestaan door deskundigen en wapens uit rood-China en Sovjet-Rusland.

Dat het in die gebieden tot snelle ontkolonisatie is gekomen had een heel andere oorzaak. De, numeriek niet zo belangrijke, onafhankelijkheidsbewegingen vonden na Wereldoorlog II invloedrijke bondgenoten. De sociale revolutie in de Europese landen bracht grote zeggenschap in het staatsbestuur aan de arbeidersmassa, die door de herinnering aan haar eigen sociale strijd gevoelens van verbondenheid koesterde jegens de bevolkingen van de uitzwermgebieden, maar belangrijker nog was dat de Verenigde Staten van Amerika principieel tegenstander van een koloniale structuur waren. Amerika was zelve een kolonie geweest, zij het dan ook een heel andere, maar bovendien had het zich na zijn bevrijding heel nadrukkelijk afgewend van de Europese landen en zijn kracht gezocht in de Monroedoctrine, die enerzijds voorschreef dat het Amerikaanse conti-

nent iedere bemoeienis met zijn zaken van buitenaf zou dienen af te wijzen en anderzijds dat Amerika zich afzijdig moest houden van kwesties die het Amerikaanse continent niet raakten. De Verenigde Staten stonden wantrouwend tegenover de traditionele twisten van de Europese landen en eerst recht tegenover de ingewikkelde problematiek van hun koloniale structuur en zij waren de tweede wereldoorlog ingegaan aan de zijde van de geallieerden met het niet officiële en uitdrukkelijke, maar toch bepaald wel duidelijke voorbehoud, dat de Europese landen op hun steun tegen het fascisme konden rekenen, mits zij na afloop de koloniale bindingen zouden beëindigen. Vier krachten vielen dus samen:

1. Amerikaanse sympathie en steun voor antikoloniale stromingen;
2. tegenzin tegen koloniale overheersing in de moederlanden door de gewijzigde structuur van de samenleving, die samenviel met
3. de aandrang van deskundigen in de moederlanden om de koloniale verhouding te moderniseren;
4. de antikoloniale stromingen in de koloniën zèlve konden na Wereldoorlog II gebruik maken van de uitputting van de Europese moederlanden, in het Nederlandse en Franse geval daarenboven van hun verdrijving uit de koloniën door de Japanners.

De vrijwording werd een feit, maar in de verwarring en haast van de naoorlogse reconstructie van de wereld bestond onvoldoende gelegenheid om zich duidelijk te bezinnen op de vraag wàt de bevolking van die koloniën eigenlijk wilde en hoe aan die wensen kon worden voldaan en vooral: of onafhankelijkheid zonder meer wel de nuttigste oplossing was, ja zelfs of die wel altijd een oplossing zou bieden.

De vier samenvallende factoren die de tweede grote ontkolonisatiegolf veroorzaakten - aanvankelijk speelde het communisme daarbij geen rol - stemden dus slechts op één punt overeen: aan het bestaande koloniale oppergezag moest een einde worden gemaakt. Wáárom dat nodig was, en naar welke nieuwe structuur moest worden gestreefd, daarover bestond géén eenstemmigheid. Wat de Amerikanen eigenlijk voor ogen

stond is nog nooit iemand gewaar geworden, want daaromtrent bestaat geen enkele duidelijke officiële uiteenzetting. Na de eerste wereldoorlog nog stelde president Wilson in zijn beroemde puntenreeks als vijfde: ‘rechtvaardige regeling van koloniale aanspraken’; officieel was het ‘antikolonialisme’ toen nog geen Amerikaanse politiek. Het eerste houvast geeft de rede van de, destijds invloedrijke, onderminister van Buitenlandse Zaken Sumner Welles, die in 1942 verklaarde: ‘één van de resultaten van deze oorlog zal zijn, dat wij de gelijkheid van de volken over de hele wereld zullen moeten verzekeren; onze overwinning moet te zijner tijd aan alle volkeren bevrijding brengen; de tijd van het imperialisme is voorbij.’ Deze rede heeft er veel toe bijgedragen, dat Koningin Wilhelmina al in 1942 wijziging van de koloniale structuur van het Nederlandse imperium na de oorlog beloofde. In 1945 werden de Amerikaanse denkbeelden ondergebracht in twaalf grondslagen voor de Amerikaanse buitenlandse politiek, die president Truman formuleerde. Het vierde punt luidde: ‘Wij geloven, dat alle volken die zichzelve kunnen regeren hun eigen wijze van regeren moeten kunnen kiezen volgens hun eigen vrijelijk geuite keuze, zonder tussenkomst van buitenlandse machten. Dat geldt voor Amerika, voor Azië, voor Afrika, alsmede voor het westelijk halfrond.’ In 1946 heeft de president dit punt in een boodschap aan het Congres herhaald. Daarmee is de ontkolonisatie ondergebracht bij het ‘zelfbeschikkingsrecht der volken’. Dat is een wel bijzonder moeilijk hanteerbaar criterium, want wàt een volk is staat helemaal niet vast, noch wie zal bepalen òf zij zichzelve kunnen regeren, noch wanneer gesproken kan worden van een ‘vrije keuze’, noch wordt vermeld, dat het zelfbeschikkingsrecht toch altijd beperkt blijft tot een beschikking, die ook feitelijk uitvoerbaar moet zijn, dat wil zeggen een volk moet toch ook in staat zijn om zich financieel, economisch, administratief, dikwijls ook militair, te kunnen handhaven. Vooral dat laatste voorbehoud is lang geen onbelangrijk punt, want al tijdens het begin van de ontkolonisatiegolf kwam het hoogontwikkelde westen tot de conclusie, dat kleine staten het in de komende wereld zwaar te verduren zouden hebben en werd met klem niet alleen op bundeling van staten aangedrongen,

maar door talrijke internationale afspraken de volstrekte onafhankelijkheid van vele ervaren souvereine staten ingedamd. Voor de ongeoefende achtergebleven gemeenschappen mocht men dus best oude patriottische gevoelens activeren om de bevolking in beweging te brengen, maar voor die koloniën moest dan eerst recht gelden, dat zorgvuldige afbakening van hun terrein en de omvang van hun onafhankelijkheid wel heel belangrijk was.

Dat is over het algemeen niet gebeurd.

De antikoloniale stromingen in de koloniën zèlve wisten eveneens altijd beter wat zij *niet* wilden, dan wat zij wèl wilden. Zij wilden aan de voogdij van de kolonisator ontsnappen - dat stond altijd voorop en was duidelijk - maar of ze dat wilden omdat ze een staatkundig of een sociaal-economisch ideaal hadden, kon nooit worden vastgesteld. Een kleine leidende groep streefde natuurlijk politieke macht na, maar of het volk, waarvan die kleine groep zich tot tolk maakte, meer welvaart, scholing, zeggenschap over eigen zaken en sterker ontwikkeling van de gemeenschap vroeg of politieke of geestelijke aspiraties had, kon men nooit weten. Vermoedelijk was de sterkste drijfveer het verlangen naar sociaal-economische emancipatie, hetzelfde verlangen dus, dat ook in het westen de grote massa had beroerd. Dat is ook daarom het meest waarschijnlijke, omdat het verschijnsel zowel in Azië als in Afrika optrad en er van een duidelijke concrete en positieve Aziatisch-Afrikaanse visie op de maatschappij al daarom geen sprake kon zijn, omdat de denkbeelden in Azië en Afrika onderling minstens zoveel verschillen als de denkbeelden van de kolonisatoren en de gekoloniseerden. Overal ook waar staatkundige vrijheid werd verworven, bleek duidelijk dat de verlangens van de bevolking gingen in de richting van grotere welvaart en modellering van de maatschappij naar, eigenlijk, westers patroon en beslist niet in de richting van een typisch Aziatische of Afrikaanse samenleving met oorspronkelijk Aziatisch of Afrikaans fundament.

Hoe dit ook zij, of de koloniale bevolkingen nu materiële of geestelijke aspiraties hadden, één ding stond vast en dat is, dat zij voor de verwezenlijking van hun verlangens - wat die ook

waren - aan staatkundige onafhankelijkheid *zonder meer* bepaald niet voldoende zouden hebben, ja, dat in menig opzicht die staatkundige onafhankelijkheid de verwezenlijking van de verlangens van de bevolking alleen maar moeilijker zou maken. Dat is een gevolg van de structuur van ‘Griekse’ koloniën, die alleen hebben bestaan in nauwe samenhang met het koloniserende land, waarbij het helemaal niets zegt dat de kolonie in staat wordt om de taak van de kolonisatoren bij het opperbestuur over te nemen - dat is niet voldoende. De kolonie is - en kon - als museum blijven bestaan, omdat in het koloniserende land grote stukken scholing en opleiding, de wetenschappelijke research, de vervaardiging van hoogwaardige en onmisbare industrieprodukten werden verzorgd en door de samenwerking van kolonie en moederland. Het is dus niet voldoende, dat enkele inheemsen de leidende functies overnemen, want wil de kolonie als een waarlijk onafhankelijk land kunnen bestaan, dan moet het niet alleen de taak van die kolonisten, maar ook de hele functie van het moederland overnemen. Dat betekent dat het grote openluchtmuseum (wat het grootste gedeelte van de kolonie gebleven is) moet worden getransformeerd. Een kolonie die staatkundige onafhankelijkheid verwerft, krijgt niets anders dan een grote verantwoordelijkheid, en niets meer. Op iedere ontkolonisatie van zo'n kolonie naar Grieks type moet onherroepelijk een sociale en economische revolutie volgen. Zonder zulk een tweede fase is de onafhankelijkheid een loze huls en wordt de emancipatie van de koloniale bevolking - of die nu alleen gericht is op vermeerdering van de welvaart of ook een geestelijk fundament heeft - niet makkelijker en zelfs alleen maar moeilijker.

De praktijk heeft dat op treffende wijze geïllustreerd. De Japanners hebben in de loop van de tweede wereldoorlog het gehele Nederlandse, het gehele Franse en een gedeelte van het Engelse koloniale uitzwermgebied bezet en vlak voor hun gedwongen aftocht die uitzwermgebieden onafhankelijkheid geschonken. Stricte jure hadden zij daar natuurlijk niet het recht toe, maar *feitelijk* was die handeling van immense betekenis, omdat zij de koloniale volken inscherpte dat Aziatische Japanners, die zichzelf zeer goed konden regeren, de Aziatische

koloniale volken volwassen verklaarden en in staat om hun eigen zaken te regelen. Het was wel zeer de vraag of dat zo was. Dat zij min of meer in staat zouden zijn om de functie van de kolonisatoren in hun eigen land over te nemen was niet beslisend. Beslissen zou of zij in staat waren hun incomplete gemeenschap, die alleen had bestaan door, en dank zij, nauwe samenwerking met een hoog ontwikkeld moederland, te transformeren in een gemeenschap die zich zelfstandig zou kunnen handhaven. Van Brits-Indië was alléén Birma onder de Japanners gekomen en in het overige deel was de ontwikkeling dan ook geheel anders dan in de Japanse bezettingssferen. Nu houdt dat natuurlijk ook verband met de vóórgeschiedenis. India was wel een kolonie geworden, maar het was een land dat zoveel zelfstandige culturen had opgeleverd, dat het alleen daarom niet op één rij kon worden gesteld met achtergebleven tropische gebieden, die (ook door hun ligging) wat minder waren aangeraakt door de beschavingsstromingen in de wereld. Dat bewees trouwens al de bijzonder intelligente manier waarop het onafhankelijkheidsstreven in India zich had gekeerd tegen het Britse oppergezag. Toen de Congrespartij de weg van Mahatma Ghandi insloeg was dat ook wel omdat diens strijd voor ‘waarheid en gerechtigheid’ en diens afwijzing van geweld pasten in de gedachtengang van de bevolking, maar niet minder omdat burgerlijke ongehoorzaamheid het enige effectieve - en dus intelligent en beheerst gekozen - wapen tegen de superieure kolonisator was. Daarenboven echter was men er zich nu juist in India altijd wel zeer van bewust, dat staatkundige onafhankelijkheid geen einddoel kon zijn, maar slechts een begin, en dat een diep ingrijpende sociale en economische revolutie nodig zou zijn om achter de juridische façade van onafhankelijkheid een wezenlijk onafhankelijke gemeenschap op te bouwen. India is daar niet voor teruggedeinsd. Dáár ook alleen besefte de meerderheid van de leiders, dat men in die periode zou zijn aangewezen op het moederland, althans het westen, voor de scholing, de overdracht van kennis, de eerste hulpmiddelen en het kapitaal om de eigen gemeenschap te moderniseren.

Na de periode 1947-1949, de jaren waarin die Aziatische imperia onafhankelijkheid verwierven, gaan de wegen van de

uitzwermgebieden terstond uiteen. In India wordt ieder stukje moderne organisatie en ieder stukje ervaring zorgvuldig behoed. Er wordt geen enkele infantiele poging gedaan om de Engelse periode uit de geschiedenis te wissen. Gebouwen, standbeelden, monumenten, door Engelsen geschoolde ambtenaren, door Engelsen ingestelde diensten, door Engelsen geïntroduceerde stukken maatschappelijke organisatie worden zorgvuldig behoed. Iedere vernietiging zou betekenen: schade aan de moeizame opbouw. Als waarlijk volwassen leerlingen nemen zij hun eigen gemeenschap in handen. Het zwaartepunt ligt direct op de reconstructie van de maatschappij en op scholing, op sociale en economische verheffing, op het scheppen van een geheel nieuw economisch apparaat en systematisch wordt de maatschappij gemoderniseerd. Geen enkele nuttige band met het westen wordt doorgesneden, de band met het gemenebest wordt niet verbroken.

In Indonesië (in mindere mate in Indochina, Birma en Pakistan) loopt het geheel anders: daar is het bestaande fundament voor de transformatie van de maatschappij door de Japanners vernietigd en daar is leiders en bevolking wijsgemaakt, dat de koloniale samenleving niets anders was dan een volwassen land, dat ten onrechte onder vreemde heerschappij stond en dat het enige probleem was die vreemde heerschappij te vervangen door een autochtone leiding. Het gevolg is geweest, dat in die landen de brug naar de sociale en economische revolutie terstond is afgebroken. Modernisering van de maatschappij werd nauwelijks nagestreefd. Kostbare stukken organisatie, ambtenaren met kostbare kennis en ervaring, onmisbare stukken samenwerking tussen de kolonie en het moederland werden met ruwe hand verwijderd en teneinde het steeds geringer wordende vermogen om zich als een onafhankelijke gemeenschap te manifesteren aan het oog te onttrekken, moest de leidende groep zich naar binnen en naar buiten bedienen van politieke kunstgrepen om in eigen land aanhang, en naar buiten gezag te behouden. Binnen de gemeenschap betekende het dat de afkeer van de koloniserende voogden moest worden opgezweept tot haat; naar buiten betekende het listig gebruik van de tegenstelling tussen oost en west en lippendienst aan de instituten die

zich hadden voorgesteld de samenwerking tussen de achtergebleven Aziatische en de sterk ontwikkelde westerse landen op gang te brengen om geld, goederen, leningen en wapens te verwerven. De ontplooiing van de eigen gemeenschap maakte maar weinig voortgang en dientengevolge ook de verwezenlijking van de verlangens van het volk naar meer welvaart, meer scholing, modernisering van de gemeenschap en zeggenschap over eigen zaken. Evenmin de ontplooiing van een gemeenschap met een eigen Aziatisch gezicht.

De geschiedenis van de ontkolonisatie van de Aziatische koloniën is daarom niet afgesloten. Het zijn geen rijpe vruchten die van de boom zijn gevallen; er zijn onrijpe vruchten afgeschud. Wezenlijke vrijheid en onafhankelijkheid zullen zij pas hebben verworven, wanneer zij zich niet alleen staatkundig, maar ook sociaal-economisch geen kolonie meer behoeven te noemen. Voorshands is het alléén India dat kans maakt dat punt te bereiken. De overige voormalige koloniën bedrijven slimme politiek, maar veel nut heeft dat niet. Evenmin heeft het enig nut om bijstand en hulp aan die gebieden te verlenen. Zulk een hulp en bijstand heeft alléén zin als er een aanvang is gemaakt met de interne revolutie.

Het is daarom ook niet van belang dat India zich bij zijn vijfjarenplan mateloos heeft verrekend. De ‘aanloopkosten’ voor een moderne maatschappij zijn hoog en het is moeilijk om een rendement te berekenen, want de grondslagen voor een onafhankelijke samenleving zoals die in India worden gelegd, hebben een onschatbare waarde. Iedere som echter die gegeven wordt aan een achtergebleven gebied, dat zich *niet* energiek en planmatig wenst te ontwikkelen, is weggegooid.

Daarbij dient men nog dit te bedenken: de hulp en bijstand van het westen is feitelijk alleen gewettigd wanneer hulp en bijstand wordt verleend aan een gebied of land, dat ook bereid is tot *blijvende* samenwerking. Zulk een samenwerking is niet alleen voor de voormalige kolonie nuttig en onmisbaar, zij is ook onmisbaar voor Europa. Het is zelfs al erg optimistisch om te veronderstellen, dat Europa en het westen *in staat zouden zijn* om voldoende bijstand te verlenen aan die Aziatische gebieden als zij daarbij geen enkel beding mogen maken, dat tot blijven-

de samenwerking moet worden besloten. Zonder zulk een samenwerking kan Europa niet eens bestaan.

Er komt trouwens nog iets bij. De historische samenwerking tussen Europa en de Aziatische landen is in de moderne wereld niet alleen economisch van groot belang, zij is zelfs van beslissend belang. Zij is dat omdat wij moeten voorkomen, dat de wereld uiteenvalt in blankemanslanden en gekleurdemanslanden en grote aandacht verdienen daarom de pogingen van de Fransen en de Engelsen om de basis van de samenwerking in de vroegere imperia te moderniseren.

De meeste Aziatische koloniën zijn derhalve op de moeizame weg naar emancipatie slecht gestart. Vrijwel alle oudere volken die het tot zelfstandigheid hebben gebracht, hebben die zelfstandigheid verworven in een langdurig en moeizaam gevecht; alleen de Aziatische koloniën hebben geloofd, of is wijsgemaakt, dat politieke onafhankelijkheid automatisch welvaart en vrijheid zou brengen. Losgescheurd van het moederland dwalen ze als onlogische eenheden door de internationale politiek en al politiserend houden ze zich staande; meestal juist daardoor de groei naar volwassenheid van hun sociale en economische structuur belemmerend. De interne spanningen die daar het gevolg van zijn dwingen de leiders naar dictatuur.

Het behendig uitspelen van de tegenstelling oost-west levert grote baten op, maar is wel bijzonder gevaarlijk, want juist het communisme is er stellig van overtuigd dat transformatie van de maatschappij noodzakelijk is. En als de voormalige kolonie er niet zelf, of in samenwerking met het westen, in slaagt de maatschappij te moderniseren, dan biedt het communisme, met de dwangmiddelen waarover het systeem durft te beschikken omdat het stellig overtuigd is van de historische noodzaak, zich als redder in de nood aan.

De meest logische ontwikkeling: modernisering van de binding moederland-kolonie, vindt een grote belemmering op haar weg: het wantrouwen, de achterdocht, de rancune en de verzamelde haat van de gekoloniseerden tegen de kolonisator uit de vroegere periode, die met het kleurverschil tezamen gemakkelijk kunnen worden misbruikt om de gemeenschappen van elkaar te verwijderen. Een zelfde kloof heeft door het verleden

ook de Europese volken van elkaar gescheiden en ook de leidende klasse en de geleiden. In Europa groeien wij langzaam over die tegenstellingen heen en men zou wensen, dat ook die historische tegenstelling tussen kolonisatoren en gekoloniseerden werd overbrugd. Zonder tijdsverloop zal dat niet mogelijk zijn.

Duizend en één problemen:
Het nabije Oosten

Vele duizenden jaren geleden was Arabia een fortuinlijk land en de oorzaken van zijn voorspoed waren nogal merkwaardig. De bodem was ook toen schraal en het klimaat niet aantrekkelijk, maar het beschikte over twee weergaloze rijkdommen. De eerste heette wierook. Arabieren vervaardigden het uit de hars van bomen uit de vallei van Hadramaut en Dofar, het land van de wierook, en zij exporteerden het naar de gehele beschaafde wereld, want de beschaafde wereld van die dagen kende wierook hoge waarde toe. Het werd gebruikt bij de eredienst in alle tempels, bij ieder ritueel, bij het balsemen, en iedere welgestelde schafte het aan om met wolken van welriekende geuren de kwalijke dampen van een stinkende halftropische wereld buiten te sluiten. Wierook was kostbaar en werd toch veel gevraagd en alleen in het zuiden van Arabia (en in enkele delen van Afrika) groeiden de bomen die de ruwe grondstof voor de wierook voortbrachten. De Arabieren hadden van die kostbare grondstof bijna een monopolie - de betekenis van de wierook in die dagen voor Arabië zou men kunnen vergelijken met de betekenis van... petroleum in onze tijd.

De tweede bron van de Arabische voorspoed was de ligging. Als een kesp verbindt het Afrika en Azië en door water omringd heeft het snelle verbinding met alle centra van de beschavingen rond zich heen. Het verbindt zuid en noord en oost en west: het heeft vrijwel een vervoersmonopolie. Het is het grootste verkeersplein ter wereld - al duizenden jaren lang.

Sinds onheuglijke tijden verzorgde het de transitohandel tussen het Verre Oosten en de landen aan de Middellandse Zee, later vooral Europa. De kostbare produkten van het geheimzinnige China - zijde en porselein - kwamen over het Arabi-

sche verkeersplein naar Europa. De Arabieren monopoliseerden de tussenhandel. Lange karavanen trokken door de wadi's van Arabië en grootmeesters waren de Arabieren in het heffen van tollen langs de weinige geschikte vervoersroutes in hun woestijngebied.

Een kostbaar monopolie en een centrale ligging: nog steeds beheersen die factoren de positie van het schiereiland Arabia, maar het gebied dat van die factoren profiteert was en is groter; het is het gebied dat we tegenwoordig het Nabije Oosten noemen.

Duizenden jaren geleden al bleken nog enkele merkwaardige gunstige omstandigheden. Eén van puur technische aard en nog steeds herkenbaar en de ander mysterieuzer. Tal van plaatsen in dat gebied voldeden precies aan de eisen en de voorwaarden voor de ontwikkeling van een beschaving: er waren grote rivieren met vruchtbare delta's en bezijden de delta's beschermende woestijnen, zodat de bewoners, voor overvallingen gevrijwaard, de scheepvaart en handel konden beoefenen en niet alleen overzee naar vreemde kusten konden reizen, maar dank zij hun rivier over een achterland beschikten. In Egypte: een gelukkig achterland, dat jaarlijks door de aanzwellende rivier automatisch werd bevloeid. De Nijl en de Nijldelta schiepen Egypte niet, maar ze lagen gereed en vroegen nèt die inspanning die nodig is om de mensen te dwingen tot organisatie en samenwerking, zodat ook staatsvorming mogelijk wordt. Waar de natuur te gul is geven de mensen zich geen moeite; waar zij te bar en boos is duurt het lang voor de mensen het aandurven om de worp naar een staat en een beschaving te doen.

De tweede omstandigheid is mysterieuzer en moeilijker definieerbaar. Sommige grond is vruchtbaar voor gewassen, andere niet. Wij kunnen wel gewaar worden waardoor dat zo is. Maar sommige grond is ook vruchtbaar voor het ontstaan van gedachten en andere niet. Waarom dat zo is, daar weten wij nog maar weinig van. Het Nabije Oosten ligt ook aan de Middellandse Zee en het kan geen toeval zijn, dat rond die zee zoveel beschavingen zijn ontstaan. Duidelijk een vruchtbaar geestelijk gebied en de zuidelijke oever speelt lang niet de geringste rol.

Heeft de wieg der mensheid daar ergens gestaan, ergens in Klein-Azië, of misschien niet dáár, maar iets verderaf in Afrika, men weet het nog niet zeker, maar het is wel heel oud land. En de oude verhalen die er de ronde doen en die de overleveringen zijn van wat mensen er heel vroeger hebben meegemaakt bewijzen dat wel. Twee wereldgodsdiensten zijn uit het Nabije Oosten over de wereld verspreid en het aantal grote staten en grote beschavingen is nauwelijks te tellen en als men de staten en culturen met korter levensduur of geringer spreiding zou willen beschrijven, dan zijn dikke boeken nodig.

Wij weten naar verhouding bijzonder veel van die hele oude tijden. Op sommige plaatsen is de natuur niet alleen zo vriendelijk het land automatisch te bevloeien, op vele plaatsen is ze ook zo goed om automatisch te conserveren. Als een natuurramp een stad trof of een vijand haar vernietigde of de mensen een gebied verlieten, dan legt zich over zo'n gebied een beschermende en conserverende laag van door de wind gejaagd zand en archeologen uit onze tijd pellen hele steden los en bereiken in laag na laag steeds oudere perioden. Ze zijn in staat hele stukken leven te reconstrueren, want temidden van de stoffelijke resten van zo'n beschaving treffen zij ook dikwijls schrifturen aan. Ze zijn niet geschreven op het vergankelijke papier of perkament, maar in klei gegrift en vertellen onze tijd van de kleinste kleurige details van zakelijke ondernemingen en van twisten over erfenissen en vriendschappelijke briefwisselingen.

De grote rijken - van iets later tijd - kent ieder althans bij name: het Egyptische rijk, het Assyrische rijk en het Perzische rijk en zelfs ieder die van die geschiedenissen niet meer weet dan de hoofdzaken en maar enkele van de overblijfselen van hun bouwwerken en hun kunstvoorwerpen heeft gezien, kan zich voorstellen op welk een hoge trap van kennis en technische ontwikkeling de volken van die tijd moeten hebben gestaan.

De eisen die de natuurlijke gesteldheid van hun land de mensen stelde, zijn hun daarbij van groot nut geweest. Het schaarse water moest met groot overleg worden gebruikt om hun landen vruchtbaar te houden. Samenwerking en organisatie waren geboden, maar ook was het zaak met ingenieuze vindingen het watertransport te vergemakkelijken. Zo werden die

primitieve mensen als vanzelf samenwerkende bouwers en geraakten zij bedreven in het bedenken en bouwen van aquaducten en werden zij bouwmeesters en architecten met grote kennis van zaken en konden zij zich tenslotte wagen aan het bouwen van gigantische tempels en zelfs aan het bouwen van een verkeerstunnel onder de Eufraat.

De hitte van de dag dwong hen 's nachts te reizen en zij oefenden zich in het vinden van hun weg met behulp van de sterren en nachtenlang peinzend en naar de hemel turend op hun kamelen, vermeerderden zij hun kennis over de banen der sterren. Met de welvaart kwam de lust naar luxe en verfijning en nog heden ten dage slaan wij met bewondering gade wat kunstvaardige hand schiep.

Het is alles voorbij en geschiedenis en niets meer dan enkele stoffelijke resten en enkele overleveringen zijn er van overgebleven. Voor het overige leven ze alleen door wetenschappelijke reconstructie. Zelfs de mensen zijn verdwenen. Er bestaan geen Egyptenaren, geen Assyriërs en geen Babyloniërs meer. Als wij over het Nabije Oosten nu aarzelen om te spreken als ‘achtergebleven gebied’, dan hoeft dat niet te zijn, omdat er zulke machtige grote rijken duizenden jaren lang hebben gebloeid. De fascisten van Mussolini waren geen Romeinen en de volgelingen van kolonel Nasser zijn geen afstammelingen van de onderdanen van de farao's. Voor de problemen van onze twintigste eeuw speelt die oude geschiedenis geen rol meer. Ze is geen politieke factor. Ze bewijst alleen, dat er in die contreien grote rijken hebben bestaan en kan misschien de tegenwoordige bewoners nog wel eens inspireren niet te flauwhartig te zijn met hun toekomstfantasieën.

Zij bewijst wel, dat het gebied vanouds heeft gehoorzaamd aan bepaalde geografische en geopolitieke wetten. De omvang van al die rijken werd nooit bepaald en ingeperkt door natuurlijke grenzen of nationale grenzen. Al die rijken bloesemden over de grenzen heen. Als een natuurlijk geheel - later zou dat nog duidelijker blijken - doet zich het gehele Nabije Oosten voor, daarbij gerekend Noord-Afrika. Het ligt ook voor de hand. Niet de indeling in continenten is beslissend. Al hoort Noord-Afrika dan geografisch tot Afrika, van veel meer belang

is dat Klein-Azië, het Nabije Oosten en Noord-Afrika aan de Middellandse Zee liggen en dat de kop van Afrika door een woestijnenreeks is afgescheiden van de rest: de Sahara en de Lybische woestijnen, die zich voortzetten tot de woestijnen aan de Nijl. Alleen door de Nijlvallei en langs de kusten bereikten negers de noordelijke kop van het werelddeel Afrika; inheems waren ze er niet. De negers komen uit de gebieden ten zuiden van die woestijnenreeks, daar ligt ‘het zwarte werelddeel’. Ten noorden daarvan woonden Hamieten en Semieten, die gerekend worden tot het blanke ras.

Wel stond dus dat grote verkeersplein, het Nabije Oosten en Noord-Afrika, altijd in verbinding met alle omringende beschavingen, maar het leefde een eigen leven en zijn geschiedenis was herhaaldelijk nauw verbonden met de geschiedenis van de mensen aan de overkant van het water: de zuidelijke landen van Europa. Die nauwe binding met Europa is ook oud. Na de lange periode van inheemse beschavingen breekt een eerste Europese periode aan en verlegt het zwaartepunt van de cultuur- en staatsvorming zich naar de noordelijke oever van de Middellandse Zee. De Grieken, de Macedoniërs, de Romeinen, later de Byzantijnen nemen de leiding over - met een korte tussenperiode van Foenicische invloed uit de Libanon.

Na de ondergang van het Westromeinse rijk en de verzwakking van het Oostromeinse rijk, breekt een periode aan waarin opnieuw blijkt dat het Nabije Oosten en Noord-Afrika geopolitiek één geheel zijn en waarin opnieuw blijkt hoe vruchtbaar het land is voor de bloei van godsdiensten, gedachten denkbeelden en staatsvormingen. De Arabisch-islamitische periode begint en daarmee de geschiedenis van een politieke periode die nog voor de politieke lotgevallen van het land in de twintigste eeuw beslissend is. Voor alle problemen van de twintigste eeuw wordt dan de grondslag gelegd en zonder de invloed van die periode te kennen is het beoordelen van de politieke mogelijkheden in de tweede helft van de twintigste eeuw onmogelijk.

Ogenschijnlijk presenteren het Nabije Oosten en Noord-Afrika zich na de tweede wereldoorlog als achtergebleven koloniale gebieden, die zich willen ontdoen van vreemde overheersing en

tegelijkertijd tot grootscheepse ontwikkeling willen geraken - nationaal èn revolutionair dus - maar hun politieke toestand is met soortgelijke gebieden in Azië en Afrika ten zuiden van de woestijnen niet te vergelijken. Het gebied gehoorzaamt aan eigen wetten die nergens anders gelden en voor die merkwaardige omstandigheid is het zaad geplant door Mohammed, de profeet van Allah, die in de zevende eeuw in dat gebied een tweede wereldgodsdienst openbaarde en van de geopolitieke omstandigheden van het gebied wéér gebruik maakte en de fundamenten voor een enorme machtsontplooiing legde.

Het engere Arabië maakte in het begin van de zevende eeuw een periode van neergang en tegenslag door. De driftige woestijnbewoners leefden met elkaar op slechte voet. Zij twistten onderling heftig. In die tijd vernam Mohammed de stem van Allah die hem openbaarde, dat hij de almachtige en enige God was en dat het Mohammeds taak was wat Allah hem zou inblazen neer te schrijven in de soera's van het heilige boek de koran en de Arabieren op te wekken Allah als enige God te erkennen en de islam te omhelzen. Het was een in vele opzichten merkwaardige godsdienst, die Mohammed de Arabieren openbaarde. Een monotheïstisch geloof en rechtstreeks door God zelf - via Mohammed - aan de mensen geopenbaard en ook een geheel van voorschriften voor een strenge levensstijl. Een raam van voorschriften dat de driftige Arabieren zou bundelen tot een grote macht en dat temeer omdat in die voorschriften ook de heilige oorlog werd goedgekeurd.

Deze voorschriften kwamen op een ogenblik waarop de sociale en economische omstandigheden op het schiereiland expansie eisten en het was nog onder leiding van Mohammed zelf dat de Arabieren werden verenigd tot één groot rijk, dat zijn eerste veroveringen - in Syrië - was begonnen. De opvolgers van de profeet zouden dit werk grandioos voltooien en zij werden daarbij geholpen door twee merkwaardige omstandigheden. De islam kent niet de tweezwaardenleer van het christendom. Er is geen scheiding tussen wereldlijke en geestelijke macht. Deze godsdienst is niet - gelijk het christendom - geopenbaard in een ‘bezet gebied’, zodat de eerste apostelen verplicht waren duidelijk te maken, dat zij het wereldlijke gezag

van de Romeinen niet wilden aantasten en er is geen periode geweest waarin keizers en pausen elkaar het oppergezag betwistten en tot het compromis moesten komen, dat de keizers het voornamelijk in deze wereld, en de pausen het in de geestelijke wereld te zeggen hadden. De politieke macht en de geestelijke macht kunnen in de islam samenvallen en zij doen dat ook dikwijls. De oude lijn van de priester-vorst wordt doorgetrokken.

Anders dan het christendom denkt de islam ook sterk dynastiek. De voorname functies vererven en dat is terug te voeren op de oplossing die werd gevonden toen de profeet stierf en het nodig was een ‘opvolger’ - Chalifa - te benoemen om de Arabieren verder te leiden en voor te gaan, als wereldlijke leider en als priester. De opvolgers - de kalifs - werden gevonden in de natuurlijke omgeving van de profeet: bij zijn familieleden en aan afstamming van de familieleden van de profeet ontleenden eeuwenlang wereldlijke en geestelijke leiders in de islam hun gezag. Een streng ceremonieel voor de overgang van gezag en een duidelijk opvolgingsschema betekenen stabilisatie van de staat. Ook de aanvankelijk onbelangrijke Franse koningen schiepen onder andere een sterke staat, doordat zij twisten over de machtsopvolging wisten te voorkomen door de erfelijkheid van hun waardigheid in te prenten.

Onder twee grote dynastieën van kalifs breidde het Arabische rijk zich uit. Na de ‘rechtvaardige’ kalifs uit de directe omgeving van Mohammed verplaatste het kalifaat zich aanvankelijk met de dynastie der Ommajaden naar Damascus en vandaar naar Bagdad, waar Haroen al Rasjid de bekendste van de Abassieden zou worden, maar nog gewichtiger was dat van dat kalifaat - dat symbool van macht over de wereld van de islam, die mengeling van keizerskroon en pauselijke tiara - zich de Turken meester zouden maken.

Als in de oudste geschiedenis nam in dit gebied een ander volk de toorts van de leiding over en dat waren in dit geval de afstammelingen van de kleine Turkse vorst Osman, wiens opvolgers van het Osmaanse of Ottomaanse rijk een enorme macht in de wereld zouden maken. De ontplooiing van dat Turkse rijk is begonnen in de 14e eeuw en na drie eeuwen expansie waren

weer drie eeuwen nodig voor de neergang. Eerst in de 20ste eeuw zou dit geweldige rijk - in een grote oorlog - de laatste adem uitblazen.

De slotakte speelt in onze tijd.

De gunstige voorwaarden voor die enorme machtsontplooiing liggen voor de hand: het kalifaat betekende voor de sultan van Turkije vanzelfsprekende wereldlijke en geestelijke aanspraak over het gebied dat de Arabieren met de islam hebben overzwermd. In dat gebied hebben de Arabieren de overhand gekregen. De oorspronkelijke bevolkingen zijn vrijwel verdwenen of - als de Berbers en de Koerden - verdrongen van de kust en de centra. Er leven nog inheemsen van zuiver oud ras en in de fellah's van Egypte kan men de raskenmerken van de oude autotochtone bevolking terugvinden, maar als een wals zijn de Arabieren over die landen en mensen gegaan. Velen hebben zich met de Arabieren vermengd en zijn niet meer te herkennen.

De koran schrijft voor die gehele mensenzee één duidelijk eenvormig ritueel voor, een éénvormige levenshouding. Hun taal is het Arabisch, omdat het de taal van de koran is, die in verschillende bevolkingsgroepen natuurlijk wel is veranderd tot onderling sterk afwijkende volks-Arabische dialecten, maar waarvan het grondpatroon voor eeuwig in de koran vastligt. Anders dan in het christendom wordt de koran niet vertaald in afzonderlijke talen, maar richten de talen zich naar de koran, Als in het christendom hetzelfde was gebeurd zou nu heel Europa dialecten van het volkslatijn spreken.

De ontplooiing van dat Turkse rijk was fenomenaal, maar zij valt niet samen met de uitzwerming van de Arabieren en de verbreiding van de islam. In het engere gebied van het Nabije Oosten vielen Turkse expansie, Arabische uitzwerming en omhelzing van de islam geheel samen, maar de islam bereikte Voor-Indië - zonder Turken of Arabieren - en de Turken stonden tot in de 16e eeuw ver in Oost-Europa (in Griekenland, in Joegoslavië, Bulgarije en Hongarije) en brachten het tot aan de poorten van Wenen, maar dat was een zuiver militaire Turkse uitzwerming. In Noord-Afrika drong het Turkse gezag door tot in Tunis en Algerië, maar de Arabieren en de islam stootten verder door: tot in Marokko en tot ver in Spanje. De Moorse

vorsten in Marokko en Spanje stonden niet onder het Turkse gezag. Het waren min of meer onafhankelijke koninkrijken. Hun laatste bolwerk in Spanje was het schitterende koninkrijk Granada, dat zich in de schijnbaar onoverwinnelijke rode veste - Alhambra - tenslotte moest buigen voor de katholieke koningen Isabella en Ferdinand. De bewapende christenheid dringt bij Wenen en Granada de islamitische expansie terug. Voor Wenen een Turkse en in Granada een Moorse, maar de invloed van de expansie is op de Balkan en in Spanje nog in onze tijd zichtbaar. Want het was uiteindelijk niet alleen een politieke, militaire of religieuze expansie, maar ook de vloedgolf van een culturele en geestelijke hoogconjunctuur. Kunsten en wetenschappen bloeien, maar onder het Turkse kalifaat ontwikkelt het rijk zich allengs tot een politieke despotie onder Turkse hegemonie en tenslotte wordt de Arabisch-islamitische structuur in het Nabije Oosten en Noord-Afrika alleen nog maar een handzaam instrument, waarvan de Porte zich bedient om het gezag in een uitgestrekt gebied te handhaven. Als de groeikracht van de Turkse heerschappij allang is verdwenen, blijven steeds despotischer en dwazer sultans van het instrument gebruik maken om zich te handhaven.

Onder de politieke opperheerschappij van het Turkse sultanaat en kalifaat sluimert de Arabisch-islamitische wereld in. De bindingen van bloed en geloof blijven bestaan, maar langzamerhand krijgen de verschillende landschappen vat op de mensen van min of meer dezelfde stam, die door hetzelfde geloof ook dezelfde levensstijl hebben en onder die Turkse opperheerschappij ontstaan gezagskringen waarin aanzienlijke families steeds sterker greep op gedeelten van het Turkse rijk kregen. Onder het Turkse oppergezag valt het gebied uiteen in een kringenstelsel, dat iets op het Europese leenstelsel lijkt. Machtige en minder machtige emirs - dikwijls gesubsidieerd door de een of andere mogendheid en onderling twistend - regeren over grotere of kleinere - veelal ontoegankelijke - gebieden. Met waardig, ouderwets ceremonieel heersen zij in hun archaïsche staatjes als absolute monarchjes in een romantische ouderwetse wereld, vol van ritueel, vooroordeel, trots en corruptie. Nuances in de opvatting van godsdienstige voorschriften doen al even-

zeer Arabisch-islamitische kringen afsplijten. De (politiek) belangrijkste groepen bleken de Hasjemieten en de Wahabieten te zijn.

Tegen die Turkse opperheerschappij ontstaat géén massaal Arabisch verzet. De afbrokkeling van de Turkse heerschappij wordt niet door een Arabisch nationalisme veroorzaakt. De eerste echte afsplinteringen in het Nabije Oosten en Noord-Afrika zijn ook niet het gevolg van Arabisch verzet, maar van een nieuwe Europese expansie. Vooral in de loop van de negentiende eeuw zetten zich weer Europese landen van de overkant vast aan de zuidelijke oever van de Middellandse Zee.

Het is dan een eigenaardige periode in Europa. Na de Napoleontische overheersing komt voor het eerst de gedachte naar voren dat Europa uit nationaliteiten bestaat en dat er natuurlijke grenzen zijn waarbinnen de Europese naties zich dienen te ontplooien. Weliswaar weet Talleyrand op het congres van Wenen nog eenmaal het beginsel van de ‘legitimiteit’ te verdedigen en slaagt hij er in om met dit eigenlijk ouderwetse beginsel Frankrijks zelfstandigheid te redden door het op te eisen voor de Franse dynastie, die er ‘recht’ op heeft, maar de gehele eeuw wordt toch gekenmerkt door de aanvaarding van de stelling dat er in Europa geen kronen bestaan, maar ‘naties’ en dat het grondgebied van die naties niet wordt bepaald door de voorschriften voor de erfopvolging van de kronen, maar door ‘natuurlijke grenzen’.

In diezelfde tijd - en zonder dat dit in tegenspraak tot het nationaliteitenbeginsel schijnt te staan - wordt algemeen aangenomen dat de Europese naties het recht en de plicht hebben om zich buiten Europa te doen gelden en koloniaal gezag uit te oefenen in achtergebleven gebieden. Mogen er dan al Europese naties zijn ontstaan, buiten Europa geldt dat beginsel bepaald niet. En hoe vreemd dat ook moge klinken, het is niet helemaal onlogisch, want in wezen gelooft de Europese wereld dan dat een natie niet alleen herkenbaar moet zijn als een groep met eigen taal, met eigen grondgebied, met eigen structuur en met de wens een onafhankelijke natie te zijn, maar dat het ook noodzakelijk is dat een natie zich als zodanig weet te handhaven - wat lang geen dwaas beginsel is.

Buiten het engere grondgebied van Europa hebben de Europese leidende naties vrij spel en met een voor deze tijd onbegrijpelijke koelbloedigheid verdelen zij het deel van de wereld, dat zich voor hun gezag moet buigen, in invloedssferen die zij in onderling overleg vaststellen, alhoewel dat onderlinge overleg dikwijls gepaard gaat met intriges en dreigementen. Ook het gebied van de Turkse sultan is niet gevrijwaard voor de machtsontplooiingen van de Europese naties en wie kans ziet een stuk van het vervallende Turkse Rijk in handen te krijgen behoeft zich over de legitimiteit geen zorgen te maken.

Vooral Engeland en Frankrijk maken van die gelegenheid gebruik en het is dus niet dank zij een Arabisch nationalisme of een islamitisch onafhankelijkheidsstreven, dat de eerste rijken en landschappen uit dat oude gebied worden losgescheurd van de Porte. Dat is de voornaamste oorzaak van de ongelukkige politieke situatie in het Nabije Oosten en Noord-Afrika in onze eeuw. Het Turkse Rijk is niet in logische landschappen uiteengevallen en het is niet uiteengevallen, omdat zich in dat gebied zelf sterke en levensvatbare groepen tegen de Turkse oppermacht verzetten, maar het is langer dan honderd jaar steeds meer versplinterd, overal daar waar Europese landen daartoe een mogelijkheid zagen of om bijzondere oorzaken invloed wilden uitoefenen. Bijzondere oorzaken die niets te maken hadden met het belang van het afgesplinterde gebied, dat op zichzelf helemaal niet kon worden aangemerkt als een groep mensen in een land dat natuurlijkerwijs voorbestemd was om als onafhankelijke natie te kunnen bestaan. Dikwijls zochten die Europese landen alleen maar een haven, een transportweg of een strategisch belangrijk punt.

In het gebied van het Nabije Oosten en Noord-Afrika wordt als eerste Egypte onttrokken aan het Turkse gezag. Tijdens de grote Arabische uitzwerming is ook Egypte onder het gezag van de kaliefen geraakt, die het afstaan aan de Mamelukken, een machtige soldatenkaste, maar in de 16e eeuw komt Egypte onder het gezag van Turkse gouverneurs te staan en het is van die Turkse pascha's, dat in 1798 een Frans leger onder Bonaparte het bevrijdt en in een driejarig verblijf de grondslag legt voor een hartelijke Egyptisch-Franse verstandhouding die

langer dan een eeuw zal duren.

Na het vertrek van de Fransen wordt het Turkse gezag nooit meer geheel hersteld. Onder de kedives - de afstammelingen van de Turkse officier Mohammed Ali - blijft Egypte een min of meer zelfstandige staat, vrijwel onafhankelijk van de Porte en in hartelijke verstandhouding met Frankrijk en Engeland, maar als in 1869 het Suezkanaal is gegraven en Egypte een gewichtig onderdeel van de route naar India is geworden, dan neemt de Engelse invloed zodanig toe, dat het land praktisch door Engeland wordt bestuurd en dat proces wordt min of meer logisch afgesloten in 1914, wanneer Engeland Egypte tot een Brits protectoraat verklaart en daarmee officieel en juridisch aan iedere schijn van Turkse heerschappij een einde is gekomen.

In 1922 wordt Egypte weer geheel onafhankelijk, maar de verdragsverhouding met Engeland met tal van bepalingen over de beveiliging van het Suezkanaal en de plicht en het recht van Engeland om voor de veiligheid van Egypte te waken, handhaaft toch een zodanige invloed van Engeland dat van een volwaardige souvereiniteit nauwelijks kan worden gesproken.

Wij leven nog altijd in de periode waarin de belangen van het Britse keizerrijk als vanzelfsprekend inbreuken op de souvereiniteit van zwakke koninkrijken afdwingen. Aan het andere einde van de Rode Zee heeft Engeland in 1839 Aden veroverd, teneinde de zeeverbinding tussen Engeland en India te beveiligen.

Ook Frankrijk slaagt er al vroeg in zich een deel van het langzaam aftakelende Turkse rijk te verschaffen. In 1830 verovert het onder het gejuich van de beschaafde wereld Algiers, waar een vrijwel onafhankelijke groep Turkse officieren een groots opgezette zeeroverij heeft georganiseerd en nog maar een restant van Turks gezag is overgebleven en het is van dat Algiers uit dat Frankrijk zijn invloed in Noord-Afrika weet uit te breiden.

De beschaafde wereld, en vooral de varende wereld, legt zich bij de verovering van Algiers bijzonder graag neer. De kust van de Barbarijse zeerovers is gevreesd. De rovers maken zich meester van schip en lading en werpen de christenbemanning in de gevangenis. Algerië is nauwelijks een staat te noemen.

Aan de kust regeren de piraten, in het binnenland beoorlogen elkaar woeste stammen. Het land is dun bevolkt. Frankrijk hoeft politiek weinig rekening te houden met de Turken en nog minder met de inheemse bevolking - niemand verzet zich als Frankrijk de tegenstand van de bergstammen neerslaat. De enigen die Frankrijk nauwlettend op de vingers zien zijn de andere Europese landen die het op het territoir van de Turkse sultan gemunt hebben en die aan de verdeling van Afrika willen meedoen, maar zij geven alle toe, dat Frankrijk het recht heeft om de Algerijnse grenzen te beveiligen en bij het achtervolgen van rovers natuurlijk het gebied van de bey van Tunis en de sultan van Marokko mag betreden. Van dat recht maakt Frankrijk gebruik om zich - van Algiers uit - zowel in Tunis als in Marokko vast te zetten. Het eerst is Tunis aan de beurt. Dat kleine land wordt geregeerd door een bey, die uiteraard onder de opperheerschappij van de Turkse sultan staat, maar die toch vrijwel onafhankelijk is omdat het Turkse gezag zich aan de randen van dat uitgestrekte rijk nauwelijks meer kan doen gelden. In 1881 veroveren de Fransen Tunis, met als voorwendsel dat het nodig is voor de pacificatie van de grenzen. Tunis wordt een Franse ‘régence’, wat neerkomt op een protectoraat. In Marokko breidt de Franse invloed zich langzaam uit en in 1904 krijgt Frankrijk ook dáár wat men in die dagen noemt ‘de vrije hand’ - het loopt ook daar op een protectoraatsverhouding uit. Op de conferentie van Algeciras in 1906 wordt dat officieel bevestigd (en die geeft ook Spanje de gelegenheid een deel van Marokko onder Spaans bewind te brengen).

Van een Noordafrikaans nationalisme kan nog niet worden gesproken. Volksinvloed bestaat niet. Feitelijk komt het er op neer dat min of meer onafhankelijke potentaten aan de uiterste grenzen van het Turkse sultanaat onder de Turkse opperheerschappij uit komen, maar daartegenover in een gezagsverhouding tot Europese landen - in Noord-Afrika dus Frankrijk - komen te staan.

De volgende grote afbrokkeling van het Turkse rijk geschiedt in 1911 en 1912 en het zijn de Italianen die dan de Porte bespringen. In een regelrechte oorlog met Turkije veroveren zij Tripolis en Cyrenaica in de zogenaamde Tripolitaanse oorlogen

en in 1912 legt Turkije zich bij deze afscheuring neer. Ook hier is weer geen sprake van nationale onafhankelijkheidsbewegingen van de bevolking zelf - integendeel: de inheemse bevolking is allerminst met deze wijziging ingenomen en heeft zich eigenlijk nooit met het Italiaanse gezag verzoend.

Het Turkse Rijk heeft dan een groot deel van zijn uitzaaiingen moeten afstaan en de grenzen omvatten alleen nog maar het eigenlijke Turkije en de meer specifiek Arabische landen. Met die grenzen gaat Turkije de eerste wereldoorlog in aan de kant van de centrale mogendheden - aan de kant van Duitsland en Oostenrijk - en van India en Egypte uit bestookt Engeland dan de Turkse vijand. Hetgeen in en na die oorlog daar gebeurt bepaalt de verdere ontwikkeling van het engere gebied van het Nabije Oosten en verklaart hoe het komt, dat de stukken daar zo ongelukkig zijn komen te liggen. Het Britse Empire vocht in die gebieden tegen de Turken en het had legers in het veld gebracht met troepen uit alle delen van het Engelse wereldrijk, maar het spreekt vanzelf dat militairen en politici de mogelijkheid onderzochten om in dat Turkse Rijk zélf revoltes uit te lokken en bondgenoten te verwerven onder de niet-Turkse volken - meestal dus Arabieren - die onder het Turkse gezag stonden.

Hoe het daarmee precies gelopen is staat eigenlijk nog niet helemaal vast, want bij die opstand der Arabieren heeft de wonderlijke figuur van T.E. Lawrence een rol gespeeld en die heeft zijn eigen daden en die der Arabieren zo glorieus beschreven in zijn befaamde boek ‘The seven pillars of wisdom’ en is het middelpunt geworden van zo'n enorme propaganda en bewondering, dat niet goed meer duidelijk is welke rol Lawrence en zijn Arabieren eigenlijk hebben gespeeld en of de politieke consequenties van Lawrence's daden wel juist waren.

Thomas Edward Lawrence, de onwettige zoon van een Engels-Ierse baron, - en daarover beschaamd en daardoor onevenwichtig en afwisselend ambitieus en schuw - had in Oxford geschiedenis gestudeerd en zich gespecialiseerd op de kastelen uit de tijd van de kruistochten en die kastelen eerst in Frankrijk, later in de Levant, bezocht. Na afloop van zijn studie werkte hij mee aan een archeologische expeditie in de Levant en werd

hem door de militaire autoriteiten in Egypte gevraagd om onder het mom van een wetenschappelijke expeditie een gedeelte van het Turkse Rijk in kaart te brengen, waarover de Engelse staf nadere gegevens wilde hebben.

Na het uitbreken van de oorlog werd hij vanwege de zo verworven kennis en ervaring als kapitein verbonden aan de staf van het expeditieleger in Caïro en later aan het zogenaamde Arabische Bureau van het departement van Buitenlandse Zaken. Van lieverlee werd hij ingeschakeld en ging hij een rol spelen bij het contact met de Arabische emirs in de Turkse gebieden, die werden opgezet om als een vijfde colonne de Turken te bestrijden, of in ieder geval de Turkse troepen te binden. Aangezien de Arabieren verdeeld waren, moest daarvoor contact worden gezocht met verschillende Arabische leiders.

Op dat ogenblik bestond in Arabië een vrij groot aantal gezagskringen, waarvan de belangrijkste waren die van Koeweit, van Bahrein, van Oman, van Hadramaut, van Jemen, van de Nedjd en de Hedjaz. De emirs van deze gebieden waren praktisch onafhankelijk van het Turkse oppergezag, alhoewel ook hun gebied was onderverdeeld in de onderdelen van de Turkse administratie, de vilajets en sandjaks, en in sommige steden Turkse garnizoenen lagen. Vooral aan de belangrijke smalspoorbaan die van Damascus in Syrië tot Medina in de Hedjaz liep en uiteraard ook voor militair vervoer van het grootste gewicht was. In de Arabische emiraten aan de kusten - aan de Perzische Golf en aan de Rode Zee - was de invloed van de Turken al zeer gering. Veel van die emirs ontvingen subsidies van vreemde mogendheden, want in dat oude Arabië, waarin het begrip ‘schatplichtig’ altijd een grote rol had gespeeld, beschouwden de emirs het als de gewoonste zaak van de wereld om bijdragen van vreemde mogendheden te incasseren. De emiraten aan de Perzische Golf hadden daarvoor contact met de Engelse regering in India en de emiraten aan de Rode Zee met de Engelse regering in Londen.

De Engelse regering, en de Engelse autoriteiten in Caïro, onderhielden het nauwste contact met de emir van de Hedjaz, in wiens gebied de heilige steden Mekka en Medina lagen en

de emir - Hoessein Bin Ali genaamd - noemde zich sjarif en maakte er dus aanspraak op afstammeling van de profeet te zijn. Deze emir Hoessein had al voor het uitbreken van de oorlog de Engelsen benaderd en hun voorgesteld om het emiraat met Engelse hulp los te scheuren van Turkije en tot een Arabisch koninkrijk met nauwe bindingen met Engeland en onder Engelse bescherming te maken. Tijdens de oorlog werden die contacten menigvuldiger en daarbij speelden vooral een rol de vier zonen van de emir: Ali, Abdoellah, Faisal en Said, die hun eigen ambities hadden en zich zo voorstelden om het gehele Arabische schiereiland, plus Palestina, de Libanon en Syrië, in één of meer Arabische koninkrijken op te delen. T.E. Lawrence had vooral vertrouwen in de emir Faisal, die een klein leger van Arabieren en Bedoeïenen op de been had gebracht en daarmee een nog niet geheel duidelijke militaire rol heeft gespeeld, waar Lawrence - inmiddels tot kolonel bevorderd - dikwijls bij aanwezig was. Ook niet helemaal duidelijk is welke toezeggingen waarlijk bevoegde Engelse instanties tijdens de oorlog aan de Arabische emirs hebben gedaan, maar zeker is dat na afloop van de oorlog sjarif Hoessein zich er op beriep, dat de Engelse hoge commissaris in Egypte, Sir Henry MacMahon, al in 1915 aan Hoessein zou hebben gezegd, dat de Engelse regering er mee akkoord ging, dat de Arabieren de heerschappij zouden krijgen over geheel Arabië, Palestina en Syrië en Lawrence maakte daarenboven voor de emir Faisal aanspraak op Mesopotamië. Daarbij wel te bedenken, dat het in die tijd vanzelf sprak, dat zulk een Arabisch koning toch in een gesubordineerde positie tot het Britse keizerrijk zou staan. Zodat het ook niet helemaal duidelijk was of Lawrence's steun aan de Arabische aanspraken nu wel diende om Arabische of imperiale belangen te beschermen - hijzelf heeft zich daarover in tweeërlei zin uitgelaten. Hoe dit zij: in ieder geval hadden de Engelsen tijdens de oorlogsinspanning niet alleen aan de Arabieren beloften gedaan om hen voor de geallieerde zaak te winnen en wat de Arabieren zou zijn beloofd was in ieder geval door die andere beloften niet helemaal uitvoerbaar.

Teneinde de belangstelling van de geallieerden voor het Turkse front te winnen, hadden de Engelsen ook al regelingen

getroffen met hun Franse en Russische bondgenoten voor het geval het Turkse sultanaat zou zijn verslagen en voor dat geval Turkije onderling verdeeld en wel bij een geheim verdrag, dat de namen draagt van de Engelse afgevaardigde Sir Mark Sykes en de Franse afgevaardigde George Picot. Volgens dit Sykes-Picot-verdrag zou Rusland de Dardanellen, Konstantinopel en gebieden rond Erzeroem en Trebizonde krijgen; Engeland zou krijgen Basrah en Bagdad; Frankrijk zou zich van Syrië meester mogen maken en een stuk van Mesopotamië en Italië zou Smyrna en een stuk van Anatolië verwerven; Palestina zou een condominium van Frankrijk, Engeland en Rusland worden. Bovendien werd de invloed in de eventueel te scheppen Arabische staten tussen de bondgenoten verdeeld.

Gelukkig maakte de bolsjewistische revolutie een einde aan de Russische aanspraken, zodat de geallieerden aan Rusland niet de Dardanellen en Konstantinopel behoefden af te staan; daarmee immers zou één van de oudste en gevaarlijkste dromen van het Russische tsarenrijk zijn verwezenlijkt en de Russische invloed in de wereld niet weinig zijn toegenomen. Niettemin waren de toezeggingen aan Frankrijk en de toezeggingen aan de Arabieren moeilijk met elkaar te verenigen.

Er was echter nog meer gebeurd. Teneinde voor de geallieerden de sympathie van de joden in de gehele wereld te winnen, had Sir Arthur Balfour plechtig verzekerd, dat na afloop van de oorlog in Palestina voor de joden een ‘nationaal tehuis’ zou worden ingericht. Ook die toezegging was moeilijk verenigbaar met de toezegging aan de Arabieren.

Het gevolg was, dat er na de wapenstilstand grote onenigheid ontstond en op de vredesconferentie over de toekomst van het Nabije Oosten géén overeenstemming kon worden verkregen. De Fransen hielden vast aan het Sykes-Picot-verdrag en handhaafden aanspraken op Syrië en de Libanon. Emir Faisal, die opzettelijk snel was toegelaten tot Damascus, kon zich er niet handhaven. Hoeveel moeite Lloyd George zich ook getroostte om de Fransen te bewegen van Syrië af te zien, de Franse regering was niet te vermurven. Palestina konden de Engelsen moeilijk aan de Arabieren laten, omdat er dan van hun toezegging aan de joden niet veel terecht zou komen.

Het duurde enige jaren voor een oplossing werd gevonden en die werd tenslotte een regeling door Winston Churchill. Frankrijk had Syrië en de Libanon als mandaatgebied toegewezen gekregen, en de Engelsen Palestina. Voor de emir Faisal werd nu het oude Mesopotamië onder de naam Irak als koninkrijk ingericht en voor de emir Abdoellah werd het gebied aan de overzijde van de Jordaan als Transjordanië eveneens tot koninkrijk verklaard. Slecht echter liep het af met de vader van de beide emirs, de sjarif Hoessein van de Hedjaz, want deze leider der Hasjemitische Arabieren werd in 1923 uit zijn koninkrijk (hij had zichzelf tijdens de oorlog al tot ‘malik’ uitgeroepen) geworpen door de machtige emir Abdoel Aziz Bin Saoed van de Nedjd, de leider van de Wahabieten - de meest puriteinse rite in de islam.

Daarmee kreeg overigens de tegenspeler van Lawrence gelijk, want de grootste expert van de regering van India, Harry St. John Bridger Philby (een bestuursambtenaar uit India die in Cambridge had gestudeerd en aan het expeditieleger in Mesopotamië was toegevoegd) had altijd meer vertrouwen gehad in de emir Saoed dan in Hoessein of zijn zonen en voorspeld dat Bin Saoed de sterkste man op het Arabische schiereiland zou worden. Met steun van de hem omringende sjeiks maakte Bin Saoed zich gewapenderhand meester van het grootste deel van het schiereiland en hij verdreef de emir Hoessein, maar ook Bin Saoed slaagde er niet in de onafhankelijke emiraten aan de kusten van het schiereiland alle te onderwerpen. Geheel onafhankelijk werd ook Jemen - het allerontoegankelijkste en achterlijkste Arabische gebied. Het had nooit anders dan in naam onder Turkse heerschappij gestaan en werd altijd geregeerd door plaatselijke imams, dat zijn geestelijke en wereldlijke leiders. Deze imam werd later - in 1934 - als koning erkend. Een stuk van Jemen moest de imam aan Saoed afstaan. Aden bleef een Brits protectoraat. In Muskat en Oman handhaafde zich een emir, dank zij een verdrag tot hulp en bijstand met Engeland en hetzelfde gold voor het aan Oman grenzende gebied langs de Perzische Golf, waar zeven sjeikdommen - voor het merendeel doodarm en soms niet groter dan een enkele stad - onder de hoede van het Britse gezag en daarmee door verdragen

nauw verbonden, een armoedig onafhankelijk bestaan voortslepen. Bahrein en Koeweit bleven uiteraard onafhankelijk en geraakten door olievondsten tot grote welstand.

Het oude sultanaat Turkije verdween en kwam onder de daadkrachtige leiding van Kemal Pasja als jonge en revolutionaire republiek, verkleind, verjongd, maar gemoderniseerd en versterkt uit de chaos van de eerste wereldoorlog tevoorschijn. Met dat patroon gingen het Nabije Oosten en Noord-Afrika de tweede wereldoorlog in.

Wel was dus door en in het zog van Wereldoorlog I aan de Turkse opperheerschappij een einde gekomen en een aantal onafhankelijke Arabische staten ontstaan, maar een natuurlijke ontwikkeling was dat niet. Onder de bevolkingen was van een wijdverspreide lust om vrij en onafhankelijk te worden geen sprake. Alleen een leidende klasse liet zich gelden en zocht vergroting van macht. Intrige was het voornaamste middel. De natuurlijkste ontwikkeling was nog de schepping van het koninkrijk Saoedi-Arabië, want daar had zich een sterke man, met steun van een grote groep, op een natuurlijke wijze onafhankelijk gemaakt. Min of meer natuurlijk zou men ook kunnen noemen de toestand aan de kusten, waar imams of emirs hun zelfstandigheid hadden weten te bewaren, al stond of viel die tenslotte ook goeddeels met de Engelse bijstandsverdragen en subsidies. De koninkrijken Irak en Transjordanië waren wel zeer kunstmatig. Van een onafhankelijkheidsstreven of nationaal zelfbewustzijn kon in Transjordanië al helemaal geen sprake zijn, omdat het eenvoudig een willekeurig stukje van de Arabische legkaart was. In Irak kon zich emir Faisal aanvankelijk alleen maar handhaven dank zij Britse militaire steun. Beide landen leefden bij de gratie van Engelse wapens en Engelse ponden en verkeerden eigenlijk in een semi-koloniale status.

In Syrië en de Libanon werden onder Franse leiding en met grote Franse investeringen vrij goede vorderingen gemaakt, maar het mandaatgebied Palestina bracht de Engelsen niet veel anders dan narigheid, omdat de nakoming van de belofte aan de joden bij de Arabieren op grote tegenstand stiet. Egypte werd op aandringen van de laatste hoge commissaris, lord

Allenby, geheel onafhankelijk, maar de Engelse zeggenschap. bleef groot.

Tijdens Wereldoorlog II werd het gehele gebied van het Nabije Oosten en Noord-Afrika zonder meer ingeschakeld voor de belangen van de oorlogvoering van beide partijen en meer nog dan in Wereldoorlog I trokken de operaties in dit gebied de aandacht. Maakten de raids van Lawrence en zijn Arabische vrienden tegen de Turkse spoorlijn naar Medina in de eerste wereldoorlog de meeste furore - omdat zulk een escapade van Arabieren en Bedoeïenen met kamelen door de woestijn zich meer leende tot romantisering dan de loopgravenstrijd aan het westfront - in de tweede wereldoorlog trok de pantseroorlog tussen Rommel en zijn Engelse tegenstanders in de woestijnen van Lybië evenzeer de meeste aandacht, maar zekerder dan in Wereldoorlog I waren de gevechten in die contreien in Wereldoorlog II van belang voor de afloop van de strijd.

Het einde van Wereldoorlog II bracht in het algemeen patroon van het Arabische Nabije Oosten geen verandering, maar wel in de positie van de verschillende landen. Syrië en Libanon schudden de Franse voogdij af en werden onafhankelijk. De Italiaanse gebieden, waaronder de befaamde strijdtonelen Tripolitanië en Cyrenaïca, werden als Lybië een onafhankelijk koninkrijk, dat met behulp van de Verenigde Naties heel zorgvuldig naar staatkundige volwassenheid werd geleid. In Noord-Afrika slaagden Tunis en Marokko er in zich onafhankelijk van Frankrijk te maken; de toekomst van Algiers werd inzet van een verbitterde strijd. Soedan werd heel zorgvuldig naar steeds grotere zelfstandigheid geleid. Geheel zelfstandig werd ook Egypte. De protectoraatsverhouding met Engeland was al in 1936 veranderd door de sluiting van een alliantie, waarbij Engeland nog zeggenschap in bepaalde Egyptische zaken behield, maar die resterende invloed bleef de Egyptenaren een doorn in het oog en dat eerst recht toen in juli 1952 koning Faroek moest wijken voor een revolte van officieren. In 1954 werd daarom een nieuwe regeling tussen Egypte en Engeland getroffen, waarbij Engeland zelfs de verdediging van de Suezkanaalzone opgaf en zich alleen het recht voorbehield om in geval van een aanval op Turkije of op één der leden van de

Arabische Liga naar die zone terug te keren om het kanaal te verdedigen.

De belangrijkste wijziging betrof Palestina, het Engelse mandaatgebied waar de Engelsen hadden beloofd een ‘nationaal tehuis’ voor de joden in te richten, zonder echter ondubbelzinnig vast te stellen of dat betekende dat heel Palestina nu ook ‘het’ nationale tehuis zou worden. De ongehoorde vervolging van de joden gedurende Wereldoorlog II had uiteraard aan het zionisme een nieuwe stimulans gegeven en terwijl joden uit alle delen van de wereld naar het nationale tehuis trokken, nam de tegenstand van de Arabieren in Palestina zelf, maar ook in alle Arabische staten, toe. De Engelsen belemmerden de immigratie, waardoor in het Heilige Land een ondraaglijke spanning tussen joodse autoriteiten en officiële Engelse instanties ontstond. De Verenigde Naties werden voor dit probleem geconsulteerd en bepaalden, ondanks heftige tegenstand van de Arabieren, dat in verdeling van Palestina de oplossing moest worden gezocht. In 1948 gaf Engeland de brui aan het verder regeren van Palestina en de Engelse troepen verlieten het land, waarop de Arabieren de joden besprongen, maar met zulke bloedende neuzen werden teruggeslagen, dat bij de wapenstilstand de joden een onafhankelijk Israël konden vestigen op een groter grondgebied dan hun volgens het verdelingsplan van de Verenigde Naties zou toekomen. De grenzen in het gebied waren dus maar weinig gewijzigd, maar de positie van vele landen was veranderd.

Het einde van Wereldoorlog II bracht echter aan het licht, dat ook in dit gebied de bevolking verlangde (of bereid was zich er van te laten overtuigen dat het verlangde): emancipatie en dat wil dus zeggen: verbetering van sociale en economische positie, méér welvaart, méér zeggenschap in eigen zaken, maar duidelijker dan in de Aziatische koloniën kon hier al helemaal niet worden volstaan met verwijdering van het oppertoezicht van een kolonisator. Nog groter dan in die Aziatische koloniën was de noodzaak van een sociaal-economische revolutie, want de welvaartsbasis in het Arabische Nabije Oosten was uitermate smal, of bijzonder eenzijdig wanneer de inkomsten uit de oliewinning werden geput. De sociaal-economische verschillen in

de afzonderlijke gebieden waren enorm en niet minder groot was het verschil in geestelijk klimaat. De tegenstellingen waren zelfs uitermate bizar. Sultanaten aan de kust van het schiereiland leefden nog even archaïsch, even feodaal, even arm en romantisch als eeuwen geleden; maar het sultanaat Koeweit, dat in geen enkel opzicht van die kustsultanaten verschilde, was schatrijk door enorme oliereserves. Op het schiereiland zèlf was Bin Saoed de machtigste potentaat geworden en de volkomen tegenstrijdige aspecten van dat land waren: een bijzonder sterke feodale koning, een bijzonder streng en puriteins geloof, een kleine bevolking, slavernij en daarnaast grote rijkdom door de olie: een maatschappij met het ene been in de 8e eeuw en met het andere been in de 20e eeuw.

Vanzelfsprekend kreeg het streven naar modernisering van de Arabische maatschappij hier dus logischerwijs en noodzakelijkerwijs direct een *politiek* karakter, want de staatkundige indeling van het woongebied van de Arabieren moest onherroepelijk worden veranderd toen de overkoepeling van het oppertoezicht van kolonisatoren wegviel. De grenzen liepen ongelukkig. Dat was niet zo belangrijk toen sommige van die stukken deel uitmaakten van grote imperia. In het kader van de algemene Britse politiek was het nu niet zo bijzonder rampzalig, dat bijvoorbeeld het kunstmatige koninkrijk Transjordanië geen solide politieke en economische basis had en alleen kon bestaan bij de gratie van een Engelse subsidie en een Engels garnizoen, maar toen die semi-koloniale maatschappijen werden losgesneden van het moederland bleek, dat enkele helemaal niet geschikt en in staat waren om zich als onafhankelijke staat te handhaven. Hèrrangschikking van het nu volkomen willekeurige patroon van de staatsindeling werd noodzakelijk en het was dus heel logisch, dat de Arabische staten zich al in maart 1945 hadden verenigd in een Arabische Liga, waar Egypte, Saoedi-Arabië, Transjordanië, Syrië, Libanon, Irak en Jemen lid van waren geworden. Ondanks de dwingende noodzaak om de Arabische samenleving een geheel nieuw fundament te geven en ondanks de unificerende kracht van het pan-Arabisme en het pan-islamisme, plùs dan nog de noodzaak om ook in dit gebied de sociaal-revolutionaire stromingen onder de massa op te

vangen door een verbeterde welvaartsorganisatie, bleek het onmogelijk om de heftige tegenstellingen tussen die Arabische groepen of hun leiders te overbruggen. De puriteinse Wahabietenkoning Bin Saoed was de traditionele doodsvijand van de Hasjemitische dynastie, die in Irak en Transjordanië regeerde. Beide dynastieën vreesden nieuwe moderne machthebbers, zoals president Nasser van Egypte. Maar niet alleen religieuze en dynastieke tegenstellingen waren onoverbrugbaar: ondanks de gevoelens van broederlijke liefde die de Arabieren voor elkaar beweerden te koesteren, was er ook een duidelijke scheiding tussen ‘have's’ en ‘have not's’ en géén gebied met oliebronnen was erg van zins om de gemakkelijk verdiende royalties te delen met de van olie-inkomsten verstoken ras- en geloofsgenoten. Een grondslag voor vrijwillige bundeling was niet te vinden.

De noodzakelijke wijziging van het ongelukkige staatkundige patroon werd de taak van een machtig centrum, dat desnoods met druk of geweld de wetten en grenzen zou verzetten. Er waren drie kandidaten voor. In het Arabische stamland regeerde de zoon van de machtige Bin Saoed als behoeder van de heilige steden Mekka en Medina, maar helaas als feodaal koning, die gebonden was aan de strenge koraninterpretatie van de Wahabitische leer en daarom al moeilijk in staat om de leiding van de gehele Arabierenmassa op zich te nemen.

Ook het volkrijke Egypte was een ernstige kandidaat voor het leiderschap. In Caïro stond niet alleen een radiozender die alle Arabieren bereikte, maar ook de El Azhar-universiteit, die de koran interpreteerde, het standaard-Arabisch onderwees en de onderwijzers leverde voor het gehele Arabisch gebied. De derde kandidaat was Irak, het oude tweestromenland, dat de olie-royalties niet gebruikte om koning en prinsen kostbare paleizen en oogverblindende luxe te verschaffen, maar een aanvang maakte met het moderniseren van de gehele samenleving.

Het beeld veranderde toen het leiderschap van Egypte van een decadente dynastie overging op jonge revolutionaire leiders en president Nasser zich opwierp als de grote unificator van de Arabische wereld en geheel nieuwe methodes introduceerde om

de eenheid van de Arabische landen tot een feit te maken. Tot die methodes behoorden: heftige bezieling van de Arabieren en geringe kieskeurigheid bij het gebruik van middelen om de Arabische eenheid af te dwingen en dus: gering ontzag voor de tegenstanders op zijn weg, ook al waren dat bondgenoten van het westen, en souvereine minachting voor het gevaar dat het gehele Arabische Nabije Oosten misschien wel in communistische hand zou vallen. Wel verre van te luisteren naar westerse raadgevingen om voorzichtig te zijn met Russische contacten, werd juist een behendig uitspelen van de tegenstelling Oost-West één van de methodes waarmee president Nasser zijn eigen gezag en het gezag van Egypte in de ogen van alle Arabieren en de positie van Egypte in de wereld trachtte te verbeteren. Deze methodiek was voor de westerse landen moeilijk te verteren. De noodzaak om in het Arabische Nabije Oosten tot een andere staatkundige en economische samenleving te geraken, zagen ook de westerse landen zeer goed in, maar zij hadden bij dat Arabische Nabije Oosten vier grote belangen, die zij voor zichzelf (en in het belang van het Arabische Nabije Oosten) gaarne wilden bewaken. Het westen had belang bij de geweldige olievoorraden van het Nabije Oosten en zij hadden belang bij het Suezkanaal, de Rode Zee en de oliepijpleidingen als transportroutes. Zij hadden er belang bij dat de Arabieren Israël ongemoeid zouden laten en tenslotte hadden zij er groot belang bij, dat het Arabische Nabije Oosten een deugdelijke barrière zou blijven tegen het expanderende Sovjet-Rusland, maar wel verre van nu juist die belangen te ontzien bij zijn streven naar eenheid, gebruikte president Nasser deze factoren voor zijn eigen doel.

In september 1955 kwam het grote keerpunt in de ontwikkeling: Egypte accepteerde wapens van Sovjet-Rusland en in 1956 nationaliseerde de Egyptische regering het Suezkanaal. Het westen werd door deze nationalisatie verrast. Het feit was op zichzelf niet zo belangrijk. In veel westerse landen was het gebruik geworden om privé-bezit te nationaliseren. De concessie aan de Suezkanaalmaatschappij liep trouwens bijna af. Het was vooral de wijze waarop president Nasser de nationalisatie had ingekleed die verzet opwekte, want het was duidelijk ge-

daan met de bedoeling het westen zoveel mogelijk te vernederen in de ogen van de bevolkingen van de achtergebleven Aziatisch-Afrikaanse gebieden. Aanvankelijk nam het westen een zeer voorzichtige houding aan. Het initiatief werd overgelaten aan de sterkste westerse bondgenoot, aan de Verenigde Staten van Amerika, die bovendien te kennen hadden gegeven dat de koloniale reputatie van Westeuropese landen en de koloniale inslag van hun beleid, hen ongeschikt maakte om met de achtergebleven gebieden te onderhandelen. Nu zich echter een gelegenheid voordeed om de Amerikaanse methode in de praktijk te beproeven, bleek die niet zeer doelmatig. De Londense conferenties van Suezkanaalgebruikers leverden geen succes op, zodat tenslotte Israël, Frankrijk en Engeland naar de wapens grepen om te voorkomen dat de Arabische unificatie zich verder zou voltrekken volgens de methodiek-Nasser en dat wil dus zeggen met een politiek waarbij het doel ieder middel ging heiligen. De Verenigde Staten hebben die Israëlisch-Frans-Engelse actie niet gebillijkt en mede daardoor is president Nasser de sterkste agitator in het Arabische Nabije Oosten gebleven en zijn eerste staatkundige succes was de bundeling van Egypte met Syrië en Jemen tot een Verenigde Arabische Republiek.

Twee omstandigheden hebben zijn verdere weg echter wel zeer bemoeilijkt. In de eerste plaats viel het ook hem niet mee om de interne sociaal-economische revolutie in de Arabische landen te verwezenlijken. De smalle welvaartsbasis van de Arabische landen en de verschrikkelijk ingewikkelde problematiek van de samenleving stonden hem daarbij nog meer in de weg dan de regering van India. Bovendien moest hij - anders dan India - inderdaad voortdurend op twee fronten vechten: op het economische thuisfront en op het politieke front, want de weg van India - actieve neutraliteit gedurende de periode van de interne verbouwing - was voor hem niet weggelegd. Evenmin kon hij met hetzelfde gemak als de regering van India de historische gezagskringen in het gebied opruimen. Van de ruim 550 vorsten en prinsen in India hebben zich slechts twee verzet tegen bundeling van het staatkundige gezag in de handen van de centrale regering van India, maar de meeste presidenten en vorsten in

het Arabische Nabije Oosten peinsden er niet over om zich neer te leggen bij de hegemonie van de Egyptische president.

De toekomst van het Nabije Oosten is daardoor niet voorspelbaar. De willekeurige - en alleen historisch verklaarbare - grenzen verdelen mensen en welvaart hoogst onbillijk. Nauwelijks één staat herbergt een ware nationale gemeenschap. De ene staat heeft te veel mensen, de andere te weinig. Sommige staten hebben oliebronnen of pijpleidingen, andere niets. Sommige staten zijn volslagen feodaal, andere revolutionair. Slechts in enkele staten is een gezonde, ook economisch gezonde, nationale ontplooiing mogelijk, want ook de ontplooiing op basis van olie-royalties is ongezond. In de oliestaten leeft de ene helft nog als slaaf of paria, de andere als rentenier en maar een klein gedeelte als gewoon burger - met een ambacht, een nuttige bezigheid en een verdiend inkomen. In de meeste gemeenschappen bestaat de bevolking uit een mengsel van romantiserende en romantische museumstukken, slaven, profiteurs en zwendelaars, religieuzen, fanatici en revolutionairen. Noch de islam, nòch het arabisme inspireert tot een evenwichtige krachtige gezonde beweging tot ontplooiing. Zolang dit zo is, zal dan deze, dan gene heftige emoties opzwepen om het volk in beweging te brengen en daarbij worden moord en intrige niet versmaad. Daar staat echter tegenover, dat ieder die zonder meer het bestaande patroon wil handhaven onherroepelijk in moeilijkheden zal komen, maar met een redelijk, evenwichtig en verstandig programma komt men er evenmin. Het probleem van de emancipatie in dit gebied is, dat deze landen en volken een politiek rijpingsproces moeten doormaken, waarvoor in de twintigste eeuw eigenlijk geen plaats meer is en waar een Volkenbond of Verenigde Naties niet meer voor is bedoeld. Voor een *achtergebleven* gebied is ook dikwijls een *achtergebleven* politiek nodig.

Een doelmatige westerse politiek is niet in een simpele formule onder te brengen, want eerst recht wie het westen steunt wordt te gronde gericht. De ernstige westerse waarschuwingen tegen communistische infiltratie, en dus ook de Eisenhowerdoctrine, maken in het Arabische Nabije Oosten maar weinig indruk, omdat men er van de tegenstelling ‘communisme-vrije

wereld' juist gebruik wil maken. Een ernstig westers vermaan dat de welvaart van het Arabische Nabije Oosten niet van eigen bodem is, maar van het westen komt, vindt in het Arabische Nabije Oosten geen begrip. De olie heeft alleen maar waarde als het westen ze kan kopen; het kanaal en de leidingen zijn afhankelijk van westerse gebruikers, maar dat het westen als 'klant' in het Arabische Nabije Oosten zekere 'koninklijke' voorrechten zou moeten genieten, gelooft geen enkele Arabier. Een 'blueprint' in Amerikaanse trant is nutteloos. De tijd is er bepaald nog niet rijp voor. Tegenover dit gistingsproces is geen politiek denkbaar; hoogstens politieke richtlijnen.

De eerste luidt: dat het westen passieloos moet toezien bij dit gistingsproces en de onaangename plicht heeft om te erkennen dat historische toezeggingen in dat gebied, zoals aan vele kleine sultans, onmogelijk meer kunnen worden nagekomen. Het is wel bitter, maar het is onmogelijk in dat gebied een troon te schragen als er geen bevolking is die hem steunt, maar ook geen welvaartsbasis waar die bevolking op haar beurt op kan steunen.

De tweede richtlijn zou moeten zijn, dat het westen met groter kracht en vrijmoedigheid en duidelijkheid kan laten weten wáár de rode lijn loopt die vitale westerse belangen afgrenst en die omvatten: Israël, de doorvaart door het Suezkanaal en de olie.

De derde richtlijn is voor het moderne westen al heel moeilijk te aanvaarden, maar het moderne westen zou er zich bij moeten neerleggen dat zich in dit achtergebleven gebied een verouderd politiek proces afspeelt, dat men ook met ouderwetse politieke overwegingen moet benaderen en dat wil dan zeggen, dat de voornaamste opdracht is om met groot geduld, maar ook met grote slimheid te manoeuvreren. Enkele malen hebben de Verenigde Naties zich met problemen in het Arabische Nabije Oosten bemoeid. Na de revolutie in Irak en de dreigende troebelen in Jordanië en Syrië zelfs met groot succes, want die bemoeiing heeft het elan van de pan-Arabische golf van president Nasser gebroken. Dat was de bedoeling - of het uiteindelijk nuttig is geweest of niet. Toen eerst recht bleek dat dit niet gebeurde door een optreden van de Verenigde Naties, zoals dat

bij de schepping in de bedoeling heeft gelegen. Het waren niet de leden, de gelijkwaardige en onafhankelijke landen die met het charter in de hand een oplossing vonden, maar van de ledenbijeenkomst werd als een hele ouderwetse politieke conferentie gebruik gemaakt voor een politiek onderonsje van de Arabische staten en het podium van de Verenigde Naties fungeerde als nuttig hulpmiddel.